

ДЕЈСТВА КОСМАЈСКОГ ОДРЕДА ОД МАЈА ДО ДЕЦЕМБРА 1943. ГОДИНЕ

У пролеће 1943. савезници су били на свим фронтovima у офанзиви. После уништења групе немачких јединица код Стаљинграда, почетком фебруара, Црвена армија је прешла у офанзиву од Аењинграда до Црног мора. Почетком маја, заједничким дејствима британских и америчких трупа у Тунису, немачке и италијанске снаге биле су избачене из Африке. Предстојало је савезничко искрцавање у Италији. На Пацифику је почела офанзива америчких снага против јапанских освајача, а у Кини је растао отпор јапанским трупама.

На југословенском ратишту велика зимска операција удружених немачких, италијанских, усташких, домобранских и четничких снага против главнине Народноослободилачке војске завршена је неуспехом. После једномесечне битке за рањенике, главна Оперативна група НОВЈ са рањеницима се пробила из окружења и извршила продор у Херцеговину и Црну Гору, разблала знатне италијанске снаге и нанела тежак пораз до тада најјачој групацији четника Драже Михаиловића. И у осталим крајевима Југославије партизанске акције биле су све бројније и успешније.

Те повољне вести код партизана и народа Космаја и Шумадије јачале су веру у победу, борбени дух и жељу да се истраје до коначног успеха.

Општа ситуација у округу младеновачком (београдском) у пролеће 1943.

Народноослободилачки покрет и оружана борба у округу све више су се ширили и распламсавали. Учвршћиване су постојеће и стваране нове политичке организације, народноослободилачки одбори и војне десетине и чете по селима. Окружно повереништво КПЈ Младеновац извршило је попуно постојећих и образовало нова средња партијска руководства у космајском, младеновачком, грочанском, подунавском и јасеничком срезу, а припремило стварање истих у посавском и врачарском.

Био је све интензивнији и политички, агитациони, пропагандни и организациони рад у округу, и постепено се проширивао и на нека села у јасеничком, посавском, врачарском и орашком срезу.

У младеновачком срезу је било око педесет чланова Партије и кандидата, око сто педесет чланова Скоја, а у већем броју села постојали су и активни радили народноослободилачки одбори, организације антифашистичке омладине и антифашистичког фронта жена и војне десетине.

У подунавском срезу је било око тридесет чланова Партије и кандидата, а у десетину села су постојали активни народноослободилачки одбори, омладинске организације и бројне и активне војне десетине.

У јасеничком срезу нарочито су масовним радом била обухваћена села Селевац и Азања.

Хапшења започета 1942. у грочанском срезу, настављена су и у пролеће 1943. жандарми, љотићевци и агенти Специјалне полиције највише су се окомили на село Мали Пожаревац које је масовно помагало партизане. Од новембра 1942. до марта 1943. у овом селу је ухапшено око сто људи, жена и омладнаца. Много њих је, после саслушавања и мучења у затворима Специјалне полиције у Београду, отерано у концентрациони логор на Бањици, а неки су одведени у концентрационе логоре у Норвешкој. Бројна хапшења су извршена и у Врчину, Залопачи, Дражњу и другим селима грочанског среза.

Масовним хапшењима крајем 1942. и почетком 1943. у многим местима у округу претрпели су велике губитке партијска руководства, организације Партије, Скоја, омладине и жена, као и народноослободилачки одбори и војне десетине. Али рад и помагање партизана настављени су са још већим полетом и све већим резултатима. Жељу народа да се под вођством комуниста бори за националну слободу и социјалну правду, није могао никакав терор да угуши.

„Ситуација код нас је у знаку сталног терора и хапшења“, писало је Окружно повереништво Партије за округ младеновачки 25. априла 1943. Покрајинском комитету КПЈ за Србију. „Добровољачки одред Марисава Петровића, жандарми, већи број Немаца и, понекад, незвесне снаге Бугара врше сталне претресе, хапшења и терор по читавом нашем терену. Хапшења, иако су прилично масовна и трају већ дуже време, нису много погодила нашу организацију.“

Јачање народноослободилачког покрета у округу доиринило је успеху акција Првог шумадијског одреда, а нарочито Космајске и Грочанско-подунавске чете. Партизанске акције су стварале боље услове за политичко-организациони рад, развој и ширење НОП-а и све већи прилив бораца са терена округа у партизане.

Тиме су истовремено стварани све бољи услови за издвајање Космајске и Грочанско-подунавске чете из састава Првог шумадијског одреда у посебан Космајски одред. Повољније при-

лике за вршење чешћих и бројнијих партизанских акција у округу младеновачком (београдском) указивале су на потребу обнављања, односно поновног формирања Космајског НОП одреда.

Што се тиче непријатељских оружаних формација у Србији, оне су крајем априла и почетком маја 1943. бројале: Немаца 15.000 војници и 4.000 припадника полицијских снага; око 30.000 Бугара; око 13.000 припадника Српске државне страже (жандарми); око 3.500 припадника Српског добровољачког корпуса (љотићевци) и око 5.000 војника Руског заштитног корпуса.

Српски добровољачки корпус, који је формиран почетком 1943, после реорганизације Српске добровољачке команде, био је непосредно потчињен командујућем генералу и војном заповеднику Србије.

Први шумадијски одред, као заједничка војна формација шумадијских и космајских партизана, био је и заједничка брига оба окружна партијска руководства, али је у ствари њиме руководио Окружни комитет КПЈ Аранђеловац. Због везаности штаба одреда за Окружни комитет Аранђеловац, Први шумадијски одред је своја дејства и акције претежно оријентисао на подручје тог окружног комитета. На ово је у извесној мери утицао и дужи боравак команданта Главног штаба Србије на терену Шумадије, с којим је штаб одреда био у сталној вези.

Окружно повереништво КПЈ Младеновац гражило је да се партизанске акције чешће изводе у младеновачком (београдском) округу него што је то био случај, а истовремено је настојало да се што пре обнови Космајски народноослободилачки партизански одред.

Наравно, због тога је између Окружног повереништва КПЈ за округ младеновачки (београдски), с једне, и Окружног комитета КПЈ за округ аранђеловачки и штаба Првог шумадијског одреда, с друге стране, повремено долазило до различитог гледања на одређена питања и проблеме, до тешкоћа и неспоразума.

„Привремени доласци чета у округ и њихове ретке акције постајале су у то време све више кочница за даљу мобилизацију народа. Постојање једног одреда на територији два окружна партијска руководства рађало је и низ других тешкоћа, па чак и неспоразума, компликовало пребацивање нових бораца и отежавало решавање кадровских проблема.

Због тога се већ првих месеци 1943. године поставило питање издвајања бораца из младеновачког округа у самостални Космајски партизански одред." (А. Виторовић, исто, стр. 434).

Обнављање Космајског одреда

Окружно повереништво КПЈ Младеновац увек је имало у виду потребу за сталним јачањем партизанских акција и у том циљу непрекидно је улагало велике напоре. „Мобилишите људе за одред и прикупљајте у народу оружје и муницију, јер треба

имати у виду поновио осамостаљњавање вашег одреда . . . , стоји у директиви ПК КПЈ за Србију упућеној 22. јула 1942. године Окружном повереништву КПЈ Младеновац. (ИРП СРС д.б. 1862.) Касније је Покрајински комитет више пута писао Окружном повереништву КПЈ Младеновац о потреби обнављања одреда.

„Створити Космајски одред, али не од четири већ од једне чете (20—30 људи, па макар и од 10 људи). Улога одреда је била огромна, јесте и биће. Тај одред треба да дејствује на територији Окружног повереништва Младеновац у формацији која је погодна за тај терен ...”

Писао је Покрајински комитет политичком комесару Главног штаба Србије Моми Марковићу, који се тада налазио на терену Шумадије (Зборник, Т1. К5. д.б. 49.) (почетком маја 1943. године), и, истовремено, писмо слнчне садржине упутио и Окружном повереништву КПЈ Младеновац.

Седмог маја 1943, не знајући да је Космајски одред већ обновљен, ПК КПЈ за Србију писао је ОП КШ Младеновац следеће: „Важно питање у односу на ваш терен овако се мора поставити и спроводити. Створити одред, али мањи (20—30 људи), који ће бити на вашим теренима и руковођен од вас...” (ИРП СРС д. бр. 2574)

Другом половином априла члан Покрајинског комитета Комунистичке партије Југославије за Србију и политички комесар Главног штаба НОПО Србије Мома Марковић Вук одржао је састанак са Окружним повереништвом КПЈ Младеновац на коме је одлучено да се обнови Космајски народноослободилачки партизански одред „Раде Јовановић”. Том приликом размотрена су организациона, кадровска и друга питања у вези с тим и договорено је да се чин обнављања одреда обави у шуми Маковица, недалеко од Младеновца.

Избор места за ову скромну ратну свечаност није био случајан. У то време у младеновачком срезу постојале су и врло активно радиле бројне организације народноослободилачког покрета, а села Ковачевац и Границе, поред којих се налази Маковица, била су међу најбољима.

Аруг Вук је стигао на нашу територију још пре десет дана”, писало је Окружно повереништво КПЈ за округ младеновачки (београдски) 25. априла 1943. ПК КПЈ за Србију.

„У вези са његовим доласком је и сређивање стања у целокупном нашем раду до сада.

По питању одреда сагласили смо се да се ФОРМИРА ЗАСЕБАН КОСМАЈСКИ ОДРЕД. Штаб одреда би изгледао овако: командант друг Срба, досадашњи секретар Среског повереништва у Подунављу; заменик команданта друг Милосав, досадашњи вршилац дужности команданта Првог шумадијског одреда; политком Борђе Јовановић Јарац и заменик политкома другарица Кика. Слањем једног дела другова са терена у одред, питање четних руководства биће повољно решено.

Ми се надамо да ће се по овом питању на учвршћивању одреда на овај начин много урадити.

Стварањем самосталног одреда успећемо да, оживљавањем акција у нашем округу, појачамо мобилизацију маса за одред..." (ИА СРС д. бр. 2738).

У току ноћи и пред зору 6. маја 1943. у шуму Маковицу, код колибе Војислава Дамњановића Шеви из села Ковачевца, стигла је Грочанско-подунавска чета. Њу су сачињавали борци узети из састава 1. шумадијског одреда и сарадници НОП-а са терена који су дошли да ступе у одред. Укупно их је било око осамдесет.

Ту су стигли и Радивоје Јовановић Брадоња — Слободан, командант и Мома Марковић Вук, политички комесар Главног штаба Србије, Драгослав Дража Марковић, секретар Окп-жног повереништва Партије за округ малалемовачки (београдски), и више политичких радника.

Партизански сарадници из оближњих села доносили су храну.

Привремени партизански логор обезбедиван је стражама које су биле постављане на рубовима шуме и будно су мотрале да однекуд не нађу непријатељске снаге.

Командант и комесар Главног штаба и секретар Окружног повереништва су одржали састанак на коме је констатовано да су извршене погребне припреме и да се може обновити Космајски народноослободилачки партизански одред „Раде Јовановић”.

Сумирајући борбени пут Космајског одреда и његових бораца од јесени 1941. до пролећа 1943. Божидарка Кика Дамњановић-Марковић у својој наведеној књизи пише: „Пред свој одлазак са ове територије, Космајски партизански одред бројни око 400 бораца. Због свакодневних борби са непријатељем недостаје муниција и одред полази према слободној територији да се снабде. Под притиском прве офанзиве са главнином наших снага повлачи се у Санџак, одакле се по наређењу Врховног штаба враћа на своју територију почетком 1942. године. Код Тулежа 22. фебруара, после двомесечних непрекидних борби, одред је био опкољен од мноштво јачег непријатеља и разбијен. Од мањег броја партизана који су деловали пре доласка одреда, и остатка одреда, у марту је формирана Космајска чета.

Половином 1942. ова чета улази у састав обновљеног Првог шумадијског одреда ради обједињавања снага. У оквиру овог одреда она дејствује и у Космају и у Шумадији и непрекидно привлачи у своје редове све нове и нове борце, док маја 1943. није поново обновљен и Космајски партизански одред."

За команданта одреда постављен је Иван Стефановић Срба, за политичког комесара Борђе Јовановић Јарац — Јанко, за заменика команданта Милосав Влајић, за заменика политичког комесара Божидарка Дамњановић Кика, за интенданта Миливоје Павковић Чича, за начелника одредског санитета лекар др Виктор Колин¹.

Формацију одреда сачињавале су две чете и једна петорка за специјалне задатке.

За командира 1. чете космајске постављен је ^Киван Пауновић Голубан — Ђоса, за политичког комесара Димитрије Вељковић — Мита Сибирац — Тоша, за заменика комесара Олга Вра-

бич Нада, за заменика командира Душан Поновић — Вуја Азањац; за командира 2. чете младеновачке постављен је Милан Живковић Ујак, за политичког комесара Лазар Лзубоја Мнле, за заменика командира Богомир Прокић — Боја Азањац, за санитетског референта Јанко Врабич Ранко.

Рејон дејства 1. чете био је западно а 2. чете источно од железничке пруге Београд—Младеновац—Ниш.

Шестог маја 1943, пре подне, командант Главног штаба са штабом одреда извршио је смотру постројених партизана, а затим им саопштио наредбу Главног штаба Србије о поновном формирању Космајског одреда и рекао:

— Другови и другарице! У име Главног штаба за Србију, поздрављам вас, партизани и партизанке обновљеног Космајског партизанског одреда, и наређујем вам да још жешће и немилосрдније уништите окупатора и његове слуге, свуда и на сваком месту.

Нека вам је срећан ночетак.

— Стараћемо се! — громко су одговорили постројени партизани и партизанке.

Затим је кратким говором људство одреда поздравео и командант одреда. После тога партизани су отпевали неколико песама.

У својим сећањима на гај догађај Драгослав Дража Марковић, тада секретар Окружног партијског руководства, каже:

„Број бораца на герену Космаја и Шумадије толико је нарастао да је у пролеће 1943. године било могуће поново створити два самостална партизанска одреда: Први шумадијски и Космајски...”

„Априла 1943. донета је одлука да се обнови Космајски народно-ослободилачки партизански одред. (Кика Дамњановић — Марковић, н. д. стр. 94)

Одред је формиран 6. маја у шуми Маковица код села Ковачевца и Велике Крсне. После положене заклетве и одржане приредбе (хор партизанских песама, рецитације и разне једночинке), настало је народно весеље у којем је учествовало неколико стотина младића и девојака из околних села, нарочито из Ковачевца и Граница. Славље је трајало до касно у ноћ.” (Драгослав Марковић: „Сећања на партијски рад и оружану борбу на Космају” (Рагна сећања активиста југословенског револуционарног радничког покрета 1941—1945, Култура, Бгд, К1, стр. 75)

По подне је одржан збор на коме је партизанима и окупљеном народу говорио политички комесар одреда, посебно помињући Бурђев дан као празник који је иначе био у одређеној вези са ослободилачком борбом српског народа одувек, па и сад. После тога културна екипа одреда извела је ирограм, а затим је настало народно весеље.

Божидарка Дамњановић — Марковић Кика, тада заменик политичког комесара обновљеног Космајског одреда, у својим сећањима на овај догађај каже:

„Шестог маја 1943. у ковачевачкој шуми Маковицн стајало је у сгроју око сто двадесет бораца.

Поново се формира Космајски партизански одред „Раде Јовановић" издвајањем наших бораца из састава Првог шумадијског одреда...

Пуно је нових бораца — највише скојеваца — из целог округа а посебно из младеновачког среза, и то највише из Ковачевца. На позив Партије да сви скојевци треба да ступе у одред, из Ковачевца се одазвала, са малним изузецима, цела скојевска организација — њих преко четрдесет. Онда сам то сматрала нормалним, а данас ме, кад год се тога сетим, та једнодушна одлучност целе једне организације сеоских младпћа и девојака увек узбуђује, иготову што је мало њих данас живних...

Пуно је нових бораца, п због њих и стари полажу заклетву пред Раднојем Јовановићем — Брадоњом п Момом Марковнћем, комесаром Главног штаба Србије.

Упркос гладном пролећу те године, наши сељаци донели су задње резерве да почасте партизане. Жене унаоколо простиру чаршавс и ређају прибор за ручавање, онако како се то ради за најдражег госта. На неколико места је музика. Млади играју, невају, веселе се...

Стари су задовољни што смо баш овај дан изабрали за овакву свечаност. У томе дану садржана је и традиција и симболика вечите борбе за слободу... Јер, одувек је био „Бурђев-данак хајдучки састанак...".

Срећно смо провели тај незаборавни дан, дан који је лично на слободу, или нам је бар указивао на њен сигурни долазак."

Обавештавајући ПК КПЈ за Србију о обнављању Космајског одреда, Окружно повереништво КПЈ Младеновац је осмог маја 1943, само два дана после славља у Маковици гшало:

„Формирали смо засебан народноослободилачки партизански Космајски одред „Раде Јовановић".

На састанку штаба извршен је кратак осврт на дотадашње слабости у раду и на основу детаљнијег прегледа политичке ситуације на терену и географско-ириродних услова терена и стратегијских могућности, као и досадашњег стања у одреду, постављени су задаци и основна упутства за рад". (Архив СРС, ПКС, д. бр. 294а).

*

Под насловом „ОД САНЦАКА ДО КОСМАЈА 1944", „Космајски борац, орган Окружног народноослободилачког одбора Младеновац, број 4—5, са потписом Л>(убомир) И(вковић) донео је чланак у коме се измсћу осталог каже:

„Славан али пун тешких искушења је пут нашег Космајског партизанског одреда. Многе победе, много успеха пожњео је он у току ове трогодишње борбе, али и много тешких дана пребродили су љгови јуначки борци. Много најбољих његових синова положило је своје животе у светој борби против окупатора и домаћих издајника. Раде Јовановић, Милосав Влајић, Борће Јовановић, Живомир Савковић, Л>уба Чикић, Л>убомир Јовановић Луне и многи други узидали су своје животе у неразрушиве темеље Космајског одреда. На тим темељима одржао се и поново обновио Космајски одред, створен је Први шумадијски батаљон Народноослободилачке војске, израсле су Прва и Друга шумадијска ударна бригада.

Када су се новембра 1941. Космајски партизани повукли према Руднику да бране слободну територију, а затим, због издаје Драже Михаиловића, морали да иду чак до Санцака, кроз све борбе и на-

иоре нровлачила се поносна Космајска партизанка: „Хеј, космајски партизани напред сад!”. Ни страшна зима 1941. и 1942. није сломила борбени дух и вољу да се истраје. Весела срца, иако свесни огромних тешкоћа, због повлачења главних партизанских снага из Србије, враћали су се Космајски партизани у свој родни крај Космај... Тешке борбе су се водиле на највећем снегу и мразу фебруара 1942. са концентрисаним снагама окупатора, Недића и четника... Најтежа за партизане бежаше борба код Венчана (Тулежа), борба у којој су побеснеле фашистичке банде упогребиле сву своју премоћ у људству и оружју, да сатру, да униште оне који су дошли да им се свете, да им не даду мира ни једног момента. И Одред се морао расформирати у мање јединице, како би се одржао. Доцније, већна Космајска отишла је у састав Првог шумадњског одреда и наставила да се бори у другом крају, али против истог непријатеља...

Лето и јесен 1942 год. испуњени су поновним полетом, поновним ударцима по мрском непријатељу, како у Шумадији, тако и у Космају...

Борба је и даље расла и развијала се. Прошло се кроз зиму 1942—1943 упркос свих настојања непријатеља да се она искористи за уништење партизана који су ојачани били пуни воље и полета да се биде, да се руши све и свако, ко стоји на путу слободи. Борба код Друговца и Умчара, Гроцка, порушена станица и пруга у Ковачевцу, биле су сигнал за борбу, знак за мобилнизацију. Похрлили су нови борци из Подунавља, Гроцке, Младеновца и Космаја. Приближавао се Бурђев-дан, традиционални празник бораца за слободу. Дошли су из Шумадије сви стари Космајски борци, удесетостручени новим снагама, новим младим партизанима.

— ДРУГОВИ, У ИМЕ ГЛВНОГ ШТАБА ЗА СРБИЈУ, ПОЗДРАВЉАМ ВАС, ПАРТИЗАНЕ НОВО ОБНОВЉЕНОГ ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА, И НАРЕБУЈЕМ ВАМ ДА ЈОШ ЖЕШБЕ И НЕМИЛОСРДНИЈЕ УНИШТАВАТЕ ОКУПАТОРА И ЊЕГОВЕ СЛУГЕ, СКУДА И НА СВАКОМ МЕСТУ. НЕКА ВАМ ЈЕ СРЕБАН ПОЧЕТАК! — Чуле су се громке речи Команданта „Брадоње”, а као одговор одјекнуо је стократно, снажно:

— СТАРАБЕМО СЕ!

Обећање, дато команданту, почело је да се спроводи у дело. Засед Немцима код Шепшина, борба на Тресијама и код Азање, порушене станице у Радинцу, Кусатку и Умчарима били су први поздрав новог Космајског одреда мрским окупаторима слободе и њиховим верним слугама.

Није потрајало ни два месеца од овог светлог датума у историји нашег одреда, а Космај је доживео и други још светлији. Од бораца Космаја и Шумадије створена је Народно-ослободилачка војска — Први шумадијски батаљон...

Шести мај 1944 године је вишеструки празник за Космајске партизане: Космајски одред слави годишњицу свог обнављања и одваја борце за II шумадијску ударну бригаду. На тај светли празник он се заклиње своме народу, свом Врховном команданту другу Титу, свом Главном штабу за Србију — да ће се непоколебљиво борити до краја: за слободу од окупатора, за свој нови народни Устав, за нову, народну федеративну — Југославију”.

У току даиа Штаб одреда је одржао састанак са командама чета на коме су утврђени главни правци дејстава — напади на непријатељска упоришта и снаге, извођење диверзија на пругама и путевима, кажњавање сарадника окупатора, онемогућавање мобилизације у љотићевце и жандарме, спречавање окупатора и његових помагача да пљачкају привредна богатства земље, врше реквизицију хране и терају сељаке на присилне радове.

Четама је посебно наређено да сузбијају све покушаје организовања четника Драже Михаиловића и разбијају њихове организације и формације које су се почеле јављати на терену.

„Од поновног оснивања одреда започеле су наше бројније и обимније акције против непријатеља. Нападали смо непријатељске гарнизоне, правили заседе непријатељу, вршили диверзије на пругама п железничким станицама, спаљивали вршалице ради одбране жетве, ликвидирали издајнике ...

Ја сам у штабу одреда имала функцију заменика комесара. То је значило да сам била партијски руководилац одреда. Од маја, откада сам била у одреду, навикавала сам се на нов начин живота и борбе.

Моја позиција у штабу је била врло деликатна. Уз то, и по годинама, и по стажу и искуству, била сам п млађа и неискуснија од команданта Србе и комесара Боке-Јарца. Држала сам се доста буквално директива ОК, а то је перверило нарочито Србу, који је био веома отворен у исказивању својих расположења. Сметало му је што ја неке ствари не износим пред штаб одреда, а о гоме извештавам ОК. Сећам се кад почне да се љути што му не кажем ко су чланови КП: „Па, ваљда, мајку му, ја треба да знам на кога могу у гешкој ситуацији да се ослоним.“ Био је диван у својој непосредности, логици и људској ширини. Он и „Јарац“ су се изванредно допуњавали. Срба радник, а „Јарац“ високи интелектуалац. Понекад само, свађали су се, више у шали него озбиљно. „Јарцу“ су сметале Србине грешке у падежима и смедеревски акценат у изговору, а Срби опет „Јарчева“ жеља да се што удобније смести, како то Срба каже „на душеци“, чак и кад су сви партизани спавали на слами и и на земљи.

Имала сам срећу да будем са њима двојицом тих месеци у одреду. Њихово стрпљење и разумевање за моју позицију и моју неумешну младост, помогло је да се међу нама не створи нетрпљивост.“ (Кика ДМ, исто, стр. 49, 50).

Првих неколико дана чете су углавном провеле у организационом сређивању, увежбавању људства и припремању за вршење акција, а затим почеле са њиховим пзвођењем.

Акције прве космајске чете у току маја и почетком јуна

Ноћу између 12. и 13. маја, 1. чета Космајског одреда поставила је заседу код железничке станице Дражањ—Шепшнн. Уместо очекиваног немачког транспортног воза, на заседу је наишла група немачких војника (патрола) која је обезбеђивала пругу. Убијена су три немачка војника а један је рањен. Од једног је заплењено оружје и спрема, док осталој двојници партизани нису могли прићи због отпора и ватре које су пружали остали немачки војници. У току борбе тешко је рањен партизан Миле Ханић Чутурица, пушкомитраљезац. После извршене акције другови су га пренели и сместили на лечење у једну колибу у Врчину, али је рана била тешка и после неколико дана он је умро.

„Мила Ханића су другови партизани звали „Чутуица“ јер није могао да изговори слово „Р“. Он је дошао као Србин, избеглица из Хрватске, у село Ковачевац код Младеновца. Ту је ухватио везу са

партизанским сарадницима и убрзо ступио у одред. Колико сам чуо, неколико браће му је погинуло у Лици у току рата." (Према казивању инж. Марић Петра Јазе — забележио новембра 1971. Д.Д.Б.)

Четрнаестог маја 1943. годне командујући генерал- и заповедник Србије наредио је 104. ловачкој дивизији да, као меру одмазде за губитке које су Немци претрнели у борби са партизанима у близини станице Дражањ—Шепшин, стреља одређен број партизанских сарадника и заробљених партизана.

Извршавајући наређење, Немци су, уз помоћ жандарма, 26. маја из Бањичког логора у Београду дотерали у Мали Пожаревац 129 логораша међу којима је било и осам Малопожаревљана. На једном брежуљку између села и железничке пруге, недалеко од места где су погинули немачки војници, по немачком налогу сељаци су ископали две велике јаме. По наређењу окупаторских власти, стрељању, које су Немци извршили око 14 часова, присуствовали су чланови општинских управа оближњих села и изванредан број сељака, ради застрашивања. Али, жељени ефекат је изостао јер се Малопожаревљани нису дали заплашити а логораша су пред стрељање узвиквали: „Доле окупатор“, „Живела слободна Србија“, „Живела Комунистичка партија Југославије!“ Сви стрељани су сахрањени у једну рупу, а друга је остала празна, уз немачку претњу да ће и она бити попуњена у случају поновног напада партизана на њихову војску, када ће се извршити нова стрељања, и то сељака из села у којима немачки војници буду убијени.

Поред овог злочина, окупаторске власти су наредиле да срез грочански, на чијем подручју су погинули њихови војници, плати и новчану казну — контрибуцију³. -

Ради „чувања од партизана“ окупатор је уз помоћ квислинга посебно казнио становнике Малог Пожаревца, Камендола, Врчина и Бегаљице — села грочанског среза — и Шепшина и Дубоне — среза младеновачког. Та казна се састојала у убијању извесног броја сељака, пљачкању стоке, намирница, одеће, вредних и других ствари по овим селима од стране немачких трупа, којима су, као и обично, помагале квислиншке формације.

„Првог јуна“, — пише у извештају среског начелника среза младеновачког од 8. јуна, упућеног окружном начелнику округа београдског — „једна чета немачких војника, две чете љотићеваца и 30 агената Специјалне полиције Управе града Београда блокирале су села Дубону и Шепшин у срезу младеновачком. Немачку јединицу јачине око 200 војника сачињавали су делови њихових посадних трупа из Малог Пожаревца и Смедеревске Паланке. Л>отићевске снаге бројале су преко 300 људи.

У селу Шепшину одузели су: 120 грла крупне стоке, од чега 89 крава, док су остало били волови, јунад и коњи; 161 овце, делом нешишане, 96 комада свиња и око 1250 к\$ намирница.

У селу Дубони одузели су: око 100 крава, 50 до 60 волова и јунад, 150 оваца, 60 свиња и око 2.000 разних намирница.

Сем пљачке стоке и животних намирница, наређено је да општина Шепшин испоручи још 2 вагона намирница, а општина Дубона 7 вагона. Ради извршења овог наређења узети су таоци и спро-

ведени за Мали Пожаревац, и то из општине Шепшин 23 лица, а из Дубоне 60 лица.

У оба села команданти немачких трупа су, преко тумача саопштавали представницима општинских власти да је одузимање хране и стоке из тих ссла извршено због тога што су на железничкој станици Дражањ—Шепшин у мају месецу у борби са партизанима погинули немачки војници.

Приликом претресања кућа и пљачке стоке и хране, Немци су у кући сељака Андрије Ивковића нашли један војничкн нож и убили Андрију зато што им није хтео рећи одакле му. Затим су опљачкали све по кући, па и женске ствари Андријине мајке Наташе, и тражили од његове жене Даринке и кћерке амове за коње да опљачкане ствари повежу. Не само да нису хтели да враге опљачкане ствари већ су и Андријину жену и кћерку ухватили и одвели до јаруге, где су неколико тренутака раније убили Андрију, и стрељали и њих две.

Немци су у Дубони стрељали још три сељака. Свим стрељанима запалили су куће и наредили да се њихови лешеви не смеју дирати до следећег дана.

Немци су похватане таоце и остале сељаке из Шепшина и Дубоне присилили да им као робље терају опљачкану стоку и превозе ствари и намирнице до железничке станице Мали Пожаревац. (Зборник Т1. К5. д. бр. 64)

Петнаестого маја 1. чета је на интернационалном друму између Рипња и Врчина уништила један камион који је повозио намирнице за окупатора.

На железничкој станици Ресник 1. чета је ноћу, 16. маја, експлозивом разорила скретницу баш пред наилазак једног воза. Међутим, Немци који су чували станицу отворили су ватру на партизане и дали знак долазећем возу да стане. Партизани су на теретни воз бацили неколико бомби а затим се повукли. Због рушења скретнице железнички саобраћај је био обустављен 12 часова.

„Ја сам тада са супругом Наталијом живео код њене мајке Јане Јовановић у засеоку Липовица. Ту је била и Јанина сестра Зорка. Милосава Влајића сам знао од раније. Неколико пута је долазио мојој кући са једним другом жутих бркова. Јурили су неке четнике. Тада су дошли и остали два три дана, од 16 до 18 маја, вероватно. Док су били код наше куће, ишли су у Ресник да руше пругу. У селу нико није знао да су партизани код наше куће, која је иначе била на крају села до Липовичке шуме и доста склоњена. Осамнаестог маја ми се породила жена, па су јој партизанке које су биле у чети око тога помагале, а сину „дали“ име Стаљин. (Према казивању Ранка Стефановића, забележио децембра 1980. — ДДБ).

Прва чета се из Барајева пребацила у село Вранић. У договору са теренским политичким радницима и уз помоћ сарадника НОП-а у селу, нагтаднута је једна група четника која се налазила у згради једног четничког сарадника. У току акције два четника су убијена а један је рањен. Услед неоирезности иогиуно је тада и командир 1. чете Жнван Пауповић Голубан. Због угледа који је уживао у народу и партизанима, Окружно повереништво КПЈ за округ младеновачки (београдски) донело је одлуку да се Голубан посмртно прими за члана Комунистичке

партије Југослапје. За новог командира 1. чете постављен је Иван Зафред — Мића Словенац.

Исте ноћи у чету су ступили: Радоје Живковић, Живота Маринковић Посавац, Светомир Д. Максимовић Бека, Пера Благојевић, Милорад П. Маринковић и Радоје Максимовић, сви родом из посавског села Велике Моштанице.

Из Посавине 1. чета се пребацила у Космај. На (интернационалном) путу Београд—Крагујевац код Поповића (засеок Гркова), партизани су 24. маја поставили заседу. Сачекан је један немачки луксузни аутомобил у коме је било неколико петоколонаша који су успели да побегну. Пошго су заплећене извесне ствари, аутомобил је спаљен.

Неколико дана касније, на истом друму, код шуме Трешња, Прва чета сачекала је у заседи бициклическу чету Српског државног корпуса из Београда. Убијено је девет, а теже и лакше рањено једанаест жандарма.

Крајем маја у Првој чети је било 25 партизана, наоружаних пушкама и са 2 п. митраљеза. Морал у чети био је добар, исто тако и дисциплина. Два борца, сељака са терена, изгубила су везу и одвојила се од осталих, али су се после неколико дана вратила у чету.

У ноћи између 31. маја и 1. јуна чета је, распоређена у мање групе и уз помоћ сарадника по селима, на већем броју општинских зграда излепила наредбу штаба одреда општинским управама да прекину рад.

„Трећег јуна“, писао је штаб одреда средином јуна Главном штабу Србије, „на Тресији (Тресијама испод Космаја) сукобила се наша Прва чета са једном од три колоне београдског јуришног батаљона С. Д. С., који је пошао у претресање терена. Његови губици су 15—20 мртвих и више рањених. Наши губици: погинуо је друг Мића Словенац (Иван Зафред), привремени командир ове чете, који је тек дан раније примио дужност, и лакше је рањен друг Милосав (Влајић), заменик команданта одреда, у руку. Заплећено је 4 пушке (француске) и око 400 метака одговарајућег калибра, као и три шаржера за холандски митраљез („сулундар“).

Дан раније иста ова чета је заробила и ликвидирала једног поднаредника С. Д. С.“ (Зборник ДПНОР Т1, К20, Д90).

Акције друге чете у току маја и јуна

Друга младеновачка чета се у току месеца маја и јуна кретала и вршила акције на територији срезова: младеновачког, грочанског, јасеничког и подунавског.

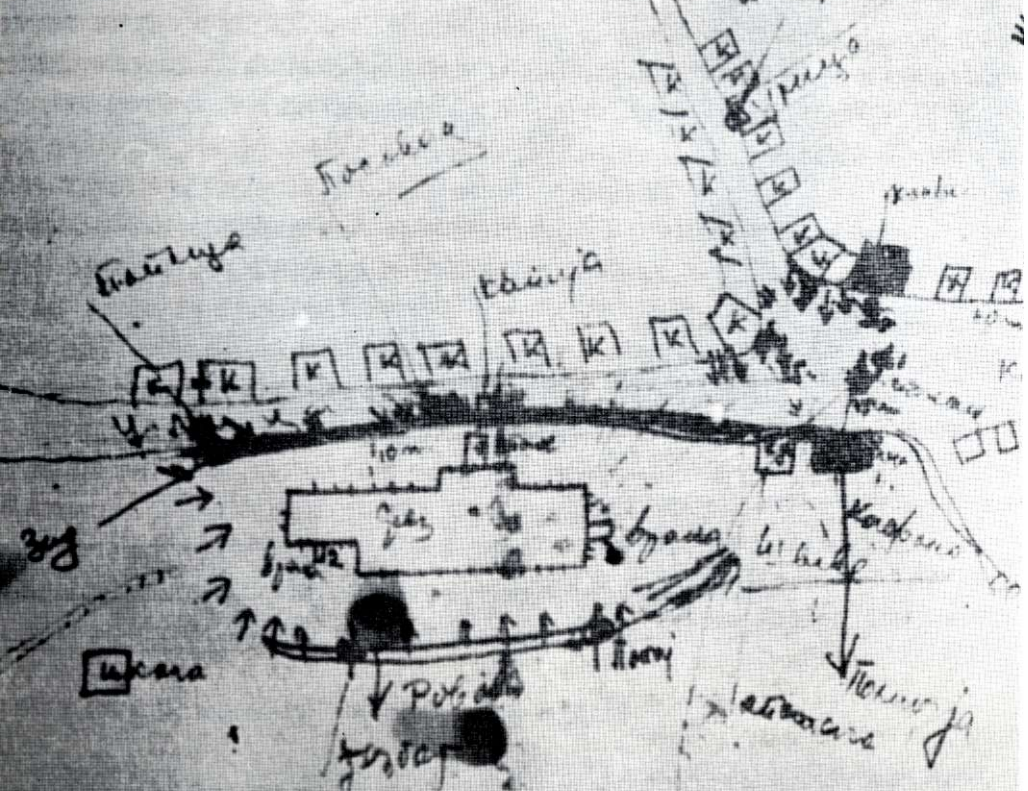
Ноћу између 14. и 15. маја чета је извршила акцију на жел. станици Кусадак, на прузи Београд—Ниш. Уништене су 4 скретнице и станична постројења и запаљена станична зграда. Саобраћај је био у прекиду 13 часова. Чета је у следећа два-три дана запалила општинске архиве у Великој Крсни, Дубони и Бадљевици.

Непријатељ је успео да сазна о партизанској и народној свечаности у шуми Маковица на Бурђевдан, 6. маја, када је обнов-

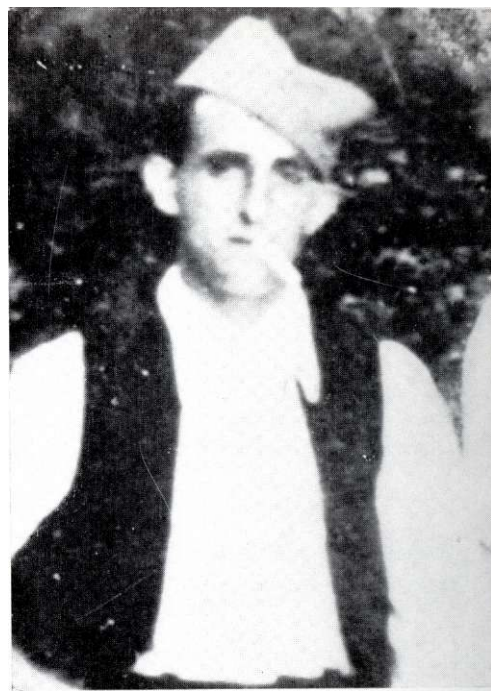
Зграда среског начелства у Сопоту

"...пуше што..."
...и вушмаи су...
...дожде...
...лижом...
...до Кр...
...ли јак...

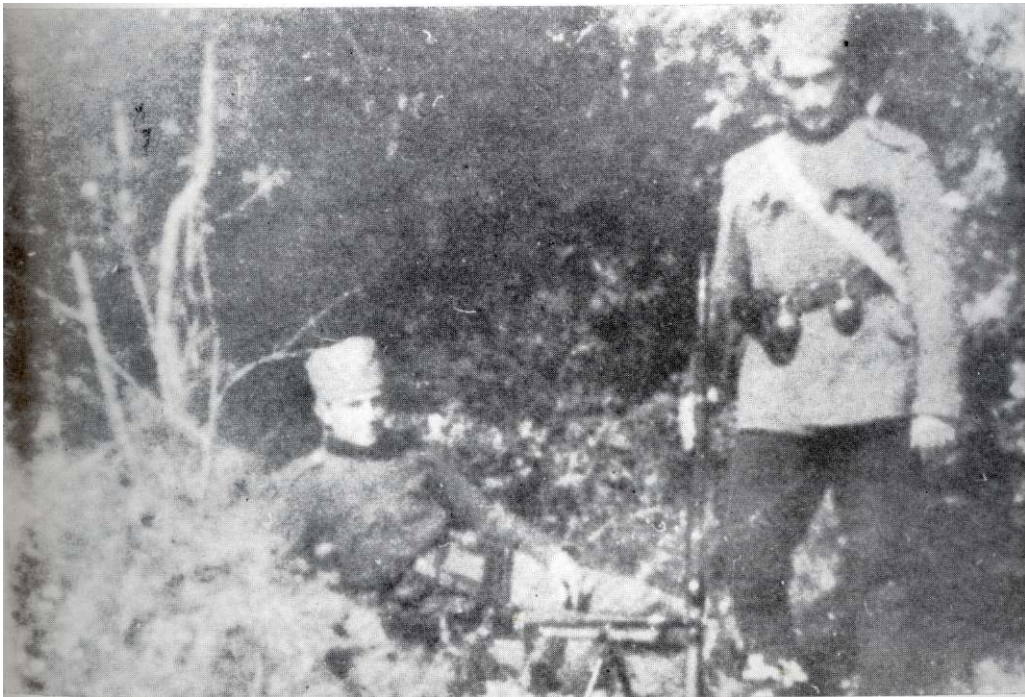

...за Кадрана. Поју...
...а Странцима...
...у им...
...Сремски Карловци...
...Кадрана...
...Пополна...

Скица штаба Првог шумадијског одреда о нападу на Сопог 14. децембра 1942. године

Александар-Лекица Манојловић из Стојника, сарадник НОП-а, убијен 1942. у Сопоту

Борци Космајског одреда од 1941.: Миодраг Николић-Попа јиз Малог Пожаревца и Светислав-С

САОПШТЕЊЕ

Једна комунисткиња тешко је ранила
24 XII 1942, револверским метцима дво
немачка официра у Младеновцу.

У смислу објаве Командујућег гене
рала и Заповедника у Србији, стрељано је
за одмазду, 25 XII 1942,

50 ЛИЦА

Међу њима се налази 40 комуниста
следећих 10 лица из Младеновца:

Ђељубић Илија, рођ. 1891, Бела Река
Симић Душан, рођ. 1924, Село Бања
Ненадовић Коста, рођ. 1918, Сибница
Величковић Василије, рођ. 1892, Врање
Марковић Марко, рођ. 1923, Село Бања
Симић Милорад, рођ. 15 X 1920, Ђуриши
Живковић Радомир, рођ. 15 IX 1908, Шепшин
Матејић Војин, рођ. 12 IV 1911, Велики Сливовец
Антонијевић Бранка, рођ. 27 IX 1920, Голобек
Симић Милорад, рођ. 20 IV 1920, Ђуриши

Уколико оба официра подлегну својим
повредама, биће стрељано још 50 лица која
су већ ухапшена.

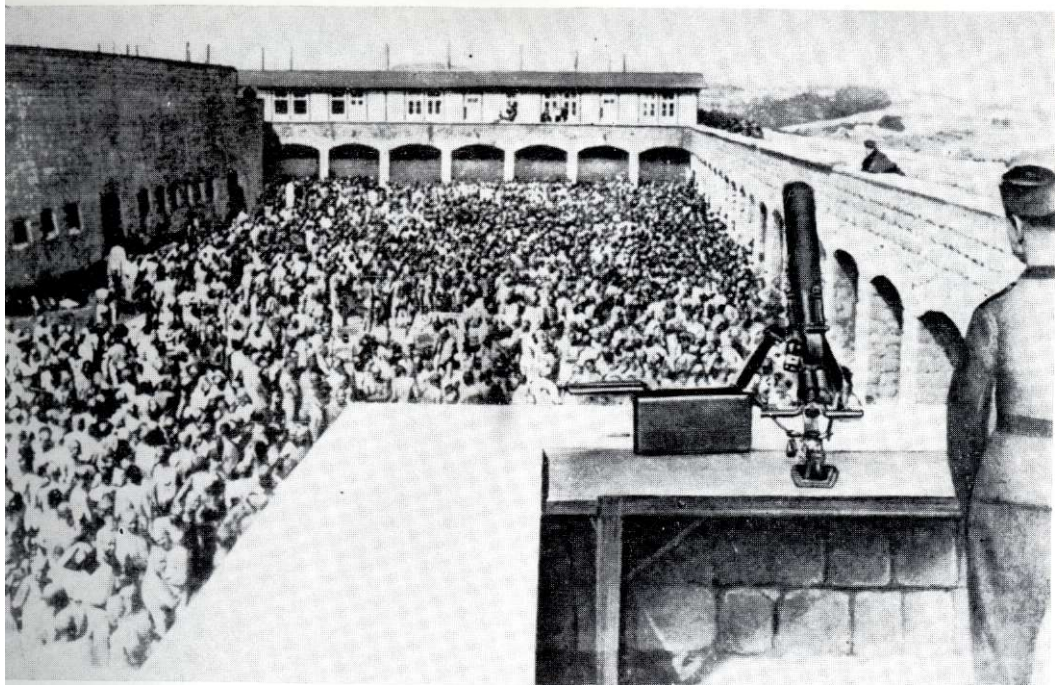

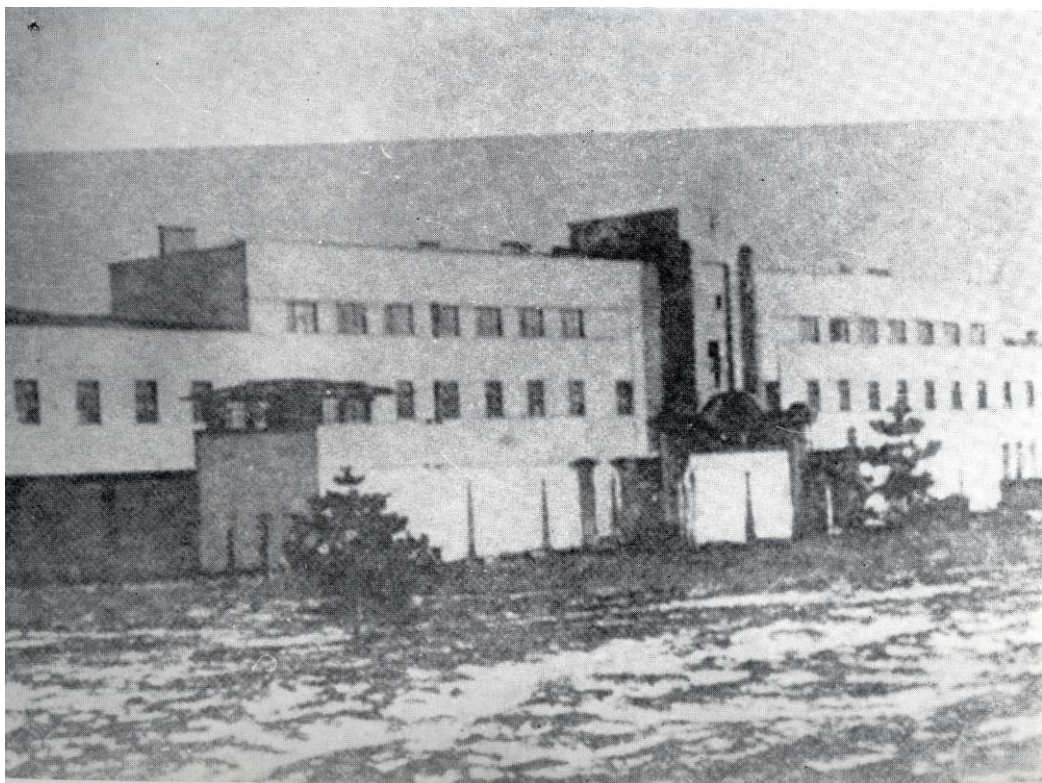
Предраг-Драга Секулић из Поповића,
иосилац Албанске и Партизанске
споменице

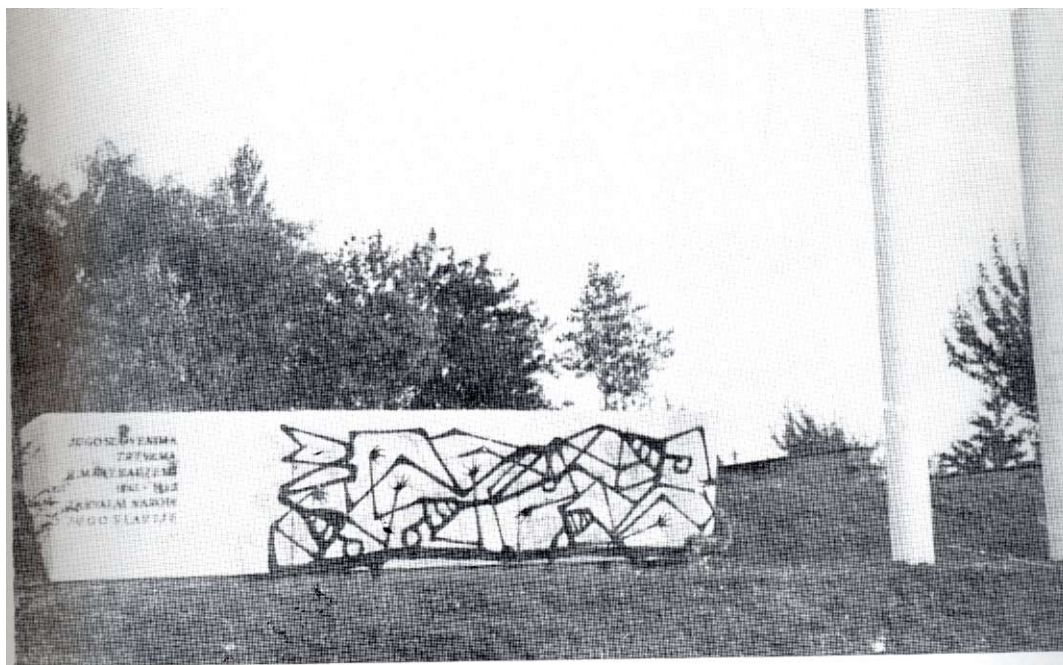
Јанко Предрага Секулић из Поповића,
борац Космајског одреда

Двориште злогласног логора Матхаузен — Аустрија

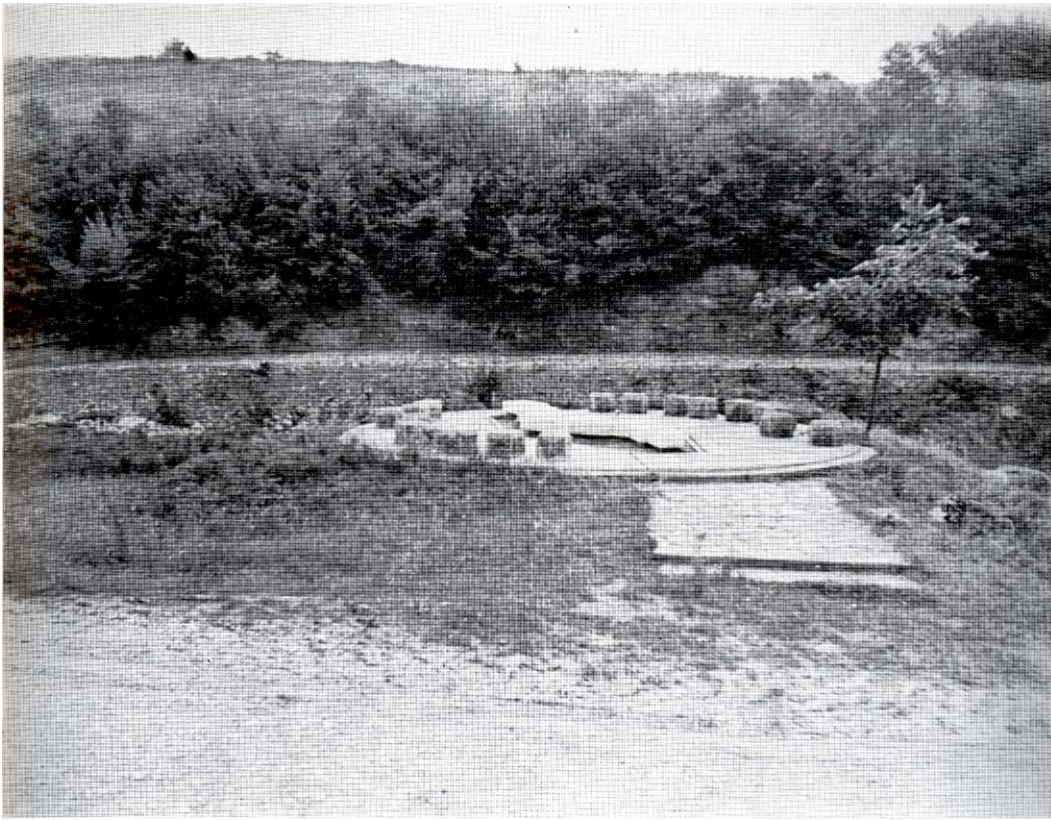
Зграда бањичког логора на Бањици V Београду

Споменик Југословенима жртвама у логору Магхаузен 1941—1945. године

Споменик посвећен космајским и шумадијским партизанима и слободној територији
1а брду Жути Оглавак код села Раниловића

Лисовић, споменик погинулим партизанима у борби против њотићеваца 12. априла 1943. године

Војислав Борђевић из Смедерева, борац
Космајске чете, погинуо 1943. у
Лпсовићу

Радомир Момчиловић-Паја Смедеревац,
борац Космајског одреда 1941.

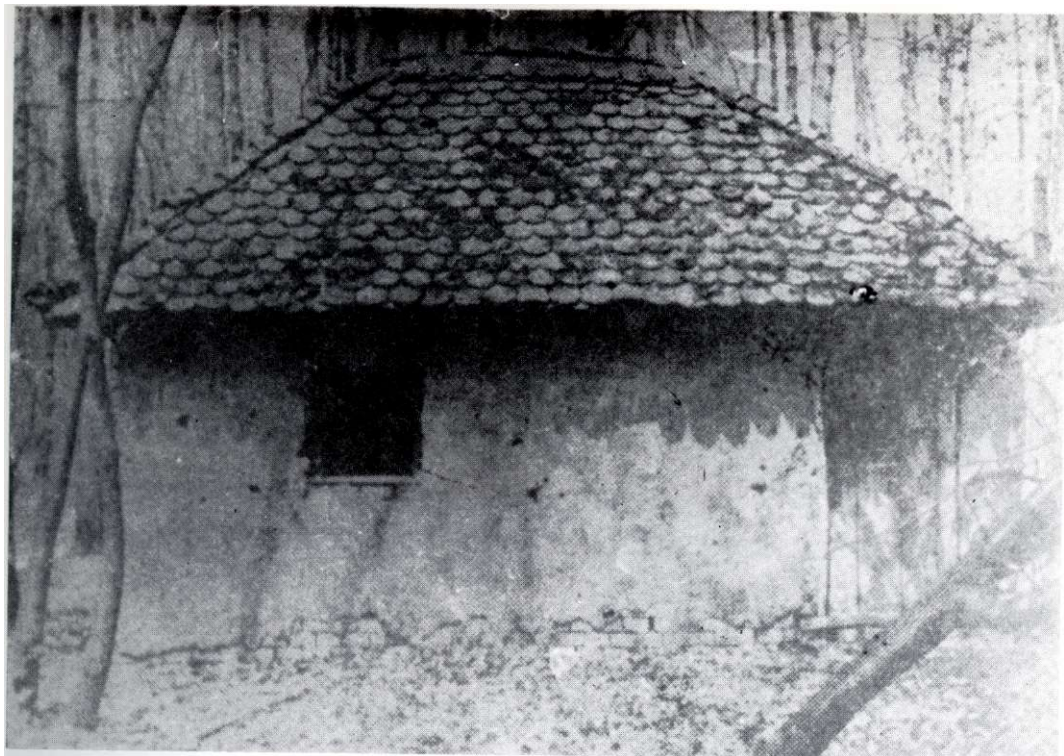
Олга Врабић-Нада, прогнаница из
Словеније, борац Космајског одреда

Голубан Пауновић-Коса, борац Космајског
одреда

Раља: Споменик бањичким логорашима које су Немци стрељали због акције космајских партизана у којој је рањен један немачки војник

Грчац: Колиба у Прокића крају, где је Космајски одред 30. маја 1943. водио борбу против Немаца и љотићеваца

Колиба у шуми Маковица, где је 6. маја 1943. обновљен Космајски одред

**Награда
од
100.000
РАЈХСМАРАКА У ЗЛАТУ!**

**100.000 РАЈХСМАРАКА У ЗЛАТУ ДОБИЋЕ ОНАЈ КОЈИ ДО-
ВЕДЕ ЖИВА, ИЛИ МРТВА КОМУНИСТИЧКОГ ВОЂУ ТИТА.**

Овај злочинац бацио је земљу у нај-
већу несрећу. Као бољшевички агент, овај
скрнавитељ цркава, попов и друмски раз-
бојник хтео је да образује у земљи совјет-
ску републику, а к томе је уобразио да је
он позван да „ослободи“ народ. За оства-
рење тога циља он се спрема у шпанском
грађанском рату и у Совјетској Унији, где
је упознао све терористичке методе
ГПУ-а, методе скрнављења културе и
животињског уништавања људских жи-
вота.

Ова његова „ослободилачка акција“,
која је имала да утре пут бољшевизму,
том најгрознијем политичком режиму на
свету, одузела је имање, добро па и жи-

вот хиљадама људи. Она је само поре-
тила мир сељака и грађанина и баца
земљу у неописиву беду и невољу. По-
шене цркве и спаљена села трагови
којима је он прошао.

**СТОГА ЈЕ ОВАЈ ОПАСНИ БА-
ДИТ У ЗЕМЉИ УЦЕЊЕН СА 100.
РАЈХСМАРАКА У ЗЛАТУ.**

Онај који докаже да је овог
чинца учинио безопасним или га пр-
најближој немачкој власти не само
ће добити награду од 100.000 Рајхсма-
ка у злату, него ће тиме извршити
једно национално дело, јер ће ослоби-
ти народ и отаџбину од бича бољшеви-
крвавог терора.

**Врховни заповедник
немачких трупа у Срби**

САОПШТЕЊЕ

На дан 13. маја 1943. године на станици Државно-Церетинској, сред грожњански, нападнути су из заседе од стране комунистичких бандала немачки војници. Том приликом погинула су двојица, а један је рањен.

Као одмазда за овај злочин данас је стрељано
на лицу места

125 КОМУНИСТА

и њихових ЈАТАКА из срезова грожњанског, злато-депоначког и космајског. МЕЂУ њИМА СЕ НАДЛАЖИ

Живојиновић Томчило, студент.

Манојловић П. Славко, прив. чин.

Милошевић Драгољуб, студ. мел.

Ратковић Александар, геометар.

Тосић Милан, шлосер.

Радојевић Тихомир, механичар.

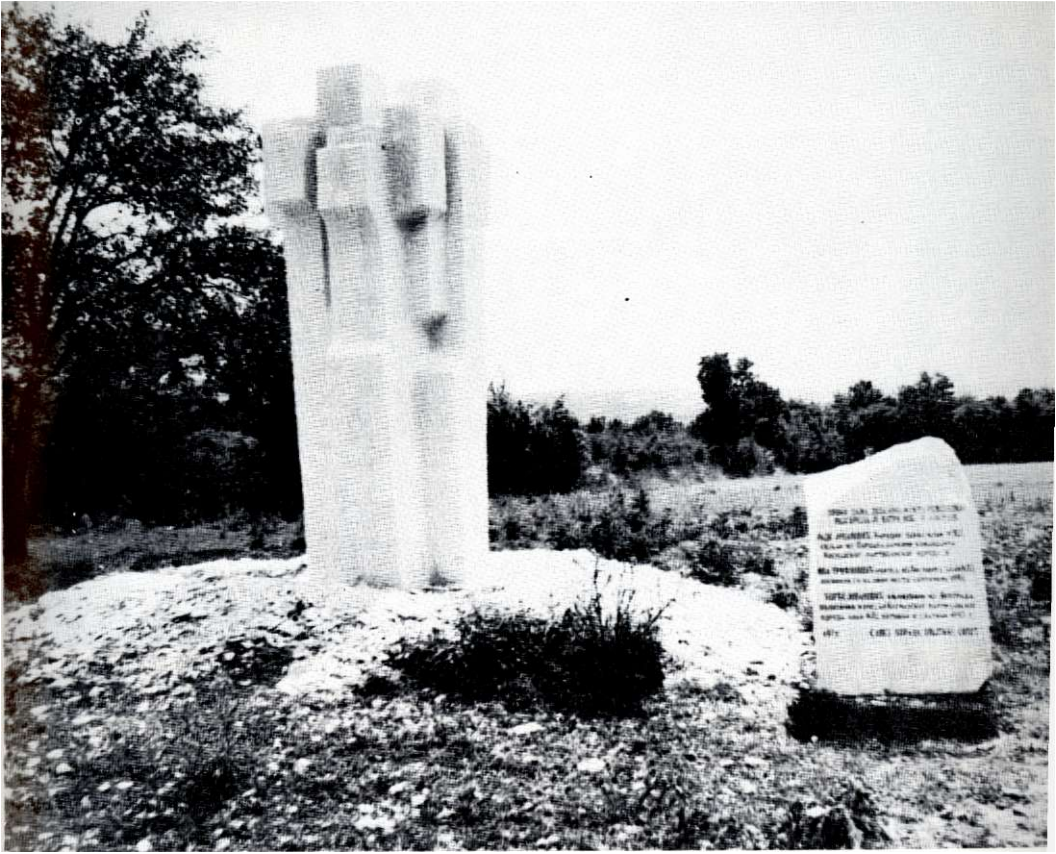
Сендаревић Божиљар, земљорадник.

Величаниновић Томчило, студент.

Ђурић Будимир, обућар.

Петровић Радикав радник.

ОБЕЛИКОМАНДАНТ

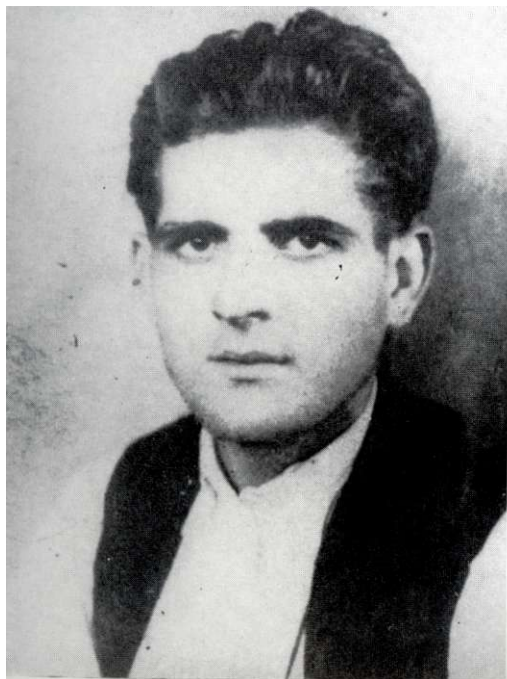
Слатина, Космај: Споменик Раду Јовановићу, заменику команданта, Иви Трифуновићу-Учи, борцу и Борћу Јовановићу-Јарцу, комесару Космајског одреда

Борђе Јовановић — Бока Јарац,
политички комесар Космајског одреда

Бора Белошевић, борац Космајског одреда

Кивомир Савковић-Маузер из Ковачевца,
борац Космајског одреда

Бранко Стојковић из Ковачевца, борац
Космајског одреда

љен Космајски одред. Агенти Специјалне полиције из Београда, у₃ помоћ жандарма и л.отићеваца из Младеновца, предузели су половином маја масовна хапшења у оближњим селима, а нарочито у Ковачевцу. У овом партизанском селу похапшено је и претучено преко стотину сарадника НОП-а, међу којима је највише било омладинаца и омладинки. Да би похватили партизанске сараднике који су избегли хапшење, полицијски агенти и жандарми су им по селима почели ноћу постављати заседе. Да би то спречила, 2. чета је неколико дана провала у околини Младеновца. Међутим, агенти и жандарми, пошто су већ прво вече наишли на партизанске заседе, вратили су се у град и више нису излазили у ноћне акције.

Двадесет првог маја 2. младеновачка чета је извела успешну акцију на железничкој станици Водањ, на прузи Београд—Мала Крсна—Пожаревац. Пошто су после краћег пушкарања растерали одељење немачких војника које је чувало железничку станицу, партизани су демолирали и онеспособили уређаје и постројења. Извесну количину петролеја и намирница су запленили и доцније разделили сељацима.

Пред зору 30. маја 2. младеновачка чета је из Влашког дола, где се тада налазила, прешла у оближњу шуму Грчац, која се налази до самог засеока истог назива, у атару села Азање, а близу је Смедеревске Паланке.

У току дана непријатељ је сазнао где се чета налази и око 17 часова пред Грачац је стигло око двеста Немаца и жандарма (недићеваца) из Смедеревске Паланке и Азање.

Са четом су тада били и командант Главног штаба Србије и командант штаба одреда — Радивоје Јовановић Брадоња — Слободан и Иван Стефановић Срба. Они су одлучили, а и борци су то врло радо прихватили, да се непријатељске снаге, иако бројно надмоћније, дочекају и да се са њима води борба.

Убрзо се развила жестока борба, практично у окружењу јер је непријатељ нападао са свих страна, која је трајала све до мрака.

Према непријатељским документима погинула су два немачка војника и два жандарма, а рањена су три немачка војника и три жандарма.

На страни партизана лакше је рањен један борац.

У току ноћи чета се пробила кроз непријатељску блокаду без губитака.

Одјек ове борбе био је огroman, не само у Јасеници већ и у читавом округу.

У овој борби је учествовао и Петар Марић Јастреб, и новембра 1971. писцу ових редова о томе је рекао следеће:

„Ја сам тада у Другој чети Космајског одреда био пушкомитраљезац: носио сам „Брно“, а у чети је тада било девет пушкомитраљеза.

Налазили смо се у једној малој шуми близу Азање. Са нама је био командант одреда Срба и командант Главног штаба Брадоња и његов пратилац Бели „Касапин“, са пушкомитраљезом.

Када се сазнало да ће Немци да нас нападну, било је дискусије да ли да мењамо положај или да их сачекамо. Ја сам имао 8 ок-

вира за пушкомитраљез и тешко сам се кретао, па сам био за то да се Немци сачекају. И већина бораца је била за борбу. Око шуме је било жито и неколико сеоских кућа. Приближавајући се нама, Немци и жандарми су пузили по житу и чим видимо да се жито повија ми пуцамо. По јауцима знамо да ли смо погодили Немца или жандарма. Водили смо борбу до увече, а почели смо негде касно по подне, предвече. Рањен је био само један партизан кога је превила другарица Олга Врабич Нада, колико се сећам, била је болничарка. Увече смо извршили покрет да изађемо из блокаде. Чујемо: један Немац тражи да се испали ракета. Бели Касапин је испалио рафал. Немци су почели да се деру, вероватно је неког погодио. Нисмо могли више да се крећемо нечујно, настала је обострана ватра, али смо се пробили без губитака. Чули смо касније од сељака да су Немци и жандарми претресали шуму и прегледали бунаре, нису веровали да нема мртвих партизана."

„Првог јуна 2. чета је у зору ушда у, ради пл>ачке блокирану Дубону, а да није ни приметила блокаду. Обезбеђење је било траљаво постављено и напад на нас је чету изненадио. Без озбиљнијег отпора она се у приличном нередy повукла", — иисао је штаб одреда ГШ Србије средином јуна.

„Поједине њене петорке повлачиле су се у разним правцима. Тек шестог дана чета се поново искупила. Наређена је истрага по овом случају. Штаб одреда је такође водио истрагу, али пошто не располаже још свим потребним подацима, још није донео коначну одлуку. Друг командант Главног штаба наредио је команданту нашег одреда да му поднесе писмено изјашњење по овом случају, пошто се и он налазио са четом.

3. VI неколико партизана исте ове (Друге) чете, идући у састав чете, запалили су општинску архиву у Биновцу и конфисковали општинску благајну — 4650 динара.

У ноћи између 10/11. VI наша Друга чета напала је жел. станицу Радинац — 8 кт. од Смедерева. Станица је запаљена. Вагони воза који се затекао на станици нису запаљени због кише. Званични извештај о овој акцији још немамо.

У ноћи 16/17. VI иста (Друга) чета је напала жел. станицу Глибовац. Дошло је до борбе са Немцима. Наши немају губитака. Званичан извештај и о овој акцији још нисмо примили." (Зборник Г1, К20, Д90).

Крајем маја у 2. чети је било 23 партизана, наоружаних са 5 пушкомитраљеза и пушкама. Чета је прикупила у току маја 3 пушкомитраљеза и око 7000 метака и 13 бомби.

*

Активност Космајског одреда забележио је и непријатељ на свој начин. Тако у Билтену Министарства унутрашњих послова квислиншке Недићеве владе за месец мај, у делу где се говори о општем стању у Србији, стоји и ово: „Београдски округ: Опште стање јавне безбедности се у току месеца маја доста погоршало дејством комунистичких банди, које су у овом месецу починиле већи број саботажних дела. Од тежих дела извршени су напади и демолиране железничке станице Кусадак, Лазаревац (акцију у Лазаревцу извршио је Први шумедијски одред — напомена ДДБ), Водањ и Ресник и неколико напада на немачку оружану силу...

Из напред изнетог стања јавне безбедности у појединим окрузима, као и из изложених акција комунистичко-партизанских и других илегалних формација, долази се до следећег закључка: А) О комунистичкој акцији: Комунистичка акција и током протеклог месеца задржала је исти интензитет, као и у месецу априлу. — У већој мери се појачала у београдском округу. (Подвукао ДДБ) (Зборник Г1, К. 21. д. бр. 63)

Крајем маја у 2. чети је било 23 иартизана, наоружаних са 5 пушкомитраџеза и пушкама. Чета је прикупила у току маја 3 пушкомитраџеза и око 7.000 метака и 13 бомби.

Поред извршених акција и неколико неуспелих заседа, у чети је посебна пажња поклањана политичком раду. Био је формиран агитпроп и извршена подела рада. Одржавани су четни састанци на којима су изношени недостаци бораца у погледу конспирације, односа према старешинама, псовки и сл. и објашњавано је зашто се партизанима не дозвољава женидба и употреба пића. Држане су и омладинске четне конференције на којима су прорађивани чланци: „Омладина у НОБ“, чланак из „Еласа“ са конгреса АФОЈ, „Совјетска омладина“, „Комсомол у рату“, затим се говорило о циљевима НОБ-а, о спољној и унутрашњој ситуацији, одржана су предавања „О ранама и лечењу рана“ итд.

Ноћу између 19. и 20. јуна, једно одељење Друге чете дошло је у Водањ и запалило намирнице у општинском магацину, које су по наређењу окупаторских и Недићевских власти сељаци морали предати за исхрану немачких трупа у Малом Пожаревцу, као и Централној дирекцији за исхрану (ДНРИС-у).

Исте ноћи Друга чета је онеспособила уређаје на жел. станици Умчари и запалила станичну зграду која је изгорела до темеља. Железнички саобраћај је био у прекиду неколико дана.

Да би се повећало бројно стање одреда, Окружни комитет је наложио среским руководствима да појачају рад на мобилизацији и слању нових бораца у одред; пре свега омладинаца. Резултати нису изостали, па се у току лета бројно стање одреда брзо повећавало.

„Дана 27. јуна 1943. дошли су у Селевац политички радници: Олга Милошевић-Мина, Милорад Симић-Жарко и Радмила Радојковић-Мара. Заказали су састанак са омладинцима у Стојићком забрану по питању одласка омладинаца у партизане. На састанку је било присутно око двадесет омладинаца.

Састанак је отворила Олга Милошевић и нагласила да је овај састанак значајан јер на њему треба да се одлучи који су омладинци спремни да поћу у партизане. Затим је истакла да је дошао час да се масовно одазивамо у борбу против окупатора и домаћих издајника. Жарко Симић и Радмила Радојковић су у свом излагању такође истакли моменат одласка у партизане. Пошто су омладинце обавестили о свим догађајима у земљи и ван ње, тј. које су добили преко радио-вести, прешло се на изјаве појединаца.

После кратког предаха, омладинци су се јављали појединачно за реч и износили своје мишљење о одласку у партизане.

За одлазак у партизане на овом састанку пријавили су се: Живко Тошић, Александар Ишић, Бранислав Ишић, Стеван Миљковић, Мића Николчић, Душко Панић, Душан Петровић Мирко, Живорад Радосављевић, Живан Тагић, Живадин Новаковић — Делија, Радојица Танасковић, Миодраг Пешић, Радојица Војиновић (укупно тринаест омладинаца).

После договора Мина их је све одвела на везу."

(Мирко Оклобција: Селевац кроз борбу и револуцију до победе, страна 87,88).

Војно-политичка ситуација у округу и стање у одреду средином јуна 1943. године

О војно-политичкој ситуацији на терену и стању у Космајском одреду од краја маја до средине јуна веома се детаљно говори у извештају штаба одреда упућеног Главном штабу Србије, па га зато овде наводимо у целини:

„За протекле три недеље, колико је прошло од нашег последњег извештаја, није се ни на територији нашег одреда ни у нашем одреду десила никаква промена од изванредног значаја.

1) Бројно стање непријатеља остало је углавном исто. У подунавском срезу изгледа да се број непријатеља нешто смањило. По извесним, не сасвим поузданим, обавештењима, у најскоријем времену у Паланку треба да стигне већи контингент Немаца; наводно овде треба да буде и седиште штаба једне њихове армије. Иначе већ неколико недеља траје веома жив саобраћај немачких трупа на краку главне пруге Смедерево—Плана. Према последњим, прилично сигурним обавештењима, током последњих десетак дана тзв. цариградским друмом иду дању бројне немачке колоне ка југу.

Што се тиче наоружања, организованости и снабдевања окупатора и његових слугу, све је као и раније. Али њихов морал видно попушта из недеље у недељу — и то не само најамничких издајничких банди већ и немачких трупа. С. (рпска) Д. (ржавна) С. (тража) и љотићевски добровољци сасвим отворено избегавају сукобе са нашим јединицама. Када врше потере и претресе терена добија се утисак као да се нарочито труде да не наиђу на нас. Штавише, када се једном десило да су код Дубрава наишли на једну нашу чету, поручили су јој преко сељака да се уклони да не би дошло до борбе; наша чета, наравно, није пристала, позвала их је да нападну — јер је сама за напад имала веома погодан положај — и они су на ово учинили следеће: наредили су сељацима да им најхитније спреме кола и — утекли су. Такође располажемо провереним подацима да су и С. Д. С. и љотићевци претили сељацима ако за појаву партизана јављају Немцима, већ да ако хоће да јављају нека јаве њима или чак ни њима („Кад вам партизани затраже храну, дајте им, па идите у. . . . и ви и они — шта имате о томе коме да јављате!“). И Немци испољавају све виднију деморализацију. У борби код Азање више су се дерали и урлали а мање су се борили. Наши борци, који знају немачки језик, чули су како немачки војници своје командире у току борбе одговарају да се његова команда не може извршити јер ће их партизани све побити! — Располажемо поузданим подацима да су све чешћи случајеви дезертирања из издајничких јединица. За сада су окупатор и његове слуге на нашој територији прилично неактивни. Истина, они се стално врзмају по терену, али — као што је већ речено — при том тумарању изгледа да им је главна брига да се не сусретнемо. Али, уколико више испољавају свој страх од партизана утолико су крволочнији према голоруком становништву.

Нетрпељивост између С. Д. С. и љотићевских банди још увек траје. С. Д. С. се и даље све више приближава дражиновцима, али има извесних знакова на основу којих би се смело претпоставити да и на нашој територији љотићевци шурују са дражиновцима. Окупатор и његове слуге и даље се најсуровије односе према голоруком становништву. Пљачка се наставља безобзирно; нарочито велике пљачке било је у Бегаљици, Врчину и Дубони. У Дубони су биле попаљене неколике куће и стрељано неколико људи и жена — али је значајно да после овог терора код становништва није завладала паника. Партизанске јединице које су после овога у ово село наилазиле биле су добро примљене од сељака. — Бројна хапшења сељака и даље се врше. Али је необично карактеристично да Немци више и не покушавају да стрељају по сто Срба за једног Фрица — иако их је за последње три недеље изгинуло преко десет!

У дражиновској организацији осећа се прилична живост. Дражиновци су на нашој територији сасвим неравномерно развијени. У посавском, космајском и младеновачком срезу њихове организације су релативно чврсте, док се у осталим срезовима тек стварају. Располажемо извесним подацима који нам говоре да дражиновци из пожаревачког краја прелазе и вршљају доста често по велико-орашком терену — срезу. Има података да се „црне тројке“ појављују и по подунавском и грочанском срезу. Општа карактеристика дражиноваца на нашој територији била би по нашој процени следећа: дражиновци су овде још у стању прибирања својих снага, још су далеко слабији од нас и зато најбрижљивије избегавају да се сукобљавају са нашим четама, чак су, у поређењу са оним што чине по осталим крајевима, прилично неактивни и у насртајима на наше позадинце. За сада они су најактивнији у шпијунажи и провакацији.

2) Може се тврдити да се код народа осећа извесан пораст борбеног расположења. Узроци овоме су у следећем: војнички неуспеси окупатора на фронтима, блиска опасност да ће окупатор опљачкати и овогодишњу жетву, успешна активност партизана нашег одреда, која сељацима изгледа још успешнијом неголи што у ствари јесте. — Народ је скоро једнодушно решен да брани своју жетву, али не зна како. У овом погледу у нас се полажу велике наде. Незадовољство према окупатору, а нарочито према издајничким властима, налази се у порасту и што се жетва приближава то више расте.

Скорашње ликвидације пет петоколонаша и делимична конфискација њихове имовине наишли су на најлепши одјек у народу. После ових ликвидација углед партизана је још више порастао. Народ све више сматра нас за своје заштитнике и осветнике.

Карактеристично је да после ових ликвидација приличан број петоколонаша и колебљиваца (махом општинских часника) тражи додир са нашим руководиоцима да би се пред њима оправдао за своје досадашње држање пред окупатором.

3) Бројно стање нашег одреда је седамдесет, од којих је свега један рањеник изван строја а сви остали у строју. Број аутоматског оружја је исти.

Морал у одреду је задовољавајући. Ради се на даљем учвршћењу дисциплине. Због ситних грешака четна руководства су казнила опоменама, односно укором, три партизана. Штаб одреда је казнио опоменом друга Васу, заменика политкомесара Прве чете, јер је из немарности изгубио пушку. Имамо један случај дезертирања: дотични је одбегао јер је сазнао да му се породица налази у веома рђавом материјалном стању, а чети је поручио да ће се вратити чим набави брашно својима. Два друга су нестала. Поуздано се зна да нису пали непријатељу у руке. Поведена је истрага да се утврди шта је узрок њиховом нестанку и нејављању у чету. Војничка и политичка способност бораца постепено се подиже на виши ступањ. Започето је са планским и систематским радом на војничком и политичком васпитању.

Са обавештајном службом још увек смо слабо, иако се непрекидно улажу напори да се она постави на солидне темеље.

Служба везе је задовољавајућа и сваким даном све више се разграђава. Недостатак је највећи у следећем: за већину пунктова зна више њих него што би требало да буде. Предузели смо мере да се у овом сектору ојача конспирација. У санитету стање непромењено — углавном једва задовољавајуће. Организација интендантуре је спроведена прилично солидно и њено функционисање за сада је задовољавајуће.

Од стране Војног суда нашег одреда осуђена су на смрт и стрељана следећа лица: Данило Кузмић, Драга Кузмић, Ралован Кузмић и Драга Кузмић, зв. Галин — сва четворица су били познати

активни љотићевци и као такви су, као што је утврђено, извештавали непријатеља о кретању наших јединица и денунцирали сељаке да нас помажу. Сва четворица су сељаци из Велике Крсне.

У Селевцу је ликвидиран Жика, повереник Дирица, који је уцењивао сељаке, нарочито заробљеничке жене; осим тога, утврђено је да је више њих денунцирао као наше пријатеље.

За последње три недеље одржане су две конференције. На једној је присуствовало 19, а на другој 28 сељака. Конференције се могу сматрати успешним. Сељаци су прилично живахно учествовали у дискусији. Највише их привлачи: одбрана предстојеће жетве и ситуација на главним фронтovima, као и борбе наше војске у Босни, Санџаку и Црној Гори.

Започето је систематско васпитање партизана.

4) Недостатак досадашњег плана био је поглавито у томе што је био прилично општи, недовољно конкретизован. С обзиром на квалитет наших четних руководстава, овако недовољно конкретизован план показао се недовољним за успешну праксу. Уз то, контрола четних руководстава од стране штаба одреда није била правилно постављена: када су чланови штаба боравили при појединим четима обично су преузимали команду уместо да контролишу и на лицу места исправљају пропусте четних руководстава.

Наш одред није искористио све повољне могућности под којима је имао да дела и зато постигнути резултати нису онолики колики су могли и требали да буду.

5) Пошто је друг командант Главног штаба био са нама и имао прилике да се подробно упозна са целокупним радом нашег одреда, то је у овом извештају стање нашег одреда приказано само у најглавнијим цртама.

Усмену наредбу друга команданта Главног штаба о хитном прикупљању војног материјала спровели смо и она се извршава. Извештаји о постигнутим резултатима наређени су за 22. о. м. Чим их примимо, известићемо, као што је и наредио Главни штаб.

Наш план за непосредну будућност састоји се углавном у овоме: тежиште наших акција биће одбрана жетве и појачање борбе против дражиноваца. Наравно да нећемо запостављати и остале облике акције. У овом погледу штаб је уз помоћ команданта Главног штаба створио подробен план. Потребна наређења већ су припремљена и акцијама ће се приступити сместа." (Зборник Т, К20, Д90).

Појава четника Драже Михаиловића

Првом половином 1943. мањи одреди „Југословенске војске у отаџбини“ и поборници Драже Михаиловића почињу испољавати већу активност у придобијању нових присталица за стварање организација „Равногорског покрета“ и војних четничких формација на овом терену.

И у Билтену Министарства унутрашњих послова Недићеве квислиншке владе о ситуацији у Србији за месец мај 1943. године писало је да се одреди Драже Михаиловића, који су називани илегални, боре само против партизана на следећи начин:

„... Постоји одред илегални Свете Ракића у београдском (младеновачком) округу који је неактиван ... Примећује се да је готово код свих илегалних одреда (мисли се на одреде четника Драже Михаиловића — напомена ДДБ) проведено јединство акције у погледу уништавања комуниста које се врши у много јачој мери и методичније но у месецу марту. Ови одреди су толико ојачали да у појединим окрузима воде самосталне борбе против комуниста и то са успе-

хом... Иначе пропагандним средствима илегални одреди сада још више но раније саветују народу лојално држање према окупатору и послушност према нашим властима..." (Зборник ДПНОР Т1, К5, Д54).

Прве јединице такозване „Југословенске војске у отаџбини“ сачињавали су у првој половини 1943. године у Космају, Посавини и грочанско-подунавском крају четници под командом бивших Пећанчевих војвода Живана Лазовића, гардијског капетана бивше југословенске војске, Свете Ракића, Драгише Радојчића Црног, Косте Маринковића, ваздухопловног поручника бивше југословенске војске, и Спасоја Дрењанина Зеке, бившег кафеџије из Мале Моштанице, а који су се ставили под команду Драже Михаиловића.

Иако је Окружни комитет КПЈ за округ младеновачки (београдски) благовремено уочио опасност од појаве и формирања четника Драже Михаиловића и предузео мере да то спречи, ПК КПЈ за Србију сматрао је да Окружни комитет потцењује опасност од појаве и активности четника, па му је 15. маја 1943. године писао:

„Из вашег извештаја видимо да ви потцењујете опасност од дражиноваца на вашем терену. Ако су они заиста тако слаби као што ви процењујете, зашто онда не ликвидирате банду Лазовића и Ракића који су спали на десетак разбојника? Зашто дозвољавате ма и најмању активност и растурање провокативних летака? Зашто их не уништите у корену? Ми не видимо шта сте ви све учинили да их заиста политички и војнички не само потиснете већ и уништите. Решењу тога питања треба прићи хитно и озбиљно, јер занемаривање значи компликовање ваше ситуације. У случају придоласка нових дражиноваца са околних терена на ваш терен, они би учврстили и ојачали осталу реакцију.“ (Зборник Т1, К5, Д54).

Окружни комитет КПЈ за округ младеновачки (београдски) је још другом половином 1942. године уочавао да би стварање равнгорских организација и четника Драже Михаиловића у Космају било врло опасно по даље развијање оружане борбе против окупатора и предузимао мере да то онемогући. Зато је на цитирано писмо КП КПЈ за Србију, Окружни комитет Младеновац 6. јуна одговорио:

„Дражиновци који су били привремено нестали са нашег терена поново су се вратили. Овога пута само група Свете Ракића, која броји сада око 20 људи, а има 6 пушкомитраљеза. Из наших ранијих извештаја ви сте стекли мишљење да ми потцењујемо опасност од дражиноваца. Међутим, и поред ове њихове моменталне слабости — ми смо били свесни велике опасности која они могу да нам буду. Питање њихове војничке ликвидације одмах у зачетку — поставили смо као врло важно. И то је био разлог да смо ми у неколико махова постављали питање хитног њиховог ликвидирања Штабу 1. шумадијског одреда. Но како је то било условљено сталним присуством чете на нашем терену — то није било изводљиво. Откако је формиран наш одред, то је постављено у први ред.

На политичком пољу — и поред тога што је и до сада раскривање Драже Михаиловића било предмет свих конференција и састанака — појачаћемо рад по свим могућим питањима. Одувек је

том питању обрађана велика пажња, али у вези са појачаном њиховом активношћу мора се и од наше стране учинити што више на том пољу. Ми ћемо убудуће имати на уму вашу напомену и уложићемо све силе на још јачем — бржем њиховом ликвидирању."

Међутим, космајски партизани, с обзиром на број и снагу, нису могли покрити цело подручје округа и у самом почетку сузбити и онемогућити стварање четника на овом терену, мада им је то био један од сталних и врло важних задатака. Али због политичке активности Партије и организације НОП и дејства Космајског одреда, са формирањем четника Драже Михаиловића у Космају ишло је неравномерно.

У извештају штаба Космајског одреда упућеног крајем јуна ОК КПЈ Младеновац пише: „У дражиновекој организацији осећа се прилична живост. Дражиновци су на нашој територији сасвим неравномерно развијени. У посавском, космајском и младеновачком срезу њихове организације су релативно чврсте, док се у осталим срезовима тек стварају." (Зборник ДПНОР Т1. КБ. д. бр.90)

Борба против недићеваца и Немаца у Влашкој

По наређењу штаба одреда чете су ноћу између 22. и 23. јуна дошле у шуму Маковица. Ту је штаб са командама чета размотрио њихова скоро двомесечна дејства. Констатовано је да су успешно извршавале своје задатке, да су партизанске акције загаласале народ младеновачког (београдског) округа од Подунавља до Посавине, да је народ са великим одушевљењем прихватио и поздравио бројне и значајне партизанске акције и да масовно помаже партизана, да је однос партизана према народу правилан, да су борбена способност, морал, дисциплина и политичка свест партизана добри, да недостатак експлозива онемогућава извођење већих диверзија на железничким пругама и путевима и да прикупљању оружја и муниције и даље треба посвећивати посебну пажњу.

Овом састанку је присуствовао и командант Главног штаба за Србију Радивоје Јовановић Брадоња, који је у току маја и јуна био на терену окружног повереништва КПЈ за округ младеновачки, које је у међувремену одлуком Покрајинског комитета преименовано и подигнуто на ранг Окружног комитета. Он је повољно оценио дотадашња борбена дејства Космајског одреда.

У току дана, 23. јуна, одабрано је и издвојено из одреда око 30 партизана ради уласка у састав 1. батаљона Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда Србије који је по наређењу Главног штаба Србије требало да се тих дана формира у Шумадији у простору Букуље. Међу њима је било и неколико чланова команде чета, као и Милосав Влајић, дотадашњи заменик команданта одреда, који је био предвиђен за заменика команданта 1. батаљона.

Први батаљон Народноослободилачке војске Србије, како је званично носио назив, формиран је по наређењу ГШ Србије на планини Букуљи 28. јуна, неутврђене јачине. У састав батаљона ушло је за то одређено и издвојено људство из 1. шумадијског и Космајског

одреда и цео Ваљевски партизански одред који је у свом саставу тада имао 27 људи.

С обзиром да је батаљон формиран на терену Шумидије, називан је и Шумадијски, па се и под тим именом помиње у овој књизи. За команданта батаљона постављен је Милош Дудић Сувоборац, за политичког комесара Мирослав Јовановић — Милан, за начелника штаба Илија Јовановић Лала, за референта санитета др Мира Врабич, а за интенданта Петар Владетић Галама.

Према извештају ОКА упућеног КП из Космаја је ушло у састав батаљона 27 људи. (В. Зборник, Т1, К20. д. 92)

Од свих иартизаиа привремено је формирана чета под командом Милосава Влајића. Увече 23. јуна, ова чета је са командантом Главног штаба Србије извршила покрет из Маковице да би се преко Влашке и Космаја преbacила у Шумадију. Са овом привременом четом ишла је до Космаја и 1. космајска чета, ради повратка на свој терен.

Пролазак кроз Влашку био је предвиђен да би се напала и ликвидирала жандармеријска станица у Влашкој.

Нешто пре поноћи партизани су стигли у Влашку и после извршених припрема напали станицу СДС. Забарикадирани у добро утврђеној згради, 15 недићеваца, од којих су у току борбе 2 рањена, пружили су жесток отпор. Партизани су, као и у сличним приликама, покушали да приђу згради и убаце експлозив. Међутим, прилаз згради са било које стране био је брањен јаком и прецизном ватром. И поред тога неколико партизана се привукло згради али нису успели да убаце експлозив, јер су жандарми на прозоре ставили решетке и пруће. Због тога се напад одужио преко очекивања.

У току борбе храбро је погинуо Милосав Влајић. У овом нападу је учествовао и Богомир Боја Протсић — Азањац, који о томе каже:

„Био сам присутан кад је погинуо Милосав Влајић, при нападу на жандармеријску станицу у Влашкој, јуна 1943. Мислим да та акција није била добро испланирана. И он и ја бацили смо бомбе. Наједном, он викну: „Убише ме ...“ Брадоња командује повлачење. Повлачимо се, а ја вучем Милосава за ноге. Међутим, био је већ мртав. Онда га понесемо и закопамо. Тада ми је Брадоња дао сат Влајићев. Сахранили смо га у Влашкој ...”

Јуначка погибија Милосава Влајића представљала је велики губитак за космајске и шумадијске партизанае и народ Космаја и Шумадије. Милосав је још за живота постао легендарни јунак. Колико је био омиљен сведочи и једна од најлепших песама космајских партизана и народа Космаја посвећена њему:

*Цветај ружо, цветали божури
Милосаве, са четом пожури
лепе сам ти чараше исплела
да их нема у четири села,
танке, плаве, партизанске праве
плаве боје да ти лепше стоје
навелла сам што ниједна н'уме
носићеш их кад доћеш из иуме.*

Убрзо је напад на станцу морао бити обустављен јер су у помоћ недићевцима додасиди Немци из Младеновца. У сукобу са Немцима који су стигли у Влашку, рањен је партизан Кољка. Немци су имали два рањена војника.

Пред зору 24. јуна, Привремена и Прва чета су стигле на планину Космај и залогоровале. У току дана напала их је једна јединица љотићеваца из Младеновца, али је напад одбијен.

Командант Главног штаба је са групом бораца издвојених из одреда продужио са Космаја за Шумадију, а 1. чета је остала на терену Космаја.

Партизана Кољку пренели су сарадници из Влашке у шуму Маковица и лечили га у једној колџи, али је рана била тешка. После неколико дана, издахнуо је у великим мукама.

Злочин окупатора код Раље. Другом половином јуна, један вод Прве чете дошао је увече у Поповић — засеок Гркова, и сместио се у куће Богдана и Божицара Јовичића, које се налазе у непосредној близини интернационалног пута Београд—Крагујвац.

Ради обезбеђења, један партизан је послат до пута да осматра кретање непријатеља том комуникацијом. Док су партизани читали окупљеним сељацима летке и говорили им о борби против окупатора, путем из Раље наишао је немачки војник на мотоциклу, угледао партизана, бацио бомбу и припуцао на њега. Партизан је опалио из аутоматског оружја и ранио немачког војника, који је успео да стигне до своје јединице у Раљи и извести шта му се десило. Немци су убрзо отворили минобацачку ватру из Раље на Гркову, али ни од сељака ни од партизана нико није био повређен. Партизани су убрзо напустили Гркову. После један сат Немци су са возилима дошли путем на место где се одиграо сукоб, али у Гркову нису улазили. То су учинили сутрадан. Међутим, никога нису ухапсили нити претресали куће, већ су се само распитивали да ли у селу има партизана.

Другог јула Немци и жандарми су дотерали 25 логораша из Бањичког логора у Београду и стрељали их у њиви Радојка Јовичића из Поповића, која се налази с десне стране пута на уласку у Раљу од Београда. По наређењу Немаца, ради застрашивања, овом стрељању су морали присуствовати сељаци Парцана, Раље и Поповића. Обезбеђење стрељања су вршили жандарми, а само стрељање су обавили немачки војници. Један логораш, по презимену Милетић, родом из Кораћице под Космајем, успео је да се одреша и почне да бежи, али је рањен. Чувши његово запомагање, Богдан и Божицар Јовичић из Гркове су га нашли и однели у оближњу шуму. Ту су га Немци убрзо открили са псима трагачима, а Богдану и Божицару наредили да га донесу на место стрељања, са намером да и њих ликвидирају. То би им се можда и десило да немачки тумач из Раље, Пера, није Немцима рекао да су то добри сељаци, национално исправни и да не помажу партизане.

„Стање јавне безбедности у београдском округу" — писало је у Билтену Министарства унутрашњих послова квислиншке Недићеве владе за месец јуни — „и даље је забрињавајуће услед дејства комунистичких банди које су током јуна од већих саботажних дела извршиле спаљивање железничке станице у Барошевцу (ову акцију извршио је Први шумадијски одред — напомена ДДБ) и Умчарима и напад на жандармеријску станицу у селу Влашка... Општа и политичка ситуација у округу стално се погоршава, па и за протеклих петнаест дана исто тако честим испадима и препадима партизанско-бандитске групе које у последње време све чешће нападају на поједине општине палећи архиву и зграде, рушећи зграде железничких станица и разне железничке објекте, нападајући жандармеријске станице и органе Српске државне пољске страже (СДПС)." (Зборник ДПНОП Т1. К21. д. бр. 65)

Акције прве чете у току јула и августа

Годиша 1942. била је неродна, па је због тога, а и услед пљачке од стране окупатора и квислиншких власти, исхрана становништва била веома слаба. У округу је завладала глад већ у рано пролеће 1943. Сељаци су понегде млели кору са дрвета, осушену траву и паеуљ и од таквог „брашна" пекли хлеб. Многи ни то нису имали. Пшенично и кукурузно брашно могло се наћи само на црној берзи, али су цене биле превисоке, те је већина становништва била у немогућности да набави храну и гладовала је. А тешкоће у исхрани становништва представљале су посебан проблем за исхрану партизана.

Због тога, а и да би се спречио извоз за потребе немачке ратне привреде, Главни штаб Србије и Окружни комитет Партије за округ младеновачки (београдски) ставили су у задатак Космајском одреду да својим акцијама спречава окупатора и његове сараднике да врше пљачку летине. Тај задатак Окружни комитет је поставио и пред партијске организације на терену.

„Притисак немачких окупатора да Недићева влада изврши „откуп" — како су они називали одузимање житарица од произвођача за 1943 — почео је још у пролеће. Немци су од Недићеве владе затражили да им испоручи 27.000 вагона кукуруза у зрну од рода у 1942, а до марта 1943. било је испоручено од прве квоте од 30% свега 10%, што значи да од укупне количине није било испоручено више од 3%. Београдски округ је испоручио 20%, ваљевски 8%, зајечарски 3%, крагујевачки 15%, краљевачки 2,1%, крушевачки 3,1%, лесковачки 3%, митровачки 11%, моравски 6%, нишки 5,1%, пожаревачки 30%, ужички 5% и шабачки 10%.

Недићеве власти су оцењивале да откуп није испуњен јер је разрез био велики и да органи полниције и жандармерије нису били довољно енергични у обрачуна са произвођачима. На конференцији коју је Недић одржао са окружним начелницима 20. марта 1943. наведен је пример београдског округа где је уредовала и специјална полиција и који је зато, као и пожаревачки, први на ранг листи. „(АСУПС, 27527/153, Досије Милана Недића)

Да их тако нешто не би снашло и са легином из 1943, Недићева влада је предузела енергичне мере да се откуп обезбеди како су то Немци захтевали.

„Генерал Недић зна врло добро да се мора дати богу бојје, а цару цареву, јер је боље дати оно што се тражи", рекао

је 1. марта 1943. у свом говору Богољуб Кујунџић, министар правде у Недићевој влади. („Ново Време", 2. III 1943)

Оштру претњу изрекао је у свом говору 17. августа и Радисав Веселиновић, Недићев министар за пољопривреду, преко Радио-Београда:

„Због тога овом приликом хоћу да скренем најозбиљнију пажњу свим произвођачима и општинама које су добиле разрез да га без поговора изврше у свом сопственом интересу. Не треба нико да се вара да ће моћи да избегне испоруку. Предвиђене су врло строге мере за оне произвођаче и општине које не буду извршиле испоруку... Ја благовремено упозоравам све произвођаче и општине да ће се цео разрез морати овом приликом дати, па је стога боље да га сами дају него да га дају и да буду кажњени." („Ново време", 18. VIII 1943)

Колико је и Немцима било стало да се изврши откуи за њихове потребе види се и по томе што је 27. октобра 1943. нови војноуправни командант Србије, генерал Ханс Фелбер, наредио команданту СС и полиције генералу Мајснеру:

„У интересу исхране немачких трупа, полиције и осталих одреда, да се искористи лепо време и да се сакупљање врши уз заштиту целокупне полиције и Српске државне страже, чак и по цену да се обустави привремена или сасвим активна борба против банди." (АВИИ, НАВ, Н-Т-501, 253/658).

Начелник среза грочанског обавестио је 9. IX 1943. окружног начелника београдског округа:

„Обишао сам скоро све општине повереног ми среза и у свакој путем зборовом обавестио грађанство о данашњим приликама, саветујући им да је ред и мир неопходо потребан српском иароду у данашњем ратном стању... Одређени контингент пшенице испоручује се и верује се да ће бити испоручен 100%. (АВИИ, бр. 15/6-1, к. 59)

Према евиденцији Недићеве владе, до 12. новембра 1943. под наведеним околностима у београдском округу је од разрезаних 2.371 вагона пшенице „откупљено" 2.267 вагона, а од разрезаних 550 вагона кукуруза — 174 вагона. (др Милан Борковић: „Контра-револуција у Србији", стр. 132—133).

Прва чета, за чијег је новог командира постављен Бора Белошевац, почетком јула месеца из Космаја се пребацила у Посавину, где је извршила више акција: 3. јула у Баћевцу је ухваћен један четнички курир, осуђен на смрт и стрељан; следећег дана одржан је збор у Бождаревцу на коме се окупио већи број сељака; 7. јула по подне демолиране су просторије шумске манипулације у Липовичкој шуми; у току ове акције један немачки војник је убијен а један рањен; заплењена је већа количина намирница и један камион којим су партизани предвече пошли до оближњег места Барајева да нападну жандармеријску станицу (станицу Српске државне пољске страже). На уласку у Барајево камион се покварио и зауставио близу зграде бождаревачке здравствене задруге, где је на стражи био жандарм који је по наређењу немачке гебиц-полиције чувао Александра Петковића, земљорадника из Барајева, који се лечио у овој здравственој установи. Како се планнрана акција због тога није могла извести, партизани

су запалили камион, убили жандарма, узели његово оружје и спрему, а затим се вратили у Липовичку шуму.

У Барајево је истог дана дошао, у потеру за партизанима, командир среског одреда Српске државне страже среза посавског из Умке са око 40 стражара (жандарма), а сутрадан и мајор Борђевић са око сто жандарма из команде II округа београдског из Београда. Међутим, Прва чета је већ напустила тај терен.

„Седмог јула 1943. око 16,30 часова, партизани су дошли до шумске манипулације у Липовичкој шуми. Пре тога су запленили камион „Прага“ и с њим дошли до манипулације. Ту су били два немачка припадника: Петар Хубер и Сајферт Антон, запослени у Вермахт феркерд“ дирекцион у Београду, Немањина 6, који су дошли бициклима са пијаце у Бељини, па су сели да ручају и сачекају неки камион да их превезе за Београд. Сајферт је пошао према камнону да га заустави али су га партизани убили а Хубер је побегао за Сремчицу.

Партизани су после дошли до бождаревачке здравствене задруге. Ту су убили Лзубишу Јовановића из Баћевца, жандарма који је чувао Александра Петковића, земљорадника из Барајева по наређењу ГЕБИТЦ команде немачке и узели му цокуле. После су отишли према шуми Леке Александра Петковића из Барајева, тј. према Липовици.“ (Забелешка специјалне полиције у предмету IY-K-224/18, који се налази у Историјском архиву Београда — ИАБ).

Једанаестог јула 1. чета је одржала збор у Великом Борку, на коме је око 100 сељака одушевљено поздравило партизана. Следећег дана, на верски празник Петровдан, чета је дошла у Лесковац и предвече поставила заседу на путу за Степојевац. Патрола жандармеријске станице у Степојевцу наишла је на ову заседу и разбежала се. Један жандарм је рањен. Партизани су затим нашли деловођу лесковачке општине Милована Вулетића и уз потпис му саопштили наредбу штаба Космајског одреда да општина престане са радом и да се не праве спискови о разрезу пшенице за окупатора. У простору Лесковца и Великог Борка 1. чета се задржала до следећег дана увече, када је дошла у Баћевац, где је наредила општинској управи да прекине рад. Исте ноћи 1. чета се из Баћевца пребацила у Липовачку шуму, код села Барајева, где је стигла нешто пре сванућа 14. јула и залогорovala.

„Дванаестог јула 1943. године партизани су били у Лесковцу. Око 18 часова увече, у селу је био вашар, на партизанску заседу између Лесковца и Степојевца наишли су жандарми и један је рањен у ногу, мртвих није било жандарма. Око 22 часа партизани су нашли деловођу Милована Вулетића и уз потпис саопштили му да општина несме да ради и да прави разрез пшенице.

Тринаестог јула 1943. партизани су дошли у Баћевац да ухвате председника општине Деспота Бркића. Када су наишли партизани угледао их је Степа Бркић и одмах послао снају да јави Деспоту да побегне да га не ухвате партизани.“ (Забелешка у предмету специјалне полиције IY-K-224/18 која се налази у историјском архиву Београда — ИАБ).

Због ових партизанских акција начелник среза посавског хитно је затражио од окружног начелника да се појачају жандармеријске станице у Барајеву са 20, а у Степојевцу са 10

жандарма, а које су већ имале по 15 људи, како би жандарми обезбедили контролу вршидбе и рад станица у наведеним местима.

Ујутру, 14. јула, упућено је појачање жандармеријској станици у Барајеву, и то из 1. батаљона СДС 15 жандарма (стражара) под командом двојице официра из резервне чете СДС округа Београд, а са Умке је дошао капетан Кузевић, командант среског одреда СДС, са 20 људи. Ова здружена квислиншка формација јачине око 50 жандарма, после прикупљених обавештења, кренула је по подне према логору 1. чете, не знајући тачно где се она налази. Партизански стражар је требио вашке и није опазио жандарме док нису дошли у непосредну близину. Тада је дао знак за узбуну. Изненађени партизани су се на брзину повлачили према Барајеву и на једном погодном месту заузели положај. Жандарми, који су насумце претресали терен, били су изненађени наиласком на партизана и док су се они снашли и припуцали, чета је већ напустила логор. Жандарми су огворили ватру на партизана и пратили их. Када се, чета зауставила код барајевског засеока Циганске Куће и заузела положај, и жандарми су стали на одстојање пушчаног домета али нису смели напасти партизана све до ноћи, када су се повукли.

У току повлачења 4 партизана су изгубила везу и у чету се вратила тек после неколико дана, а један је лакше рањен. Из Барајева чета се пребацила у Космај.

Тако је Прва чета прокрстарила делом Посавине прикупљајући оружје, правећи заседе четницима Драже Михаиловића, хватајући везу са партизанима у Срему, забрањујући рад општинским управама и јурећи контролоре са вршалица. Са политичким радницима Посавине размотрена су сва значајна питања за дејство чете у Посавини, као нпр. прихватање Београђана који су преко овог терена долазили у одред, одржавање везе са сремским партизанима и друга.

Политички комесар Космајског одреда, који се тада кретао са 1. четом, о приликама на терену Посавине, акцијама чете и стању у њој написао је 23. јула штабу одреда извештај у коме се каже:

„Дражиновце стално тражимо али их никако не налазимо. Банду Зеке и Косте виђали смо пуних недељу дана из дана у дан и скоро увек су нам измицали за сат, два или чак мање. Разлог овоме је непостојање организоване об. (обавештајне) службе...

Народ очито воли нас али је још толико заплашен да не сме да приступа у наше чете. Дражиновци немају масовну подршку али још ни издалека нису демаскирани. Сада дражиновци врше мобилизацију и то у кос. (космајском срезу)... У Посавини су сасвим слаби, једва њих десетак, и не врше мобилизацију...

Чета се повећала за 5 нових другова. Из Остружице треба да стигну још 10, и то са оружјем. Скупили смо и нешто оружја које треба да стигне из Београда.

У ликвидацији дражиноваца и осталих петоколониша немамо успеха. Узроци су следећи: а) већина од њих не спава код својих кућа, креће се опрезно и чим само начују за нас, беже; б) обавештења која добијамо о њима су недовољна; в) оне које би

могли да ликвидирамо теренци нам препоручују да то за сада не чинимо. У чети није најбоље, али је ипак боље него што сам очекивао. Руководство је млитаво и неагилно. Понавља се оно старо; сматрају да не треба ништа да мисле док сам ја поред њих," (Зборник Т1, К5. д. бр. 95)

После 1941. године ово је био најдужи боравак партизана у Београдској Посавини, где их је народ примио са нескривеним симпатијама. Народ Посавине, у којој је октобра 1941. године жарила и палила немачка казнена експедиција, био је жељан да види, чује и поздрави партизана. То је био велики политички успех. Почели су се јављати и борци да ступе у одред, па су вршене припреме за формирање нове чете, Посавске.

Дејствујући на терену посавског среза, руководство, 1. чеге се ослањало на подршку и помоћ среског повереништва Партије и партизанских сарадника. Повереништво је било тек у формирању и политичко-организационим радом је средином године обухваћено око половине места у Посавини.

Осамнаестог јула 1. чета се код села Манића у Космају сукобила са мањом групом четника Драже Михаиловића и растерала је, а 22. јула увече партизани су растерали групе четника у Сибници.

Двадесет трећег јула 1. чета, са којом је био и политички комесар одреда Борће Јовановић Јарац, логоровала је у једној шуми у долини Стојничке реке, између села Слатине и Манића. У тој шуми Јовановић је написао и свој последњи ратни извештај који је послао штабу одреда. Предвече, када је чета улазила у село Слатину, дошло је до изненадног сукоба са одредом четника Драже Михаиловића, јачине око 40 људи, под командом Драгише Радојчића Црног из Рожанца.⁵ Чета је брзо растерала четнике, али је од њихових рафала погинуо политички комесар Космајског одреда Борће Јовановић Јарац.

Драгишу Радојчића Црног убили су жандарми нешто касније у међусобном обрачуна у једној кафани V Сопоту. (Напомена II)

*

„Рођена сам 1929. године у селу Границе код Младеновца. Била сам скојевка када сам 22. јуна 1943. године ступила у Космајски партизански одред, у 1. чету.

Наша чета налазила се у једној шуми. По подне смо изашли на оближњу њиву и помогли сељацима који су жњели жито. Одатле смо кренули у оближње село Слатину. На уласку у село напали су нас четници. После краће борбе они су побегли. Тешко је био рањен Бока, комесар одреда. Видевши да ће умрети, замолио је Мечку, партизана, да узме његов сат, и ако остане жив да га однесе његовој жени, а пиштољ нека задржи за себе. Убрзо је умро. Свима нам је било много жао. Бока је био добар и веома пажљив друг. (Према казивању Вукосаве Блазнавац Бојане — забележио новембра 1971. године ДДБ)

*

Двадесет првог јула 1943. квислиншки лист „Ново време“ у Београду је донео саопштење командујућег генерала и заповедника у Србији да су Јосип Броз Тито и Дража Михаиловић уцењени на 100.000 рајхсмарака у злату. Летке са тим саопштењем немачки авиони су растурали и на овом терену. Космајски

партизани и сарадници су били овим одушевљени, јер је то значило да Немци нису могли, упркос свој сили, да ухвате врховног партизанског команданта.

У том саопштењу, које је објавило „Ново време“ а растурало се као летак, писало је:

„Награда од 100.000 рајхсмарака у злату!

100.000 рајхсмарака у злату добиће онај који доведе жива или мртва комунистичког вођу Тита.

Овај злочинац бацио је земљу у највећу несрећу. Као болшевички агент, овај скрнавитељ цркава, лопов и друмски разбојник хтео је да образује у земљи совјетску републику, а к томе је уобразио да је он позван да „ослободи“ народ. За остварење тога циља он се спремао у шпанском грађанском рату и у Совјетској Унији, где је упознао све терористичке методе ГПУ-а, методе скрнављења културе и животињског уништавања људских живота.

Ова његова „ослободилачка акција“, која је имала да утре пут болшевизму, том најгрознијем режиму на свету, одузела је имање, добра, па и живот хиљадама људи. Она је само пореметила мир сељака и грађанина и бацила земљу у неписиву беду и невољу. Поручене цркве и спаљена села трагови су којима је он прошао.

СТОГА ЈЕ ОВАЈ ОПАСНИ БАНДИТ У ЗЕМЉИ УЦЕЉЕН СА 100.000 РАЈХСМАРАКА У ЗЛАТУ.

Онај који докаже да је овог злочинца учинно безопасним или га преда најближој немачкој власти не само што ће добити награду од 100.000 рајхсмарака у злату, него ће тиме извршити и једно национално дело, јер ће ослободити народ и отаџбину од бича болшевичког крвавог терора.

ВРХОВНИ ЗАПОВЕДНИК НЕМАЧКИХ ТРУПА У СРБИЈИ.

(„Ново време“, 21. јул 1943)

С друге стране, стварана је извесна забуна око уцене Драже Михаиловића, што су користиле његове присталице да га прикажу као вођу оружаног отпора у земљи, а тако га је приказивала и пропаганда избегличке владе у Лондону.

*

Неколико дана касније, за политичког комесара Космајског одреда постављен је одлуком Окружног комитета КПЈ за округ младеновачки (београдски) Мирко Пандуровић Лаза, дотадашњи секретар Среског повереништва КПЈ за срез космајски.

Из Слатине чета се пребацила у Манић, а сутрадан у Стојник, где је забранила вршидбу и рад општинској управи и одржала збор.

Следећег дана чета се пребацила у Посавину, где је крстарила неколико дана. Другом половином јула и током августа чета се наизменично кретала по Космају и Посавини, палећи вршалице и одузимајући каишеве са њих: 4. августа у Лисовићу, 5. августа у Губеревцу, 7. августа у Манићу, а 21. августа запалила је општинску архиву у Великом Борку.

У другој половини августа на терен Космаја дошла је Колубарска чета 1. шумадијског одреда. Она је имала задатак да у непосредној близини Београда прихвати једну групу другова из Београда који су пошли у партизане. За време преласка преко терена Космаја Колубарци су се састали са 1. космајском четом. Између Губеревца и Манића, у долини реке Прутен ове

две чете су изјутра 22. августа водиле борбе ирво са четицима а затим са жандармима из жандармеријске станице у Бељини. Уојијено је 6 жандарма, 2 су рањена, а 4 заробљена и пуштена. Партизани нису имали губитака. Заплењено је десетак пушака, нешто муниције и један холандски митраљез.

„22. августа т. г., око 6 ч. ујутру, водили су борбу командир станице Српске државне пољске страже (СДПС) из Бељине са 25 стражара са групом комуниста од око 260 људи између села Губеревца и Манића, среза космајског. У борби је погинуо наредник а рањен је стражар Милоје Јовановић, док је једна десетина стражара заробљена. Од ових 10 стражара један је погинуо, 4 стрељана од стране партизана, један рањен побегоа и 4 пуштена на слободу.“ (Извод из извештаја окружног начелника за округ београдски од 1. 9. 1941, упућен Министарству унутрашњих послова Недићеве владе; види Зборник Т1, К21, д68).

Акције друге чете јула месеца

Током јула 2. чета се кретала по неким селима јасеничког, подунавског и грочанског, а највише младеновачког среза. Партизани су прикупљали оружје, нападали мање непријатељске снаге, држали зборове по селима, палили општинске архиве, забрањивали рад општинским управама, палили спискове о контроли вршидбе и вршалица, хватали и кажњавали сараднике окупатора и изводили многобројне друге акције.

Ево како је непријатељ забележио једну од тих акција. Петог јуна окружни начелник округа београдског је послао извештај Управи града Београда у коме се каже да је 3. јула убијен у својој штали у Селевцу Сава Петровић. „На лешу убијеног“ — наводи се даље у извештају — „нађена је цедуљица ове садржине: Пресудом Космајског партизанског одреда „Раде Јовановић“ осуђен је Сава Петровић из Селевца јер је служио окупатору. Овако ће проћи сваки онај који служи окупатору!“ (Зорица Павловић Томашевић — Милић Миодраг: Град на Јасеници, стр. 314)

После дводневног боравка у селу Јагњилу, 2. чета је 5. јула кренула према селу Ковачевцу. Већ је свањивало када су се партизани пребацили преко железничке пруге Београд—Ниш код Кусадка, а било је јутро када су стигли у шуму Маковицу. Неко је то видео и пријавио жандармима у Младеновцу. Између 9 и 10 сати одељење жандарма 2. чете 1. батаљона СДС, које се налазило у Младеновцу, јачине 40 људи са 2 официра, под командом капетана Гарића, стигло је у Маковицу и напало партизанску чету. Партизанске страже су благовремено опазиле непријатељски стрељачки строј и пробудиле људство које је тек заспало. Иако буновни, партизани су се брзо припремили за борбу заузевши положај око колибе где су били смештени. После једночасовне борбе непријатељски напад био је одбијен. У току борбе био је рањен партизан Радојица Рака Војиновић, сељак из Селевца — засеок Брдњак. Пренет је после борбе кући, ради лечења, али су га ухватили четници Драже Михаиловића и заклали.

Губици жандарма нису познати. Нешто касније су пристигли и Немци из Младеновца. У међувремену су се партизани повукли према Дубони, тј. на бољи положај, али их непријатељ

више иије нападао. Забуном је дошло до пушкарања и борбе између Немаца и жандарма.

Ова борба је била, у ствари, део шире акције коју је водила Команда II, Српске државне страже округа београдског, са обласним командантом потпуковником Мојсиловићем, у циљу сузбијања активности космајских партизана. У ту сврху до краја маја стално је био ангажован I. батаљон СДС и резервна чета окружне команде. Први батаљон се кретао зависно од процене ситуације, цео, по четима или по одељењима (водовима), углавном по терену посавског, космајског, младеновачког, подунавског, грочанског и јасеничког среза.

Срески одреди СДС, са око 800 жандарма, распоређени по среским местима у жандармеријским станицама на терену, ни уз помоћ Немаца, појачања из Београда и неколико стотина љотићеваца у Смедереву, Смедеревској паланци и Младеновцу нису могли да се успешно носе са космајским партизанима, иако су били далеко надмоћнији у људству и наоружању. И не само то, успешне партизанске акције онемогућиле су нормалан рад хемислиншког апарата власти. Зато су срески начелници, уплашени за свој живот и у намери да обезбеде какво-такво функционисање начелстава и других среских установа и општинских управа, од окружног начелства тражили повећање среских жандармеријских одреда, односно појачање жандармеријских станица на терену.

Тако је начелник среза грочанског 20. јула 1943. године тражио од окружног начелника октта београдског да се срески одред СДП повећа од 75 на 90 људи, да униформисани органи привредне полиције ноћу врше службу јавне безбедности, као и органи Српске државне страже, да то чине ноћу и органи финансијске контроле, да се чиновници управне струке наоружају пушкама и револверима и да и они ноћу врше службу јавне безбедности, да људство СДПС које се налази на боловању хитно замени здравим људством из батаљона Српске државне страже из Београда, а уколико се захтев не усвоји, да се у Гроцку хитно упути један одред добровољаца (љотићеваца) јачине 30 људи као појачање жандармеријској станици у Гроцкој. (Архив ВИИ ЈНА, рег. бр. 39/5-1 К23).

Активност Друге чете од 10. до 25. јула 1943. описана је у извештају команде чете упућеног штабу одреда, а који гласи:

„На дан 10. јула чета се налазила у селу Јагњилу.

Рад у чети: Састанак четног руководства: смењивање четног економа. Читање пропагандног материјала и литературе по водовима. Увече акција за оружје.

У чету је стигао теренац, друг Степа, који ће до даљњег остати са четом. Од оружја сакупљено је: 98, 64, 52, 12, 16, 96, 310, 17, 710, 102, 56, 21, 510, 59, 92, 55, 72, 57, 610, 13, 102, 33, 44, 28, 109, 64 (један пушкомитраљез и — остало је нејасно јер није могло да се дешифрије — нап. ред.).

На дан 11. јула чета се налазила у селу Јагњилу. Рад у чети: Да не би дошло до провале од стране сељака који су сазнали за нас, чета се распоредила по малим групама, тако да рад у чети није био могућ.

Увече: одржана једна конференција са сељацима и извршене акције за оружје: 38, 18, 64, 22, 36, 710, 31, 72, (две бомбе).

На дан 12. јула чета се налазила у селу Рабровцу. Рад у чети: Прва половина реферата о развоју друштва. Чишћење, хигијена.

На дан 13. јула чета се налазила у селу Рабровцу. Рад у чети: Реферат о првој помоћи, хигијена, прање рубља, чишћење одела. Увече, за време вечере, на нашу заседу наишла је једна непријатељска колона. За време тог сукоба изгубила се од чете једна десетина са другом Космајцем на челу. Због сукоба отпочеле су акције које су биле за то вече предвиђене.

На дан 14. јула чета се налазила на положају код села Ковачевца. Изгубљена десетина налазила се на оближњем положају не знајући да се у близини налази чета.

У току ноћи успостављена је веза.

На дан 15. јула чета се налазила на истом положају.

Рад у чети: Састанак четног руководства које је предводио друг командант одреда. Чета се поделила на две самосталне јединице од којих је већа задржала назив 2. чета, а друга се издвојила као ударна, група под командом друга Космајца (Љубомир Михаиловић Чикић-Космајац — нап. ДДБ). Остало четно руководство остало је са четом. Разлози за поделу су следећи: 1) По свом саставу чета се показала сразмерно непокретна. Због свеопште офанзиве противу сила Осовине ситуација изискује акције за које је потребна велика покретљивост. То исто потребно је и због појачане реакције по свим теренима. 2) Због великог броја бораца био је отежан проблем исхране.

У чету је дошао друг Саша (нов) и друг Мезимац (из ударног батаљона).

Ударна група одвојила се још истог дана са другом командантом (одреда — нап. ДДБ).

На дан 16. јула чета се налазила на положају код села Марковца.

Рад у чети: реорганизација чете, успостава новог агитпропа, нова подела рада, хигијена, чишћење оружја.

На дан 17. јула чета се налазила на положају код села В. Иванча.

До подне примећен је у непосредној близини нашег положаја стражар непознате војне јединице, јер је било изјутра, преко обавештајне службе, јављено чети да се у суседном селу налази одред Свете Ракића (30 људи са 6 пушкомитраљеза), постојала је сумња да је то његов одред. Друг полит. ком. и друг Зрињски отишли су зато на везу да би помоћу обавештајне службе утврдили идентитет примећеног одреда. Путем су били примећени и наишли су на непријатељску заседу. Полит. ком. вратио се у чету, док се друг Зрињски повукао у другом правцу. После тога чета се повукла на оближњи положај (200 метара) и ту преданила. Увече су нам биле постављене заседе на свим путевима. Патрола је наишла на заседу на улазу у село Црквине. Губитака није било.

На дан 18. јула чета се налазила на положају код села Ковачевца.

Рад у чети: Други део реферата о развоју друштва. Чишћење оружја.

У чету је дошао друг Јова који се био изгубио из ударног батаљона. Друг Саша је отишао у суседно село по једног новог друга и није се вратио до покрета.

На дан 19. јула чета се налазила на положају код села Кусадка. Рад у чети, због великог броја стражарских места, није био могућ. Индивидуално читање књига и проп. материјала.

На дан 20. јула чета се налазила на положају код села Азање.

Рад у чети. Читање „Пролетера“ са дискусијом. Бријање. Увече је чета извршила ликвидацију једне издајнице, из Кусадка.

На дан 21. јула чета се налазила на положају од 19. јула. Рад опет није био могућ. Индивидуално читање.

Увече је чета извршила ликвидацију једног народног издајника у Кусадку.

На дан 22. јула чега се налазила на положају код села В. Крсне. Рад у чети: састанак агитпропа. Вежбање забавног програма по групама.

Увече акција за муницију: 60 метака.

На дан 23. јула чета се налазила на положају код села Ковачевца.

Рад у чети: читанге народних песама.

На дан 24. јула чета се налазила на положају код села Ковачевца.

Рад у чети: Студиј војне лигературе по петоркама. На самом положају друг Нале је пронашао сандук муниције са око 500 метака. Увече су се у чету вратили са боловања другови Драга и Васа. Друг Зрињски је дошао са њима, али се са посебним задатком опет одвојио од чете. Са њима се вратио друг Мезнмац.

Опште стање у чети.

Опште стање у чети никако није задовољавајуће. Пре свега, осећа се недостатак дисциплине и партизанског понашања. Међу борцима влада психоза нетрпељивости и правости.

Наоружање и бројно стање.

На дан 24. бројно стање двадесет три.

Наоружање (без оружја чији се број није променио):

Пушака: 19, бомби 14, револвера 9, метака 1.250.

Политички комесар чете:

Јанко Врабич

Командир чете

Душан Поповић."

(Зборник ДПНОР Т1, К20, Д96).

Борба против недићеваца у Кусадку. Крајем јула Друга чега је добила задатак да прати и обезбеђује групу политичких руководилица, чланова окружних комитета Младеновац и Пожаревац, и политичког комесара Главног штаба Србије, приликом њиховог одласка на војно-политичко и међуокружно саветовање у Шумадији.

Непосредно пред полазак за Шумадију, чета је са политичким руководиоцима залогорovala у шуми Милоша Савића у пределу Равнице код Ковачевца. Тог дана у село је, у потери за партизанима, дошао полицијски агент из Младеновца Блажа Келнер са групом жандарма и агената. После саслушања неких лица у селу, недићевци су продужили за Равнице. Успели су неопажено да прићу логору чете, припуцају на партизане и ране секретара Окружног комитета Пожаревац Божицара Димитријевића Козицу.

С обзиром да је чета имала специјални задатак, одлучено је да се чета са политичким руководиоцима које је пратила пребаци на неко друго место где у току дана неће бити узнемиравана.

Оценивши да су партизанске снаге јаче од његове групе, Блажа „Келнер“ је одмах затражио да из Младеновца дође појачање. Како је тог дана у Младеновцу био пијачни дан, жандарми, Немци и љотићевци су одузели сељацима кола и чезе и за неколико часова њих преко 200 на камионима и колима дошло је у Ковачевац. Истовремено је јављено да непријатељске снаге из Смедеревске Паланке крену преко Гли-

бовца према Кусадку, у правцу куда су се партизани повукли. И жаидармеријска станица у Кусадку је добила наређење да са људством изађе на терен ради потере за партизанима.

За то време, по веома лепом, сунчаном и врло топлим дану, чета се са политичким руководиоцима пребацила неколико километара источније од Кусадка и залогоровала у једној њиви кукуруза близу Милијашевићи кућа у засеоку Косовац.

Тек што су партизани ручали (нешто хране донео им је Никола Милијашевић) и предахнули, према њима су опрезно кренули жандарми из Кусадка. Они су претходно срели и саслушали једног сељака који им је био сумњив да је носио храну партизанима, па су пошли у правцу из ког је он наишао.

Партизани су их приметили касно, кад су већ били близу. Од првих непријатељских рафала иогиуно је заменик комесара чете Живомир Савковић Маузер а заменик командира Бранко Стојковић Бели тешко рањен. Партизани су се повукли, док је рањени заменик командира одбауљао до оближње конопље. Међутим, жандарми су га приметили, опколили и позвали на предају. Он је одбио. Уз поклик „Живела Комунистичка партија Југославије“, опалио је из револвера неколико хитаца на жандарме, а са последњим метком себи одузео живот.

Не чекајући партизане који су у току борбе изгубили везу, чета је исте ноћи, пратећи партијске руководиоце, отишла за Шумадију, где се прикључила осталим партизанским јединицама и учествовала у обезбеђењу војно-политичког саветовања и партијског саветовања. После завршених саветовања, људство из чете је прекомандовано у друге партизанске јединице а највише у 1. батаљон народноослободилачке војске Србње.

„Опште стање јавног безбедности се погоршало и веома је забрињавајуће у београдском округу, — писало је у Билтену Министарства унутрашњих послова Недићеве владе — услед дејства комунистичких банди у јулу“. (Зборник ДП НОР Т1, К21, Д67).

У борби против жандарма у Кусадку учествовала је и другарица Кика Дамњановић — Марковић, тада заменик комесара одреда која о томе каже:

„Добро смо се борили, али смо н шнули. Последњег дана јула 1943, тај дан ћу памтити, погинули су: Живомир Савковић Маузер, комесар чете, Бранко Стојковић, заменик командира чете, обојица из Ковачевца.

Тог 31. јула стигли смо пред зору у ковачевачке „Равнице“ и одлучили да ту преданимо у једном забрану. Било нас је група политичких радника, чланова ОК Пожаревац и ОК Младеновац, као и комесар Главног штаба Србије Мома Марковић са једном четом одреда која нас је обезбеђивала и пратила на путу за Шумадију, где је требало да се одржи партијско саветовање за северну Србију.

Само што смо поставили страже и легли, дрхтећи од јутарње хладноће, зачула се вика и одмах затим неколико пуцњева. Убрзо се све стишало. Установили смо да се ради о ковачевачкој групи омладинаца — агената, који су шуњајући се около наишли на нас. Чим смо видели да је у питању чета, побегли су да траже помоћ. На несрећу, та безначајна епизода имала је за последицу тешко

рађавање друга Козице — секретара ОК Пожаревац — у кук. Био је потпуно онемогућен да се самостално креће. Знали смо шта нас чека и почели смо одмах да се припремамо за покрет. Наједанпут, видели смо да нема другова из Пожареваца, друга Моме и једне групе наших бораца. Нисмо знали шта се с њима збило. Одлучили смо да кренемо према Кусадку. Нисмо прешли ни стотину метара кад се иза нас опет чула пуцњава. Пожурили смо да изађемо из кукуруза који нам је представљао добар заклон, али истовремено и опасност да се у њему сви погубимо и разбијемо.

Са рањеним „Козицом“ било је много тешко — носили смо га по двоје на рукама, и сваки час се смењивали. Једва смо одмичали. Схватајући ситуацију, он је почео да нас наговара да га оставимо. У почетку смо то категорички одбили, али смо, временом, увидели да би то било боље и за њега и за нас. Зауоставили смо се у једном виноград, рукама брзо ископали јаму, ставили га у њу и над њим разломиле гране једне велике брескве. Оставили смо му пиштољ, бомбе, чутуру воде и парче хлеба. Запамтили смо то место по једном карактеристичном дрвету и обећали да ћемо га довече узети. Тек што смо кренули, налетели смо на непријатеља, који је покрећу све своје снаге да нас гони. Једва смо се извукли из тог сукоба и некако стигли у Кусадак.

Поставили смо стражу. Ручали и мало одахнули на јулској жеги, испод једног дрвета у кукурузу. Наједанпут, стражар је дрекнуо: „К' оружју!“, и одмах је започела паљба. Поред мене остао је на земљи „Маузер“, погођен првим метком у чело. Дохватила сам његову комесарску торбу и кренула. Бранко Стојковић почео је да дејствује митраљезом из места, али је и он убрзо тешко рањен. Видело се да је готов. Имао је још снаге да затражи од мене да спасавам митраљез. Зграбила сам оружје и појурила у правцу куда су нестали остали другови.

Испред мене у кукурузу видела се нечија нога низ коју је цурила крв. То је био Мирко, Драгин помоћник. Звала сам га да стане и узме митраљез. Он се окренуо и молећиво, беспомоћно повикао: „Не могу, другарице, па бог!“ Излетела сам на пут и кренула лево за осталима поред багермова. Никада до тада, а ни касније, чини ми се, није толико метака било испаљено на мене. Фијукало је са свих страна око моје главе и тела. Око мојих ногу дизала се прашина. Али, ниједан метак ме није окрзнуо. Међутим, моја сукња — широка сељачка — била је сва изрешетана, а упртач од војничке торбе на леђима „прецвикован“ као маказима. Торба је спала са мене, а са њом и најлепши џемпер који сам до тада у животу имала, боје старог злата. Поклонио ми га је Милосав Влајић, пред своју смрт. Био је сигурно намењен некој Немици, јер га је Милосав запленио од немачких официра који су се враћали из Грчке, када их је пресрео на Ковиони изнад Раље.

Чмн смо се извукли из окршаја, направили смо се спокојни, као да је све у реду, иако смо бројно били преполовљени. Био је још дан и требало је пред сељацима изгледати хладнокрвно. Они су нас сусретали, нудили воду, а жене млеко, и упућивали у правцу вршалице, мислећи да смо због ње дошли у село. Тог лета смо у Подунављу, Јасеници и младеновачком срезу спроводили широку акцију спасавања жетве од окупатора и онеспособили око стотину вршалица.

Предвече смо стигли код „Козице“. Био је спашен, али је горео у температури. Испричао нам је да су непосредно поред њега неколико пута пролазили непријатељски војници, али га нису приметили. Одмах смо мобилисали једна кола и са два партизана пребацили га у Бачинац, у склониште код чика Живојина Бајчића. Тамо је остао неколико месеци, затим су га пренели у пожаревачки округ, где је, на жалост, пред крај рата, кад је био проваљен у склоништу, извршио самоубиство. Од рађавања па до смрти није могао да хода. Потребна му је била хируршка интервенција коју није доживео.

Коначно, тек увече нашли смо се и са осталим деловима чете и кренули за Шумадију.

ТО ЈЕ БИО НАЈДУЖИ ДАН КОЈИ ПАМТИМ.

Непосредно по доласку на Венчац рањена сам и ја од Бугара. За кратко време била сам избачена из строја. Лечила ме је др Мира Врабич, љупка и ведрa докторка, избеглица из Словеније.

Мира је од 1941, живела у Кораћици заједно са својим мужем, др Колином, сестром Олгом — Надом Врабич, апотекарком, пред-ратним чланом КПЈ, братом Јанком, студентом медицине, и старим оцем, апотекарком. Тако смо имали два лекара, два апотекара и једног студента медицине. Са нама су од почетка сарађивали, а у партизне су дошли 1943. Др Колин је погинуо исте јесени као лекар Космајског одреда, Јанко је погинуо на Пријепољу, Мира је преживела Пријепоље, а Нада је била код нас прво комесар чете, а касније секретар среског и члан окружног комитета."

(Кика Дамњановић — Марковић: „Ја и моји ратни другови“, стр. 51—53)

Војно-политичко и међуокружно партијско саветовање у Шумадији

У времену од 6. до 11. августа одржано је Војно-политичко саветовање које је започело на Букуљи 6. а завршено на Руднику 11. августа. У раду саветовања су учествовали: Благоје Нешковић Михаило, секретар ПК КПЈ за Србију, Мома Мирковић Вук, члан ПК и политички комесар Главног штаба Србије, Драги Стаменковић, члан ПК и секретар ПК СКОЈ-а за Србију, Ивица Девчић Обалац, члан ПК СКОЈ-а за Србију, Радивоје Јовановић Брадоња-Слободан, командант Главног штаба Србије и чланови Главног штаба Света Поповић и Предраг Марковић Алимпије; представници окружних партијских руководстава и то: из Окружног комитета Ваљево: Сретен Читаковић Демид, Милица Павловић Дара и Миле Милатовић; из ОК Крагујевца Душан Петровић Шане — Павле, Милован Милосављевић Мика и Милка Минић Ана; из ОК Младеновац: Драгослав Дража Марковић и Божидарка Дамњановић Кика; из ОК Пожаревац: Бранислав Стојановић и Вера Милетић; из ОК Чачак: Милош Минић и Радисав Недељковић; из 1. батаљона НОВ Србије: Мирослав Јовановић Трулеж, Милош Дудић Сувоборац, Илија Јовановић Лала и Лазар Љубоја Миле; из 1. шумадијског одреда: Михаило Гавриловић Миша и Јова Роган; из Космајског одреда Иван Стефановић Срба.

У то време у младеновачком округу (београдском) било је око 80 чланова Партије и око 30 кандидата, а активно су радиле многобројне организације СКОЈ-а, омладине, жена, као и бројни народноослободилачки одбори и војне десетине.

Секретар Покрајинског комитета Комунистичке партије Југославије за Србију Благоје Нешковић Михаило руководио је Војно-политичким саветовањем које је разматрало следећа питања:

1. Општу међународну ситуацију и војно-политичке прилике у Југославији и Србији, правце даљег развоја НОБ-а и задатке у вези с тим;

2. Војно-политички живот у батаљонима и одредима и то:

Рад Партије у батаљонима и одредима; рад штабова; политички рад; културно-просветни рад; војна обука и војни рад; морал и дисциплина и мере за њихово јачање: а) однос у војсци, б) извршавање наређења, в) пиће, крађс, прикривање, „поклони“, г) критизерство, д) контрола, одговорност, казне, ђ) држање у борби, е) „Теренци“ и партизани, ж) смотра; чување људства и губици; снабдевање (интендантура); санитет;

3. Активност, акције и народ:

Акције, борбе, репресалије; војни рад у позадини; мобилизација; ликвидација; сеоске страже; реквизиција и конфискација.

После исцрпног и критичког разматрања свих тачака дневног реда закључено је:

Прво: Општа ситуација у свету, Југославији и Србији све повољније се развија, што омогућава још успешнији развој НОБ-а и у Шумадији (у том циљу треба убрзати припреме за формирање 1. шумадијске бригаде НОВС јер су сазрели услови за образовање оперативних јединица у Србији;

Друго: Треба појачати партијски, политички и културно-просветни рад и војну обуку, рад штабова учинити више колективним, јачати дисциплину и изграђивање политичке свести бораца, неговати међусобне односе и развијати другарство; наређење доследно извршавати, пиће контролисано узимати, поклоне не примати, крађе строго кажњавати; држање у борби оцењивати; бракове између партизана и партизанки дозволити, али брачни другови не могу бити у истој јединици; људство више чувати у акцијама и борбама; побољшати снабдевање партизанских јединица и њихову санитетску службу; по потреби примењивати казне од најблажих до најстрожих итд.

Треће: Појачати дејства батаљона и одреда и у борби против окупатора и домаћих издајника и даље се строго придржавати тактике партизанског ратовања, а дејства наших снага стално усмеравати и на рушење и онеспособљавање железничког и друмског саобраћаја; појачати мобилизацију у партизанске редове али на добровољној основи; кажњавање и ликвидацију петоколонаша и народних непријатеља вршити на основу одлуке војних судова које образују штабови партизанских јединица или на основу одлука самих штабова или политичких руководства; исти принцип примењивати и приликом реквизиције и конфискације непријатељске имовине; све партијске организације и организације НОБ-а (НОО, УСАОЈ, АФЖ) морају посветити пуну пажњу најширој војној обуци у позадини као једном од својих најглавнијих задатака; сгварати војне десетине од одраслих и омладине за одбрану села од четника Драже Михаиловића, за заједничке акције са одредима, за одбрану жетве и друго; организовати и наоружати народ за одбрану жетве; појачати политички рад у позадини; стално упознавати народ са најновијим и свакодневним успесима Црвене армије, савез-

ника и наше Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије.

После Војно-политичког саветовања, у селу Сврачковцу испод Рудника, од 11. до 13. августа одржано је и међуокружно партијско саветовање које је детаљно размотрило рад партијских организација, народноослободилачких одбора, омладине и антифашистичког фронта жена на герену наведених округа. Оцењено је да се и поред великих губитака рад свих ових организација успешно развија, да свакодневно даје добре резултате, што се огледа и кроз велики орој обухваћених људи у њима и израженој спремности народа да у борби против окупатора и домаћих издајника истраје до коначне победе.

Војно-политичко саветовање и међуокружно партијско саветовање, одржана у Шумадији, својим закључцима о општем развоју народноослободилачке борбе, изградњи партизанских јединица и раду и активности политичких организација и народноослободилачких одбора као органа нове власти, била су од великог значаја за развитак народноослободилачког покрета у централној Србији. Оцене дотадашњег развоја НОБ-а и процене даљег развоја устанка, које су донете на саветовањима, биле су веома корисне, врло значајне и инструктивне за даљи рад партијских руководстава и партизанских штабова у централној Србији.

Самим тим закључци саветовања су били од несумњивог значаја и за развој народноослободилачке борбе у округу младеновачком (београдском), а посебно за предстојећа дејства космајских партизана.

Формирање Треће чете и њене акције у јулу и августу, и формирање Четврте чете

Због прилива нових бораца, од Ударне групе, која је средином јула издвојена из састава Аруге чете, крајем јула формирана је Трећа чета Космајског одреда, а за њеног командира је постављен Л>убомир Михаиловић Чикић — Космајац. Са њом се све до почетка августа кретао и командант одреда и чета је извршила бројне успешне акције у младеновачком, подунавском и јасеничком срезу.

Ноћу између 22. и 23. јула Трећа чета је палила вршалнице у Добродолу и Азањ, а у Голобоку је палила вршалице и забранила рад општинској управи. У Добродолу је стрељан председник општине због сарадње са окупатором.

Једну од значајнијих акција Трећа чета је извршила у Лозовнку, где је растерала жандарме који су чували железничку станицу Лозовик, а затим онеспособили станичну зграду и уређаје и запалили магацин и четири железничка вагона.

Тридесетог јула партизанн су запалили у Петријеву општинску архиву и две вршалице.

У ноћи између 31. јула и 1. августа 1943. Трећа чета је, уз помоћ партизанских сарадника у Великој Крсни, запалила

неКЈОЛико вршалица. По извршеној акцији, командир чете Љубомир Михаиловић Чикић — Космајац наишао је на четничку заседу и погинуо. Нешто касније на заседу је наишло још неколико партизана и сарадника из села. Том приликом један партизан, родом из Селевца, је погинуо, а Раја Дабић, сарадник НОП из села, је лакше рањен. Са четом је тада био и командант одреда Иван Стефановић Срба.

Другог августа 3. чета је запалила вршалице у Малом Орашју, 5. августа је напала љотићевце у Суводолу, а 8. је напала и растерала жандарме који су чували вршалице у Ландолу.

Дана 12. августа чета је напала жандарме и Немце који су чували вршалице у Великој Крсни. У борби су рањена три немачка војника, један теже, један жандармеријски наредник је погинуо а један жандарм (недићевац) је рањен. (Зборник Т1, К21, д68. Према извештају Окружног начелства за округ београдски у овој борби погинула су и два партизана.)

Деветог августа 3. чета водила је борбу са љотићевцима код Ландола. У извештају Окружног начелства округа београдског, упућеног 1. септембра 1943, МУП Недићеве владе о овој борби пише:

I

„Деветнаестог августа т.г. обавештен је начелник среза подунавског да се на 3 кш од Смедерева, на путу Смедерево — Колари, налази група партизана од 20 људи. Одмах је формирано потерно одељење од 20 добровољачке чете у Смедереву и Градске страже, који су се сместили у два камиона и кренули на лице места. Добровољци су наишли на заседу комуниста и том приликом погинула су два добровољца и два градска стражара, док су 4 добровољца рањена. Добровољци су одмах прихватили борбу која је трајала 20 мин. и у тој борби је убијен један партизан 3. чете Космајског партизанског одреда и заплена целокупна архива.“ (Зборник Т1, К21, Д68.)

Бројно стање Трећс чете се стално и брзо повећавало, па је крајем августа из њеног састава издвојен одређен број људи који су формирали нову Четврту чету Космајског одреда.

„Омладинка Олга Милошевић Мина, политички радник, дошла је у Селевац 4. августа и преко Богољуба Војиновића Миће заказала састанак са омладинцима на гробљу у Веловцу. Неколико најближих омладинаца су се брзо расули по Селевцу да обавесте своје другове о овом састанку.

Ноћ је била ведрa и топла. Док су се омладинци прикунђали и пристизали у групама, стигла је и Мина у пратњи Радомира Сенића.

Састанак је отворио Богољуб Војиновић, а онда је узела реч Мина. Као главну тачку дневног реда она је поставила питање одласка омладинаца у партизане. Она је истакла да је дошло време да што већи број омладинаца ступи у партизанске редове.

После њеног излагања неколико омладинаца је дискутовало о одласку у партизанске редове. Мина је готово сваког од њих питала и разговарала с њим кога све има код куће, има ли неког од одраслих да брине за породицу и да ли отац и мајка могу да раде.

Већ после десетину дана како је састанак одржан, Мина поново долази у Селевац да чује резултат, јер су неки омладинци требали да се и код куће договоре с родитељима о свом одласку у парти-

зане. Овај састанак је одржан у колони Милована Ерића. На састанку је Мина учланила у СКОЈ: Бранислава Миловановића — Сосу, Раку Живојиновића, Чедомира Поповића и Драгослава Радишића.

Мина је ипак успела својим говором и убеђивањем, јер је са овог састанка отишло у партизане седам омладинаца и то: Луба Урошевић, Милан Бајчић, Мића Л. Стојић, Бранислав Петковић, Жикица Миљковић, Богдан Барнић, Милорад Пешић. Њих је одвела на везу за одред Мина."

(Мирко Оклобција: Селевац кроз борбу и револуцију до победе, страна 94—95)

Долазак Првог батаљона народноослободилачке војске Србије на терен округа младеновачког (београдског)

Двадесет другог августа 1. шумадијски батаљон се са командантом Главног штаба пребацио на терен округа младеновачког (београдског) ради прибављања оружја и муниције. Батаљон је 23. августа стигао у Дубону где је одржан велики народни збор. Око недељу дана батаљон се задржао у неким селима младеновачког и јасеничког среза, а неколико дана је логоровао у једној шуми између Велике Крсне и Селевца. Ту је дошао и Космајски одред. У очекивању да се преко политичких радника набави муниција, 1. шумадијски батаљон и одред су заједнички логоровали.

Обавештени од сарадника да ће друмом недалеко од логора 28. августа наићи неколико камиона Немаца, штаб батаљона и штаб одреда су одлучили да им поставе заседу и нападну их, а рачунало се и са заплемом муниције. Међутим, уместо два, на заседу је наишло више камиона Немаца и жандарма. Њима су пристигли у помоћ и жандарми из Младеновца и Љотићевци из Смедеревске Паланке. Борба је трајала по подне неколико часова. Убијено је и рањено неколико немачких војника и жандарма. Погинула су 2, а рањен 1 партизан из Шумадијског батаљона, а непријатељ је запленио и 1 пушкомитраљез. Због надмоћности непријатеља партизани су се морали повући.

Следећег дана у некој шуми између Ковачевца и Велике Крсне партизани су разбили једно одељење жандарма и једног заробили. После ове борбе 1. шумадијски батаљон је по дану кренуо преко села Ковачевца и железничке пруге Београд—Ниш према Букуљи. Уз пут је запалио општинску зграду у селу Јагњилу у младеновачком срезу.

Крајем августа борба за жетву успешно је приведена крају у већем делу округа, а нарочито у младеновачком, космајском, подунавском и грочанском срезу, и окупатор је у знатној мери онемогућен да уз помоћ својих слугу изврши планирану пљачку. То је био велики успех заједничке акције политичких и других организација народноослободилачке борбе на терену, војних десетина и многобројних сарадника и обновљеног и ојачаног Космајског одреда.

Окупаторске слуге су морале и у својим званичним извештајима признати да се општа политичка ситуација и стање

јавне безбедности у београдском округу за њих стално погоршавају и да су забрињавајући. (Зборник Т1, К21, Д68).

Крајем августа командант одреда Иван Срба Стефановић прекомандован је на нову дужност у 1. шумадијски батаљон. За вршиоца дужности команданта Космајског одреда, по одлуци ПК КПЈ за Србију, ГШС поставио је Михаила Гавриловића, додашњег команданта Ваљевског партизанског одреда.

Формирање војних јединица и политичких организација Драже Михаиловића у округу младеновачком (београдском)

У току лета припреме за организовање четника Драже Михаиловића биле су пуном јеку и током јесени су формиране следеће четничке јединице: Авалски корпус, састава четири бригаде (Грочанска, Врачарска, Липовичка и Посавска); Космајски корпус горске гарде, састава две бригаде (3. младеновачке 4. космајске), и Смедеревски корпус, у почетку састава бригаде (Подунавска, Орашка и Јасеничка). Али то је било, у ствари, углавном одређивање и постављање најнеопходнијег старешинског и командног кадра. Попуна људством, како је то било предвиђено њиховим формацијама, вршено је присилном мобилизацијом, што се отегло и продужило до почетка 1944. године.

Формацијом је било предвиђено да сваку четничку бригаду сачињавају четири батаљона са по четири чете и штабска чета, укупне јачине око 1000 људи, а у свакој чети око 60 људи. И поред мобилизације, ове четничке јединице нису никада биле попуњене како је то било предвиђено њиховом формацијом, а некада су имале и мање од половине људства предвиђеног по формацији. Узрок томе био је што су сељаци на разне начине избегавали да буду мобилисани, а ако су их мобилисали, они су брзо бежали из четничких јединица.

Од поменутих бригада, почетком јесени 1943. биле су тек делом попуњене мобилисаним људством Посавска, Космајска, Грочанска, Младеновачка, Јасеничка и Смедеревска бригада.

На прелазу из 1943. у 1944. у саставу Авалског корпуса формиране су и две летеће бригаде.

Да би олакшао и убрзао формирање својих јединица, Дража Михаиловић је септембра месеца 1943. послао на терен Космаја и Посавине Николу Калабића, озлоглашеног команданта горске гарде његовог височанства краља Петра Другог. Иако је са својим људима нретио, хапсио, батинао и клао, Калабић није постигао жељени циљ. За језгро ових четничких јединица доведено је људство са стране, углавном из четничких формација са подручја централне Шумадије. Тако је, на пример, комплетни командни кадар, од штаба бригаде до команде чета, па чак и изванредан број бораца из састава 4. бригаде Космајског корпуса горске гарде, послат из Шумадије, претежно са подручја орашачког и опленачког среза.

Ове четничке јединице формиране су на територијалном принципу. Авалски корпус имао је за сектор дејства подручје срезова: грочанског — Грочанска бригада; врачарског — Врачарска бригада; посавског — Посавска бригада, западни део врачарског и источни део посавског среза — Липовичка бригада. Смедеревски корпус је држао сектор који је чинила територија срезова: подунавског — Смедеревска бригада; јасеничког — Јасеничка б.; орашког — Орашка бригада. Космајски корпус је имао за територију подручје срезова младеновачког — Младеновачка бригада и космајског — Космајска бригада.

У циљу међусобног испомагања и веће концентрације у борби против партизана, ове четничке јединице су прелазиле на суседне територије, најчешће на терен космајског, младеновачког, грочанског, подунавског и јасеничког среза.

Пошто је попуњавање тих четничких јединица вршено путем присилне мобилизације, свака бригада је вршила мобилизацију у свом срезу, углавном годишта **1918—1924**. Мобилисано људство задржавано је у четничким јединицама од два до шест и више месеци. У пракси, због великог отпора и дезертирања, то је било краће, некада и по месец дана.

Наоружање четника се састојало углавном од пушака и пушкомитраљеца, којих је било по 3 до 5 у чети. Количине муниције биле су за оне прилике добре, поготово када се узме у обзир да су водили борбу само против партизана. Главни начин четничког снабдевања оружјем и муницијом било је прибављање и одузимање од сељака на терену. Временом су се успостављали све бољи односи, који су у почетку били тајни, са жандармима, односно недићевцима, од којих су добијане знатне количине оружја, муниције и спреме, а средином 1944. године снабдевали су се и од Немаца.

Будући да је добровољни састав сачињавао 10% од целокупног људства, а остало су били мобилисани сељаци, морал и дисциплина у четничким јединицама су били на врло ниском нивоу, као и борбена способност. На то су утицали и други елементи код мобилисаног састава, као сарадња четника са жандармима и окупатором, њихова недеља итд.

Крајем 1943. и почетком 1944. године штабови ових четничких јединица присгупали су стварању политичких (позадинских) организација Драже Михаиловића (Равногорског покрета) у Космају. То су били по селима равнороски одбори, омладинске организације (Југословенска равнороска омладина — ЈУРАО) и женске организације (Женски равнороски омладински санитет — ЖРОС), а при срезовима КОМАНДАНТИ срезова, са тенденцијом стварања и среских равнороских одбора.

Како су четници оцењивали прилике на терену и шта су писали о свом организовању у Космају, види се из извештаја команданта Космајског корпуса горске гарде упућеног 5. септембра 1943. Дражи Михаиловићу. Тај извештај гласи:

Господнну мнистру војске и морнариие
Достављам следећи извештај о раду од 27. VII до данас.

1. — Организација:

Од јула па наовамо, тј. од момента одвајања опленачког и орашачког среза и додељивања корпуса Горске Краљеве гарде, организација на територији срезова космајског и младеновачког у потпуности је завршена ...

2. — Духовна спрема народа на акцију — устанак:

Народ је потпуно припремљен за устанак. Сви увиђају потребу нашег покрета и већ сви знају да ако нас не би било сутра не би имао ко да прими власт у нашој земљи, јер сад солунаца нема...

4. — Рад, јачина и однос са окупатором и другим оружаним одредима:

Немаца на територији овог корпуса има само у Младеновцу и то само две чете. Они скоро и не иду на терен, а ако и оду, иду само аутомобилима у току дана, истог се враћају. Ни од њих до сада нисмо имали никаквих тешкоћа. Знају да ми вршимо мобилизацију људи — позивања на вежбе, али се праве луди.

Од Бугара на територији овог корпуса има у Младеновцу један батаљон. Они су ишли два-три пута заједно са Немцима у потере, али нису ништа нарочито радили. Њихови војници, који чувају коње у близини Младеновца, причају нама како се они не бију против Срба и како они знају за Дражу и неће да бију њихове...

Органи Српске државне страже помажу ме, али баш ништа не раде. Они углавном мирнодопски живе и задовољни су, по њиховом мишљењу, што могу да седе на миру и да чувају своје главе за сутра и уједно да раде за нашу ствар. Њихова корист за нас је врло мала и ја сам предузео све мере да их што пре повучем, док их Шваба није разоружао..." (Архив ВИИ ЈНА, рег. бр. С—В. 1243/1.)

Главни и непосредни циљ и задатак ових четничких формација и политичких организација била је борба против партизана и народноослободилачког покрета на подручју Космаја. По далекосежнијим плановима четничке врховне команде, када униште партизана и НОП на овој територији, ове јединице би, после повлачења Немаца у „одсудном тренутку" али без борбе са њима, требале прве да уђу у Београд пошто га окупатор напусти. Ка остварењу тог непосредног циља била је усмерена и целокупна четничка пропаганда и политичка активност.

— Упркос нашем снажном и широком утицају у читавом срезу младеновачком — каже у својим сећањима Божидарка Кика Дамњановић — Марковић, тада члан ОП Партије за округ младеновачки (београдски) — а посебно у селима где смо уживали апсолутну подршку огромне већине и сиромашних и богатих — и старих и младих — где су за нас радили и поједини окупаторски председници општина, осећало се да четничка организација Драже Михаиловића свим силама настоји да се убаци на овај терен и на неки начин замени компромитовану окупаторску и недићевско-љотићевску власт. Настојања су била оријентисана на сузбијање наше неоспорне доминације изражене кроз читав механизам организација народноослободилачког покрета, повезаних како хоризонтално у оквиру села, тако и вертикално кроз среска и окружна руководства, све до Покрајинског руководства Србије. Започео је притисак на угледне људе и домаћине, за које су се у младеновачком срезу борили браћа Баџаци и начелник Ивковић, као главни дражиновски организатори. Али, већина ових људи већ се била определила

— они су били сарадници и активисти НОП-а. Оно што су дражиновци делимично успели у Младеновцу, нису могли постићи лако на селу. Због отпора њиховом притиску, платио је главом Спасоје Павловић, из Влашке, један од најугледнијих људи нашег краја. Иако сељак, на Солунском фронту је стекао чин вишег официра и Обилићеву златну медаљу, једно од највећих ратних признања за храброст. Неке појединце дражиновци су страховито ломили, претили, уцењивали.

Формирањем четничких јединица у округу младеновачком (београдском), поред Немаца, жандарма (недићеваца), добровољаца (љотићеваца) и Бугара, на место расформираних четника Косте Пећанца, космајски партизани су добили за директног противника и четнике Драже Михаиловића, чија се пропаганда већ раније осећала на овом терену. И за разлику од ових, до тада познатих партизанских противника, четници су све своје јединице формирали и лоцирали по селима. Тиме су коначно удружени непријатељи распоредили своје снаге и по тактичкој и стратегијској дубини оперативног подручја Космајског одреда и партизанима наметнули даноноћне борбе, сукобе, чарке, примењујући тако у пуној мери тактику узнемиравања, исцрпљивања и принуђивања на стално трошење муниције, у чему су космајски партизани увек оскудевали. Тако се над народноослободилачком борбом у Космају надвила нова велика опасност.

Нимало лакша, ако не и тежа, предстојала је политичка борба са четницима. За разлику од Аћимовића, Аџотића, Недића и Пећанца, који су се отворено ставили у службу окупатора, Дража Михаиловић је сарадњу са Немцима прикривао, и у широком масама фигурирао као генерал и војни министар југословенске владе која жели да уз његову помоћ обезбеди обнову Југославије. Зато је требало да се и масама народа округа младеновачког (београдског) објасни суштина Равногорског покрета, а четнички одреди Драже Михаиловића, односно југословенска војска у отаџбини, раскринкају као контрареволуционарна и колаборационистичка оружана снага, која се уз помоћ и подршку окупатора и осталих квислинга бори против интереса српског народа, а у корист буржоазије и реакционарних снага које желе повратак старог и у народу омрзнутог друштвеног система.

Посавска чета I

У месецу јулу започете су припреме за формирање једне партизанске чете коју би углавном сачињавало људство са терена Посавине. Те припреме су настављене и у августу и та међу партизанима називана Посавска чета требало је да буде Друга чета Космајског одреда.

На дан 31. августа 1943. Окружни комитет Комунистичке партије Југославије за округ младеновачки (београдски) писао је Среском поверенству КПЈ за срез посавски (Посавину) да

Посавска чета трсба да продире не само у Посавину већ и преко реке Колубаре у Посавотамнаву и према Обреновцу.

Петог септембра 15 сарадника из Умке, Пећана и Остружнице, који су од непријатељских потера побегли у Срем, вратили су се у Посавину и у Баћевцу успоставили контакт са 1. четом, која је тада била у Посавини и са којом је био и политички комесар одреда. Ова група, коју је предводио Љубомир Љуба Ранковић из Остружнице, требало је да послужи као језгро за формирање Посавске чете.

Крајем септембра, између Барајева и села Рипња, у сукобу са четницима Драже Михаиловића погинуо је Љубомир Љуба Ранковић, вођа групе партизана која је кренула да изврши неколико акција у Сремцици, Пећанима и Остружници.

После погибије Ранковића неколико бораца из Умке, Пећана и Остружнице напустило је 1. чету и вратило се својим кућама. После тога се више није ни постављало питање формирања Посавске чете.

Назив Посавска чета помиње се у неколико партијских извештаја, као и у извештају штаба одреда, али углавном када је реч о припремама за њено формирање.

Међутим, у писму ОКМ (Душан, члан ОКМ пише Раду, члану ОКМ — напомена АДБ) од 13. септембра 1943. године, о Посавској чети се говори као о већ формираној јединици на следећи начин:

„Као што видиш из писма ГШС, све чете треба да 18. септембра буду, у Великој Иванчи, где ће се састати са осталим четама нашег одреда. Десетини са којом је Јанко, као и Посавској и Космајској, биће саопштен дан састанка.“ (Архив СДС д. бр. 8748)

Према казивању Мирка Пандуровића Лазе, тада политичког комесара Космајског одреда, аутору ових редова, Посавска чета није формирана, већ је то људство укључено у састав 1. чете. Додуше, било је захтева да они буду самостална, Посавска чета, и да им Љуба Ранковић буде командир, али то није прихваћено.

„Колико се сећам, Посавска чета је формирана око 10. септембра у Лисовићу. У њој су претежно били борци из Посавине. Командир је био Љуба Ранковић, а политички комесар Душко Павличић. Знаш, на пример, да је у њој, све до њеног разбијања, био и Боривоје Ивковић, сељак из Баћевца. Чета је разбијена чини ми се, крајем септембра код рипањске кречане, на путу између Рипња и Барајева. Партизани су заспали, као и њихова стража, када су наишли четници Драже Михаиловића. Према причањима сељака то је био командант Авалског четничког корпуса капетан Трипковић са својим штабом и пратњом. Они су отворили ватру на спалеле партизана, али из даљине, тако да је погинуо само командир чете Љуба Ранковић.

Том приликом били су рањени Слободан Тодоровић Врбић из Вранића, који је касније погинуо на Сремском фронту, и неки Судимац, избеглица из Босне. Тај Судимац је побегао из логора на Сајмишту у Београду и дошао у одред. Обојица су прво склоњени на лечење код сарадника у село Сремчицу. Тодоровић је после пренет у Остружницу, а Судимац у Кијево код Београда. У Кијеву је Судимац прегледала нека лекарка, јер је њему куршум избио око. Као тешког рањеника, њега су сарадници некако легализовали и сместили на Очну клинику у Београду. Тамо је Судимац видео лекарку која га је прегледала у Кијеву и то јој рекао. Бојећи се провале, она је то порицала, и када је Судинац видео да је био неопрезан, више није тврдио да га је раније прегледала. Сада је жив, налази се у Београду.“ (Према казивању Радомира Николића Милоша из Баћевца, тада борца 1. чете Космајског одреда, сада носиоца Партизанске споменице 1941 — забележио јануара 1972. године ДДБ).

Акције прве чете у току септембра и октобра

Током месеца септембра и октобра дејства Космајског одреда углавином су се сводила на разбијање и онемогућавање рада квислиншког апарата власти по општинама, хватање и кажњавање помагача окупатора, а нарочито на сузбијање активности четничких сарадника и организатора који су на терену округа ужурбано радили на стварању своје организације и образовању војних формација четника Драже Михаиловића.

Због тога су, од тада па све до пред ослобођење овог краја у јесен 1944. године, дејства и акције космајских партизана морале бити у великој мери усмерене и против четника Драже Михаиловића.

Почетком септембра 1. чета се одвојила од 3. и 4. чете и из Подунавља се пребацила у Космај, где се задржала неколико дана. Ноћу између 4. и 5. септембра чета се пребацила у село Баћевац⁴ у Посавини. Уз помоћ сарадника из села, партизани су ухватили и стрељали једног петоколωναша и четничког организатора који је још раније од штаба одреда био осуђен на смрт. По подне партизани су одржали митинг у селу, а културна екипа чете је извела програм. У чету је ступило 17 сарадника НОП из Остружнице, Умке и Пећана. Међу њима су били: Л>убомир Л>уба Ранковић, Остружница; Илија Гајић, Пећани; Александар Ацика Сганојловић, Умка; Ранковић Радоје, Пећани; Бошко Живковић, Умка; Милош Басара, Остружница (Макиш).

Шестог и 7. септембра чета се налазила у Вранићу. Мада је другог дана чета променила место логоровања, жандарми су то сазнали. Среском начелству на Умци то је јавио Душан Борић, председник општине у Вранићу. Среском одреду на Умци, који није смео сам да нападне партизана, у помоћ из Београда дошла је резервна чета СДС округа београдског, јачине 80 жандарма, и одељење жандарма Управе града Београда. Ова удружена непријатељска формација, јачине око 120 жандарма, стигла је по подне у Дражевац, где им се придружила група посавских четника. Одатле су сви заједно кренули према положајима 1. чете, у Пантића винограду, на једном брду на крају Вранића према селу Дражевцу и Баљевцу, и око 17 часова напали партизана. Мада је непријатељ био вишеструко надмоћнији, партизани су успешно одолевали његовим нападима све до увече, када су се жандарми и четници повукли. У току борбе убијено је и рањено неколико жандарма, а један партизан је умро.

Из Вранића се чета пребацила у Шиљаковац, где је ухватила и стрељала једног четничког сарадника, а затим продужила за Лисовић. Ту је добила наређење да се пребаци до Рушња и прихвати већу групу другова која је требало да дође из Београда ради ступања у партизана. У касним вечерњим сатима 9. септембра чета је кренула из Лисовића и нешто после пола ноћи стигла на договорено место у једну шуму код Рушња. Уместо да око два часа стигне група, у саму зору

дошао је Мирко Лазовић, курир ПК КПЈ за Србију, и јавио комесару одреда да је у Београду била провала и да група иеће доћи. Било је јасно да непријатељ зна о доласку чете из Београда, па су комесар одреда и командир чете одмах наредили покрет према Лисовићу. Када се чета пребацила преко друма Липовичка шума — Рипањ у Барајево, партизани су видели да из неколико камиона, који су дошли из Београда до Липовичке шуме, излазе Немци и жандарми, и са велике даљине покушавају да прате чету. Међутим, били су закаснили. Убрзо је чета зашла у изломљене терене Барајева и, када се очекивало да јој непријатељ неће приредити никакво изненађење, у пределу Рашковице наишла је на заседу жандарма из Барајева и барајевских четника. Заседа је била заузела добар положај на усеченом сеоском путу код једне шуме на правцу кретања чете. Развила се жестока дневна борба под неповољним условима, на релативно непознатом терену, са непријатељским снагама неодређене јачине, чији је положај био бољи. Започета око 15 часова борба се одужила до предвече.

Три партизана из Посавине, који су у чету ступили неколико дана раније, у току борбе су дезертиралаи.

Да би сломили отпор непријатеља, партизани су кренули на јуриш, разбили жандарме и чегнике и без губитака увече стигли у Лисовић.

Увече 12. септембра, око 20 часова, 1. чета је дошла у Сремчицу. У једној кафани партизани су одржали митинг. После збора, разговарајући са сељацима и певајући партизанске песме, партизани су се задржали до два сата по поноћи. Ова акција је политички добро примљена у селу, а имала је и шири одјек јер се Сремчица налази на једном од главних друмова, 15 километара далеко од Београда.

После састанка са осталим четама одреда у Великој Иванчи, у другој половини септембра чета је наставила са акцијама у Космају и Посавини.

На дан 24. септембра чета је у посавском селу Гунцати покушала да ухвати неке четничке организаторе, али су они побегли. Следећег дана чета је одржала збор у Великом Борку, а затим се пребацила код Иванковића кућа у село Бождаревац.

Из Посавине чета је продужила за Космај, где је 4. октобра у Манићу ухваћена једна четничка сарадница; 5. октобра чета је у Бељини запалила општинску архиву, а затим дошла у Лисовић.

У Лисовићу је 6. октобра чета разбила један батаљон четника Драже Михаиловића из Посавине и жандарме из жандармеријске станице у Бељини. У току борбе убијена су 3 четника и 1 жандарм, а више их је рањено. Погинуо је и 1 партизан.

Из Лисовића чета се пребацила у Посавину. Десетог октобра партизани су запалили архиву у селу Велика Моштаница, одржали збор и ухватили, осудили на смрт и стрељали неколико четника. Ова акција је имала велики политички одјек јер је Велика Моштаница удаљена свега неколико километара од

среског места Умка, где су, поред одреда жандарма, Немци имали своју јединицу јачине око 150 војника. После 1941. године, то је био први јавни дневни долазак партизана у ово село.

Из Посавине 1. чета се вратила у Космај, где је 15. октобра у Рогачи растерала мању групу жандарма. После неколико дана, 19. октобра, у простору Губеревац — Стојник, чета је одбила, без губитака напад једне жандармеријске формације која је дошла од Рагџе.

Чета се стално повећавала новим борцима, тако да је крајем октобра у њој било око 50 партизана. Због прилива нових бораца и честих акција и покрета ради покривања целог рејона чете који је био велик, новопридошло људство се није могло добро и у кратком року обучити руковању оружјем и привићи на чврсту партизанску дисциплину, па је команда чете томе, као и политичком раду, посвећивала посебну пажњу.

Акције треће и четврте чете у току септембра и октобра

У Подунављу, Јасеници, Поморављу, на грочанском и младеновачком терену, 3. и 4. чета су дејствовале одвојено, а према потреби и заједно. Извесне акције самостално су изводиле одређене групе (ударне петорке) по налогу команди чета. Поједине акције чете су извршавале уз помоћ сеоских војних десетина, које су такође појачале своју активност.

„У војнопозадинским десетинама омладинци су дању радили своје послове, а ноћу су ишли на разне акције, задатке, да патролирају кроз село да четници не би изненада дошли. Онда су вршили разне ситне акције, одузимали оружје, лепили плакате по селу, чували страже у селу кад би ту боравио Космајски партизански одред. Они су помагали политичким радницима у ликвидирању народних непријатеља. Вршили су курирску дужност, преносили санитарски материјал, ишли у паљење општинске архиве и вршалица. Сваки омладинац у десетини имао је пушку, муницију и бомбе.

У Селевцу су тада формиране четири војнопозадинске десетине. У мангулском крају су у саставу десетине били: Раде Јовчић, Стева Миловановић, Мића Војиновић, Љуба Ристић, Милан Раделић, Мића Маричић, Брана Миловановић.

У лазичком крају је био овај састав: Радован Лазич, Гоша Лазич, Бора Петковић, Мома Јанковић, Чедомир Јевтић, Бранислав Лазич-Мића, Бора Аврамовић-Чврака и Милан Лазич.

У стојићком крају сачињавали су десетину: Дине Властић, Дража Стојић, Мића Живановић, Љубивоје Бајчић, Станоје Властић.

У сарановачком крају формирана је десетина од ових омладинаца; Петра Јермеића, Миодрага Новаковића, Раје Виторовића, Борисава Сепшинца, Радомира Сенића и Миће Виторовића.

У Брдњаку је такође било потребно да се формира једна оваква десетина. Она је у исто време и тамо формирана, У ову десетину су ушли: Божидар Тагић, Радосав Г. Јовановић, Богомир Ј. Невенић, Велимир Р. Симаковић, Живадин Ј. Јовановић и Антоније Радивојевић.

Бачинац је имао војнопозадинску десетину нешто раније него Селевац јер су тако диктирале потребе и прилике. Добровољци ове

десетине били су омладинци: Радомир Николичић, Љубомир Ишић, Живан Николичић, Бранислав Бајчић, Будимир Бајчић, касније су још овој десетини доделени Драгомир и Радислав Бајчић.

У Луњевцу у десетини су били: Рајко Симић, Рака Сарамандић, Стојимир Реџић, Станислав Д. Пириватрић, Светислав Д. Радојковић, Миодрат Пириватрић, Илија Симић, Миодрат З. Реџић и Бранислав Итњатовић." Мирко Оклобџија: „Селевац кроз борбу и револуцију до победе“, Селевац, 1979, страна 80—81)

Са четама се тада стално кретао и вршилац дужности команданта Космајског одреда Михаило Миша Гавриловић.

Четвртог септембра партизани су у Селевцу — засеок Бачинац — разоружали мању групу четника Драже Михаиловића; 6. септембра су у месту Влашки До ухваћена, осуђена на смрт и стрељана два сарадника окупатора; 7. септембра у Пударцима и Дразњу су запаљене општинске архиве; ноћу између 7. и 8. септембра ухваћен је осуђен и стрељан председник општине у месту Удовице, због сарадње са окупатором.

Са терена јасеничког среза, 3. чета са командантом одреда пребацила се на територију среза Великоорашког у рејон села Трновча. О томе Боровије Перић у својој књизи: „Скела на Морави“, стр. 149—150, пише:

Осмог септембра 1943. године 3. чета Космајског партизанског одреда дошла је у Трновче са задатком да казни домаће издајнике, Васу Стојића из Трновча и Чеду Борића из Милошевца, и да прође кроз овај крај у који партизани нису навраћали од 1941. године. Чета је заданила у атару Гаревине између Трновча и Милошевца и у кукурузу чекала да падне вече.

У Трновчу се тога дана налазило око четрдесетак четника и жандарма. Неко их је обавестио да се у Гаревини налази непозната војска. Четници су пошли тамо. Већ је падало вече, партизани су пошли према Трновчу и сусрели су четнике и жандарме на улазу у село. Настала је борба. Четници и жандарми су се повлачили према селу и пружали отпор. На крају су се разбежали, а партизани су ушли у село и почели да траже Васу Стојића, али је он успео да се сакрије у празну бачву свог великог винарског подрума.

У овој борби партизани су заробили два жандарма, али и двојица партизана нису били* у строју — Радомир Миленић, члан Округног комитета КПЈ за Младеновац, и Малиша, чије право име није познато.

Партизани су дошли и у Милошевац по Чеду Борића, али је он успео да побегне за Смедерево.

О овој акцији партизана дуго се причало у Трновчу, Милошевцу и околини. Четници су причали да су видели партизанку „Кику“ како стојећи пуца из машинке, показивали су и „вџену мараму“ коју су „заробили“, премда Кика није учествовала у овој акцији.

Трећа чета, која је тада била у Трновчу, имала је око 25 бораца, али су четници и Трновчани причали да их је било 200 и више, да су сви наоружани пушкомитраљезима и машинкама.

Дванаестог септембра партизани су у Биновцу запалили општинску архиву, демолирали зграду и одржали успешан збор.

Истог дана партизани су запалили општинску архиву у Дразњу и ухватили, осудили на смрт и стрељали два петоколонаша; ноћу између 13. и 14. септембра партизани су запалили

општинску архиву и забранили рад општинској управи у Михајловцу и запленили скупљени новац за порез; исте ноћи у Зуцама су стрељана два четничка сарадника растерана сеоска стража и забрањен рад општинској управи.

Тринаестог септембра партизани су водили борбу против жандарма из Врчина на простору између Врчина и Заклопаче. У једночасовној борби убијен је један жандарм, а остали су приморани на повлачење.

Двадесет другог септембра, Трећа чета је у Заклопачи наишла на заседу жандарма и агената Управе града Београда. У краћем сукобу погинуо је заменик командира Треће чете Фердинанд Целин Теча.

Истог дана, 22. септембра, партизани су у Друговцу одржали успешан збор.

„Опште стање јавне безбедности у беог. округу једино се погоршава услед честих напада партизанских банди.” (Види Билтен МУП Недићеве владе за септембар 1943); (Зборник Т1, к21, д72)

Тридесетог септембра 1943. Трећа чета је у Друговцу разоружала „личну гарду” председника друговачке општине и осведоченог сарадника окупатора Бранка Милосављевића који је, пре наиласка партизана, успео да побегне у Смедерево. Са том својом „гардом” и уз помоћ љотићеваца и жандарма, он је терорисао сељаке и завео режим личне владавине у селу. Од првих дана окупације он се ставио у отворену службу окупатору и у борби против партизана ангажовао са својом породицом, својим великим богатством и личним утицајем. Зато су партизани овом приликом стрељали и неке чланове његове породице, а знатан део покретне имовине и стоке конфисковали. Казна је била оштра и извршена је по одобрењу Покрајинског комитета КПЈ за Србију.

Партизани су неколико пута раније покушавали да село ослободе страховладе Милосављевића и његове „гарде”, али им је то тек овом приликом успело.

После ове акције, једна партизанска петорка је у ноћи између 2. и 3. октобра ухватила, осудила на смрт и стрељала још два пријатеља Бранка Милосављевића, сарадника окупатора, и запалила општинску архиву и зграду општине.

Ове акције означиле су прекретницу за развој народноослободилачког покрета у овом селу, које је од тада па све до ослобођења било једно од села које је најмасовније помагало партизане.

А ево шта о томе каже Милорад Борђевић Миле из Друговца, учесник НОП од 1943. године:

„До 1943. у наше село нису долазили партизани. Слушали смо о њима, а нарочито ми млађи жудели смо да видимо како изгледају ти људи. Неки наши имали су са њима везу преко других села, а у Друговац су дошли тек у септембру 1943. До тада наше село је било једно, а од тад’ постало је сасвим друго. Ја не знам што и раније партизани нису овамо долазили, али мора бити да је то због тога што смо „забачени дибидус”.

Не верујем да је Бранко Милосављевић са својом жандармеријом и „гардом“ био за њих препрека.

А тај Бранко Милосављевић био је наш сељак, али школовао се за апотекара, иако школу није завршио. Имо је око триста 'ектара земље коју је даво у наполицу. То је чинило и осталих неколико богаташа, којима је припадало највише земље. У нашем Друговцу је живело око три хиљаде душа. Било је много сиротиње која је ишла у најам. И ми смо спадали у сиромашне.

Волим ту сиротињу, човек је бољи кад мање има...

Бранко је био председник у селу, иначе Љотићевац. Кад су ушли Немци, сазвао је збор и позвао све нас који смо били мобилисани у Југословенској војсци и вратили се кућама. Ја не одем, него пошаљем жену да види шта ће тамо да буде. Кад он лепо све те наше људе преда Немцима за заробљеништво. Немци су изгледа тако и 'тели да дођу до робља које би им товарило оружје у тврђави у Смедереву. Сви наши су тамо радили, али кад се десила експлозија, они побегоше кући. Како нису смели од Бранка да иду јавно, почну да се крију по шуми и њивама.

Од овог случаја народ је омрзо Бранка. Јасно се видело да и он и његов Љотић сарађују са Немцима. Кад је осетио да су људи против њега, он доведе жандармерију да га чува и да плаши свет. После је окупио око 20—30 наших људи и основу своју „личну гарду“. Народ се бојао. Али, после велике битке код Маринковог забрана, близу нашег села, кад је убијен немачки командант и кад је погнуло тринаест жандарма и три Немца — наступио је преокрет и у Друговцу. Људи се се ослободили кад су видели да има праве војске која туче Немце и издајнике. Сви су били као препорођени. Дотле се само шапутало... А онда, дођоше партизани и код нас. Уз помоћ наших људи за једну ноћ је ликвидирана Бранкова „краљевина“ и разоружана његова „гарда“. Он успе да побегне у Смедереву.

У селу је одржан збор. Говорио је Душко Црногорац, комесар. Истога дана у партизанае је ступило осамнаест наших омладинаца. И све се одједном покренуло. Вадили смо скривено оружје и муницију. Омладина је била организована у војне десетине, а ми старији имали смо позадинску чету. Око 150 људи било је под оружјем. У акције смо ишли ноћу, па кад пролазимо селом, ми се мало отегнемо да изгледа да нас има још више. Сутрадан чујемо како се говори: „Прошо одред“...

Уз нас је било скоро цело село, сем њих десетак. На општинској згради, где је радио Народноослободилачки одбор, имали смо таблу са петокраком и натписом „НОО Друговац“. Имали смо и интендантуру за партизанае. И партизански ресторан, где су навраћали и хранили се партизани у пролазу. Долазио нам је често Космајски одред. Народ их је примао као своју најближу родбину и најмилије госте. Међу њима су били и наши омладинци."

*

„Нигде тако као у смедеревском крају није било очигледно шта значи упорна борба за масовно укључивање људи у обрачун са окупатором и њихово придобијање за наш покрет. Познато је како је овде био снажан утицај Љотићевог „Збора“ пред рат, и колико је требало снаге, упорности и стрпљења да се тај утицај сузбије. Љотић је у појединим селима имао своје присталице, махом богатије људе, који су радили за његов покрет истовремено радили и за своју личну корист. Једно од таквих села било је и Друговац. У њему је живео и управљао селом председник Бранко Милосављевић, Љотићев експонент. У току рата он је образовао и своју „личну гарду“, која је требало да чува његов посед и њега од партизана. Располажући овом наоружаном јединицом, он је држао у страху цело село. Али народна пословица каже: „Не пада снег да покрије брег, већ

да свака зверка покаже свој траг." Тако је било и са Љотићем и његовим сарадницима. Њихова отворена сарадња са окупатором у току рата показала је њихово право лице. И људи су одлучили да се бране. Било им је јасно где је њихово место. Почеле су да се стварају илегалне везе са партизанима, и када су партизани септембра 1943. упали у Друговац и ликвидирали ово љотићевско упориште, а Бранко Милосављевић побегао у Смедерево — преко ноћи ово село је постало партизанско. И не само Друговац, већ и Липе, Вучак, Луњевац, Петријево, Водањ — сва та села била су стварно и непрекидно уз нас, у жестокој борби и отпору према непријатељу. Страдања која су их пратила, са кулминацијом покоља у Друговцу 29. априла 1944, нису их поколебала. Узмака није било све до краја рата. Њихову побуну и Њихову храброст ми, старији партизани, доживљавали смо у некој емотивној грозници, као и почетак борбе 1941.

Дивили смо се том нашем неповерљивом сељаку који је умео дуго да мери сваки свој потез док не текне поверење и сигурност у оно за шта се бори, а кад крене — нико и ништа га не заустави. Били смо поносни и зато што смо видели да је у ту њихову решеност био уткан и део нашег мукотрпног политичког рада и борбе од почетка устанка.

Сва села су била наоружана и имала своје војне десетине, али Друговац и Липе су у броју бораца предњачили." (КИКА Дамњановић — Марковић; н. д. стр. 197, 198)

*

Трећег октобра 3. и 4. чета, са којима је био и командант одреда, растерале су сеоске четнике у Дражњу и Малој Иванчи. У оба села партизани су одржали збор. У овим селима четници су имали јаку организацију и великим притиском на сељаке спречавали су помагање народноослободилачке борбе и партизана.

Из Мале Иванче обе чете су се пребациле у једну шуму недалеко од суседних села Врчина и Рипња, односно у рипањски засеок Бошњаци. Одлучено је да ту предахну, а предвече следећег дана ућу у Врчин, растерају сеоске четнике и одрже збор. Међутим, у селу уз помоћ жандарма који су имали и своју станицу, четници су заузели положај са циљем да сачекају и спрече улазак партизана у село. Командант одреда је наредио да се четници нападну и око 16 часова чете су кренуле на непријатеља. После краће борбе, и силовитог партизанског јуриша, четници и жандарми су почели бежати према железничкој станици Врчин, очекујући помоћ и заштиту немачке посаде која је чувала станицу.

У овој борби погинула су 2 партизана: Александар Аца Радојковић, ковач из Луњевца код Смедерева, и Талијан Марио. Они су били у једној побочној патроли и наишли су на четничку заседу пре него што је главнина напала четнике и жандарме.

Талијан Марио је као италијански војник био у Грчкој, где су га Немци разоружали после капитулације Италије. Италијанске војнике Немци су после транспортовали возом за Немачку. На некој железничкој станици у Подунављу Марио је са још једним својим земљаком, који се звао Антонио, искочио из воза. Преко сељака су успели да нађу партизане и ступе у Одред. Били су храбри борци. Антонио је као борац 1. шумадијске бригаде погинуо у Пријеполу 4. децембра 1943.

У сумрак 5. октобра, у Друговац су први пут јавно ушле партизанске чете. Обавештени од сарадника НОП-а о доласку партизана, окупило се око 150 Друговчана, старих и младих. Одржан је збор на коме су говорили командант одреда Миша Гавриловић и још неколико партизанских старешина, позивајући присутне селџаке да ступају у партизанске редове и боре се за ослобођење земље. После збора партизани су дали приредбу, а затим је настало народно весеље, па су се у коло са партизанима ухватили друговачки омладинци и омладинке. Те ноћи ступило је у партизане и 16 друговачких омладинаца.

Седмог октобра чете су одржале у Шепшину веома успео збор. Следећег дана дошле су у Селевац са намером да нападну четнике, али су они побегли чим су чули за долазак партизана. Из Селевца чете су се пребациле у село Вучак код Смедерева, где су одржале збор који је био масовно посећен. Следећег дана чете су дошле у Петријево, где их је народ радосно дочекао. У селу је одржан успео збор. Наредног дана чете су дошле у Водањ, где су одржале збор на коме је било око 300 селџака који су са великим одушевљењем поздравили партизане. Четрнаестог октобра чете су дошле у шуму Гај код селевачког засеока Бачинац. Ту су их напали четници Смедеревског корпуса. Партизани су одбили напад без губитака и принудили четнике на повлачење. Рањено је неколико четника, а око 10 заробљено.

Да би разбили присилном мобилизацијом тек формиране четничке јединице у Подунављу, партизани су их тражили по селима, али су њихови команданти вешто избегавали јаче сукобе и веће борбе, поготову ако нису били вишеструко надмоћнији. Зато су се средином октобра здружени делови Смедеревског, Космајског и Авалског корпуса, јачине три бригаде, почели заједно кретати, како би у борби са партизанима, бројно надмоћнији однели победу.

Петнаестог октобра, ова удружена четничка формација, јачине око 800 четника, напала је на граници села Друговца, Суводола и Биновца 3. и 4. чету које су ту логоровале. Било је и борбе прса у прса и кундачења, јуриша и контрајуриша. Предвече, у енергичном јуришу, партизани су сломили њихове нападе, разбили их, натерали у панично бекство, наневши им тешке губитке. Убијено је око 20, рањено око 40, а заробљено око 30 четника, од којих је већина пуштена јер су били мобилисани селџаци. Партизани су запленили: 3 пушкомитраљеза, 35 пушака, око 1.000 метака, нешто бомби и много других делова ратне опреме. Чете су имале 2 погинула и 1 рањеног.

Дана 24. октобра партизани су изненада напали четнике у Михајловцу и избацили их из села. Убијено је и рањено око 10 четника.

Налазимо се пред народним устанком. Борба код Биновца, као и остале борбе и акције космајских партизана од народа су добро примљене и значиле су велики подстицај за даље ширење устанка у овом крају. Ступање нових бораца са овог подручја у партизанске чете су сваким даном све веће. Скоро у сваком селу

где је одржаван збор после бн се јављали нови добровољци за одред, најчешће омладинци. Тако је приликом одржавања збора у Шепшину у партизане ступило око 10 омладинаца, међу њима и две омладинке. У Дубони је било слично. Приликом одржавања збора и народног весеља у Вучаку у одред је ступило око 10 омладинаца и једна омладинка, кћерка једног четника, која је сву своју девојачку спрему поделила партизанима. Тако су се партизански редови повећавали скоро сваки дан.

Крајем октобра у 3. и 4. чети, које су дејствовале у грочанском, младеновачком, подунавском, јасеничком и орашском срезу, било је око 200 бораца. Новодошли борци са терена увек су ступали у одред наоружани.

„Почетком септембра 1943. политички радници Мома Стефановић Јанко и Олга Милошевић — Мина заказали су конференцију са омладинцима Луњевца у шуми Драгољуба Пириватрића. По подне на уговорено место су стигли Јанко и Мина и затекли окупљене готово све омладинце Луњевца. На конференцији су говорили и Јанко и Мина и истакли потребу да омладина масовно пође у партизане.

После говора Мине и Јанка, омладинци су им постављали нека питања у вези са одласком у партизане, а затим су се један по један пријављивали и укључивали за одлазак у Космајски одред. Од присутних омладинаца пријавили су се: Светислав Радојковић, Рајко Симић, Драгомир Ж. Радојковић, Станислав Д. Пириватрић — Тила, Стојимир Рака Сарамандић, Радован Станковић, па Милорад Станковић, Милин син, Обрад Станковић, Грујица Васиљевић и Ивнца Радојковић.

Неколико дана касније за овима су отишли Бранислав Игњатовић, Миодраг Рецић, Радомир Игњатовић и Рајко Игњатовић.“
(Види Мирко Оклобџија, исто, стр. 104, 105)

Успешна дејства космајских партизана у току лета и почетком јесени 1943. године, успеси Народноослободилачке војске и партизанских одреда широм Југославије и незадрживо напредовање Црвене армије на Источном фронту, створили су веома повољну политичку климу на терену младеновачког (београдског) округа. Народ је све више помагао партизане и подржавао борбу против окупатора. „Налазимо се пред народним устанком“, писао је Окружни комитет КПЈ Младеновац октобра месеца Окружном комитету КПЈ за округ крагујевачки.

Борбено садејство одреда са првом шумадијском бригадом

Формирање Прве шумадијске бригаде. Захваљујући успесима Народноослободилачке војске Југославије у лето и јесен 1943. године и повољном развоју међународних догађаја, устанак у Србији осетно се појачао. У партизанске одреде ступили су нови борци, док су се у редовима квислиншких формација примећивали озбиљни знаци деморализације. Због тога су Немци и четници у Србији били принуђени да се јаче ослоне једни на друге. У том циљу Немци су повећали материјалну помоћ чет-

ницима, нарочито у оружју и муницији, и омогућили им ширу мобилизацију. У овом периоду дошло је и до тешње сарадње између бугарских окупационих снага и четника Драже Михаиловића.

Имајући у виду услове под којима су дејствовале партизанске снаге у Србији, као и јачину непријатељских снага на овом подручју, Врховни командант НОВ и ПОЈ је 28. августа наредио Главном штабу Србије да формира бригаде и дивизије које ће избегавати круте формалне борбе одбрамбеног карактера и углавном усмерити дејства на мање непријатељске гарнизоне ради добијања наоружања и муниције, рушења саобраћајних веза, у првом реду железничких мостова и тунела, чишћење територије од квислиншких оружаних формација, сузбијање утицаја Недића и Драже Михаиловића и стварање услова за најширу мобилизацију.

Извршавајући директиву Врховног команданта, 5. октобра 1943. Главни штаб Србије је на Руднику формирао 1. шумадијску бригаду од бораца 1. шумадијског, Космајског, Ваљевског и Чачанског одреда. Приликом формирања, 1. шумадијска народноослободилачка бригада Народноослободилачке војске и партизанских одреда Србије имала је у свом саставу два батаљона укупне јачине око 300 људи. За команданта бригаде постављен је Радивоје Јовановић Брадоња дотадашњи командант Главног штаба Србије, за политичког комесара Света Поповић, за заменика команданта Миша Дудић, за заменика политичког комесара Слободан Крстић.

Деветнаестог новембра, по наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ, бригада се пребацила у западну Србију и Санџак, где је успоставила везу са дивизијама које су оперисале у том простору.

Четвртог децембра 1943. године у Пријеполу 1. шумадијска бригада, тада јачине око 400 партизана, у борби са немачком дивизијом „Скендербег“ претрпела је тешке губитке. Погинуло је и рањено око 200 партизана. Изгубивши везу, једна десетина 3. батаљона вратила се у Космај и 18. децембра се прикључила Космајском одреду. Преживело људство бригаде ушло је 10. фебруара 1944. године у састав 3. пролетерске (саниачке) бригаде. Тиме је престала да постоји 1. шумадијска народноослободилачка бригада.

Одмах после формирања 1. шумадијска бригада је почела да задаје ударце снагама окупатора и квислинга. Једна од првих већих успешних акција бригаде био је напад на непријатељске снаге у Лазаревцу, извршен 15. октобра.

Долазак групе војних и политичких руководилаца из Босне у Шумадију по наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ, октобра 1943. Ради успостављања везе и сарадње са свим суседним партијским руководствомима и партизанским штабовима, Окружни комитет КПЈ за округ младеновачки (београдски) у пролеће 1943. године ставио је у задатак Среском комитету КПЈ за срез посавски да успостави везу са партизанима у Срему. Преко сарадника НОП из Умке, Пећана и Остружнице. Среско повереништво за Посавину је почетком 1943. успоставило везу са Среским комитетом КПЈ за срез земунски и о томе обавестило Окружни коми-

тет Младеновац. Од стране Окружног комитета о томе је упознат и штаб Космајског одреда и упућен да и он може успоставити везу са одговарајућим партизанским штабом у Срему. Ова веза између Окружног комитета Младеновац и Среског комитета Земун, односно између космајских и сремских партизана, са повременим прекидима одржавана је све до ослобођења ових крајева.

Овим каналом је из Срема у Србију прешла група војно-политичких руководиоца, коју је, на захтев ПК КПЈ за Србију, Врховни штаб НОВ и ПОЈ послао из Босне. У групи су били: Сава Дрљевић, Срба Јосиповић, Никола Љубичић, Милосав Милосављевић, Сава Радојичић Фећа и Ратко Софијанић. Групи су били придодати партизани: Тошић, Ранко Јовановић и Милан Дружић — Миле Енглец који је руковао радиостаницом. По наређењу Главног штаба Војводине њих је пратио 2. батаљон 1. сремског одреда, јачине око 150 људи. Ноћу између 17. и 18. октобра 1943. године, ова партизанска формација пребацила се чамцима преко реке Саве, 2 км низводно од Умке (код села Пећана), и у току дана стигли у Барајево — засеок Равни Гај, где је зановила. Њих је водио Миодраг Вуковић — Миле Сељак, секретар Среског повереништва Комунистичке партије Југославије за срез посавски, који их прихватио у Ашањским шумама у Срему. (Жарко Атанацковић: Војводина у Борби 1941. 1945, стр. 172—173; Светозар Николић Браца: „Херој Камени“, стр. 185, Никола Љубичић: „Напраг у Србију“, види књ. „Људи и догађаји који се не заборављају, стр. 53).

Дејства бригаде у Космају. Неколико дана после успешне акције у Лазаревцу, 1. шумадијска бригада се пребацила у Космај ради вршења нових акција и прихваћања групе руководиоца коју је Врховни штаб послао из Босне.

Пре подне 19. октобра, 1. шумадијска бригада је у Рогачи водила борбу са жандармима, без обостраних губитака. По подне бригада је кренула према Стојнику и у простору између Стојника и Губеревца сукобила се са једним одељењем 1. јуришног батаљона Српске државне страже. После једночасовне борбе жандарми су одбачени према Раљи. Увече је у Стојник стигла група руководиоца из Босне, праћена сремским партизанима, где се сусрела са 1. шумадијском бригадом. Са пристиглим друговима из Босне и Сремским батаљоном, бригада се упутила у Шумадију.

Недељу дана је бригада са Сремским батаљоном крстарила и вршила акције по Шумадији, а затим се ова здружена формација поново пребацила у Космај. Делови бригаде су 27. октобра растерали мању групу четника у Рогачи. Истог дана жандарми из Сопота напали су бригаду у рејону Дучине, али су одбачени према Сопоту. У борби су убијена 2 жандарма.

Сутрадан, 28. октобра, удружене снаге жандарма и четника Космајског корпуса нападе су бригаду и Сремски батаљон у Дучини, у тренутку када се бригада предњим деловима кретала према Стојнику. У жестокој борби жандарми и четници су потучени до ногу. Убијено је и рањено око 50 четника, међу којима је било доста мобилисаних сељака а такође и новопостављени командант Авалског четничког корпуса. Партизани су задобили велики плен. Тежак пораз четника и жандарма снажно је одјекнуо у Космају.

Напад прве чете Космајског одреда на четнике у Губеревцу.

После претрпљеног пораза у Дучини, једна четничка јединица, повлачећи се преко Стојника, дошла је у Губеревац — засеок Дубраве. У пролазу кроз атар овог партизанског села, четници су без икаквог разлога убили сељака Петра Обрадовића који је чувао стоку. О доласку четника у село сазнала је команда 1. космајске чете која се такође налазила у Губеревцу, у Белкића (Пантелића) крају. Четом је командовао Бора Белошевац, политички комесар је био Душко Павличић, а партијски руководиоца Драгомир Гаврић. Са четом је био и политички комесар одреда Мирко Пандуровић Лаза. После прибављених обавештења о четницима, команда чете, у договору са комесаром одреда, одлучила је да се четници нападну иако их је било око 100, а партизана око 30. Због неповољног терена, партизански напад није могао бити изненадан. И поред тога, силовит јуриш партизана четници нису могли да зауставе. У оштрој и краткој борби разбијени су и избачени из села, претрпевши тешке губитке: убијено је 17 а заробљено 15 четника. Чета је запленила 35 пушака, 1 тешки митраљез, извесну количину муниције, опреме и других ствари.

Борбе у Барајеву и Баћевцу. У покрету према Посавини, Прва шумадијска бригада и Сремски батаљон су се из Дучине, преко Стојника и Губереваца, пребацили у Лисовић. У Губеревцу је 1. чета успоставила контакт са боигом и, по наређењу Главног штаба Србије и штаба бригаде придружила се бригади. Наређено је такође да у Космај дођу са грочанског и подунавског терена 3. и 4. чета Космајског одреда и прикључе се бригади ради заједничких дејстава и издвајања људства за формирање 3. батаљона бригаде.

Здружена партизанска формација се увече 29. октобра из Лисовића пребацила у Барајево, где је 30. октобра 1943. године нападнута од Посавске бригаде четничког Лвалског корпуса. Око подне, четници су уз мање губитке одбачени према Баћевцу. По подне истог дана, 3. и 4. чета Космајског одреда, са командантом одреда Мишом Гавриловићем, после вишечасовног напорног марша стигле су у Барајево, где је бригада била размештена.

У касно јутро 31. октобра, по лепом времену и сунчаном дану, 1. шумадијска бригада, Космајски одред и 2. батаљон 1. сремског одреда у здруженој формацији извршили су покрет према суседном селу Баћевцу у Посавини, удаљеном око 6 км од Барајева.

Већ на изласку из Барајева партизани су добили обавештење од сељака Витомира Бркића из Баћевца, који је ишао у Барајево, да се у Баћевцу налази четничка Посавска бригада и штаб Авалског корпуса. Штаб бригаде је одлучио да се четници нападну и разбију. Планом напада је предвиђено да партизани крену у три нападне колоне и да се на прилазима села, односно према ситуацији, развијају за борбу. Десна и лева колона су кренуле одмах. Њихов задатак је био да изврше обухватни маневар и, скршивши четнички отпор на њиховом левом и десном крилу,

споје се иза леђа четничке главнине. Тек тада је требало да крене у напад и трећа (средња) нападна колона, која је била у средишту напада и кретала се најкраћим правцем, односно лево и десно од пут Барајево—Баћевац.

Десна колона, односно Космајски одред, је према добијеном наређењу наступала преко села Гунцата са циљем да избије у североисточни крај Баћевца, а десним крилом и на друм Београд—Лазаревац код села Мељака, блокира ту комуникацију и спречи евентуално пристизање помоћи четницима са Умке или из Београда, а затим да делом снага (левим крилом) ломи отпор четника и потискује их путем Мељак—Баћевац према центру села, а другим делом снага (десним крилом) залази четничкој главнини с леђа, са западне стране од села Вранића. Ради извршења добијеног задатка одред је морао прећи око 10 км.

Лева колона је добила задатак да се рокира лево према селу Бождаревцу и заобиђе десно четничко крило, или, у случају отпора, да га скрши, избије на пут Велики Борац—Баћевац и једним делом снага крене путем према центру села, а да другим делом снага нође даље према северозападу, у сусрет Космајском одреду, ради затварања обруча.

У центру напада, на правцу пута Барајево—Баћевац, налазили су се делови бригаде са штабом и групом политичких радника са терена. Да би успео маневар односно снаге на десном и левом крилу стигле су да се развију и изврше опкољавање, на овом правцу напад је био симулиран. Управо бригада је за посела косу између Барајева и Баћевца и са четницима се припуцавала са даљих прилаза селу, јер је до центра Баћевца, где су биле главне четничке снаге, било око два километра, а од њихове борбене линије нешто више од километра. Зато се наступање снага у центру морало ускладити са крилима, чијн је правца наступања био дужи за око пет пута.

У Баћевцу се тада налазила четничка Посавска бригада, јачине око 500 људи, којом је командовао поручник Коста Маринковић. Са бригадом је био и командант четничког Авалског корпуса мајор Стева Трипковић.

Ватру на партизане отворили су први гунцантски сеоски четници око девет сати, али су побегли чим је Космајски одред кренуо према њима. Убрзо је започело припуцавање на целом фронту партизанског наступања, које се све више претварало у јаку пушчану и митраљеску ватру. Не очекујући напад партизана, а још мање да ће их напасти на тако широком фронту, четници нису са јачим снагама запосели своје лево и десно крило. У току борбе, која се у преподневним часовима толико разгранала да је око поднева све кључало, четнички штаб је појачао своје десно крило на које се у послеподневним часовима пренело тежиште борбе. Али то је учињено касно, управо онда када су пгабови Авалског корпуса и Липовичке бригаде били принуђени да се повлаче тим правцем.

Око 15 часова крила су избила на западну ивицу села наношећи тешке губитке четницима, који су безглаво покушавали да

се провуку кроз развучене партизанске редове који су затварали обруч. Врхунац борбе био је када је део четничких снага, под непосредном командом команданта корпуса, покушао да спречи наступање партизанског левог крила и затварање обруча. У крвавој борби на блиском одстојању, били су принуђени да директно учествују и највиши четнички команданти, како не би пали партизанима у руке, односно да би се пробили из окружења.

Борба је завршена потпуним разбијањем ове четничке бригаде. Погинуло је око 40 четника, међу њима и један од команданата батаљона, а око 15 их је рањено и заробљено. Партизани су имали око 10 погинулих и 10 рањених — од тога је Космајски одред имао 2—3 погинула и 5—6 рањених.

„После борбе у Баћевцу, са групом од 6 рањеника остала сам у Равном Гају — засеоку Барајева, да их као болничарка негујем и лечим. Тада сам била борац 1. батаљона 1. шумадијске бригаде. Рањеници су били смештени по кућама наших сарадника. Три рањеника су умрла а тројица су оздравила, међу њима је био и храбри пушкомитраљеца Посавац, који је после био у 2. шумадијској бригади. Када су рањеници оздравили, наишла је једна чета Космајског одреда и ми смо јој се придружили. Са једном групом бораца, која је била смештена у суседном селу Лисовићу ради лечења, био је као болничар Станислав Оцокољић Поле, али шта је било с њим, не знам.“ (Према казивању Мире Јовановић Зрнић — забележио марта 1972. године ДДБ)

Предвече, Космајски одред, који је држао положаје према Мељаку, одбио је напад четника и жандарма који су од Умке пристизали у помоћ већ разбијеним четницима.

У борбама у Дучини, Губеревцу, Барајеву и Баћевцу био је нанет тежак ударац тек формираним војним формацијама Драже Михаиловића у Космају и Посавини, од чега се нису могле брзо опоравити. Да би оправдали своје поразе, четници и жандарми су говорили како партизанске снаге броје неколико хиљада бораца. Већина становништва радовала се овим успесима партизана и свесрдно их дочекивала и пружала сваковрсну помоћ.

Успеси бригаде и одреда били су утолико значајнији што су пали у време када је Дража Михаиловић својим командантима у Шумадији писао:

„... Наш Авалски корпус, са срезовима Гроцка, Врачар, Умка, спава дубоким сном. На свим областима у непосредној близини Београда накотили су се комунисти и њихови симпатизери. Наредује се командантима, и то: мајору Михаилу Јовановићу, капетану Лазовићу, капетану Николи Калабићу, команданту колубарског корпуса Комарчевићу и Рудничком корпусу да најенергичније са југа на север, чистећи уз пут све срезове, очисте нарочито срез космајски, а нарочито је важно што пре очистити срезове Гроцка и Умка. Не сме више тако да буде. Све ће да вас посмењујемо. А цео Авалски корпус ћу да растурићу...“ (А. Виторовић, исто, стр. 515).

Формирање батаљона у одреду, издвајање људства за бригаду, дејства у току новембра и децембра

Крајем месеца октобра у Космајском одреду је било око 300 партизана, претежно омладинаца. По социјалном саставу већину су сачињавали сељаци, који су у току лета и јесени све масовније ступали у редове космајских партизана. Београђана је у одреду било око 100, махом радника, док су остали углавном били студенти и ћаци.

„У Космају има иринове у одред, у Шумадији слабо“, писао је комесар ГШ Србије ПК-у 11. новембра 1943. (Зборник ДП НОР Т1. К20, д, бр. 108.)

У свим четама одреда постојале су скојевске и партијске организације и партијска ћелија при штабу, у којима је било око 50 чланова Партије и кандидата и преко 50 скојеваца. Комунисти и скојевци су били носиоци политичког и агитационо-пропагандног, покретачког и организационо културно-просветног рада у одреду и на терену. Тој активности посвећивана је стална пажња јер је била од великог значаја, како за јачање борбене спремности, развијање свести и учвршћивање партизанског морала и дисциплине међу људством одреда, тако и за јачање борбеног духа и јединства у народу. То је веома много доприносило успешним акцијама и дејствима одреда који је и због тога био истовремено и значајан политички чинилац народнослободилачке борбе у округу. На својим састанцима комунисти и скојевци су се упознавали са одлукама, ставовима и директивама Партије и расправљали о свом раду: извршавању борбених задатака, понашању и политичком дејствовању комуниста и партизана у одреду и у контакту са народом на терену. Скоро на сваком састанку је била и тачка „критика и самокритика“, којом су били обухваћени сви комунисти без обзира на функције и дужности које су вршили у одреду. Васпитавани од Партије да се **стално** доказују, комунисти и скојевци су приликом извршавања сваког задатка испољавали велику упорност, снажљивост, чврстину, храброст, умешност, самопоуздање, високи борбени морал, политичку свест и дисциплину, смисао за колективни живот, спремност на одрицање и жртве, развијали другарство и ширили веру у успех и коначну победу. Тако су, пре свега снагом личног примера, утицали на своје другове и другарице да их следе и тиме стварали себи велики углед и задобијали неограничено поверење и подршку својих другова партизана и народа.

„Почетком септембра 1941. први пут сам чула за партизане...

Мој отац и стриц Негован састају се у то време са неким људима и о нечему се договарају. Прете нама деци да никоме ништа не причамо. Ноћу су ишли да скупљају муницију... Ускоро после тога, почели су код нас да свраћају партизани.

Четрдесет и друге године постала сам скојевка. Имала сам задатак да носим пошту, коју је примао Млаћа, шустер у селу Младеонцу. Да не бих била сумњива, узнем ципеле моје мајке, поцепам једну, а онда носим Млаћи да је окрпи...

Тешко ми је било што сам неписмена. Не могу да упамтим како се зове који месец у години. Знам само кад прође година.

Све девојчице, моје вршњакиње, које сам тада знала, биле су такође неписмене.

Кад ми је отац ухапшен и стрељан на Бањици отишла сам и ја у партизане. Нисам се много бојала. Било је онда част да се пвгине. Причало се: „Ко погине, његово ће име да се испише златним словима“. Желела сам макар три дана да будем партизанка... Говорило се да ће се другачије и боље живети, и да ће да буде једнакост. Сећам се како ми мајка каже: „Неће неко да се вози, а неко да иде пешке. Ауди ће помагати једни другима“. Ја видим, данас се лепо живи, али се људи увек не помажу... Једни се возе па неће да стану, да повезу друге. И моја деца тако раде...

У партизанима сам научила да рукујем пушком. Нисам могла да будем у санитету. Не могу да гледам ране. Другове сам волела к'о браћу, а допадао ми се неки Ивица. Био је пегава... али мени леп. Нисам смела ничим да му покажем да га волим. У одреду се сви шишају, а ја молим да ми оставе кике...

У партизанима сам била сва исцепана. Пролазили смо кроз трње, кисли... Сукња ми се била распала. Онда су ми дали неки велики пешкир да се увијем. Једног дана у Грабовцу у једном воћњаку наједом се шљнва. Увече, стиже неки сељак, а ја мислим да је то сигурно онај у чији смо воћњак свраћали. Уплаших се да ће ме стрељати, јер сам јела туђе шљиве, а то је било забрањено. А сељак је дош'о да ми донесе сукњу и мараму да се обучем јер ме је видео поцепану... Мараму сам већ сутрадан дала једном рањенику...

У партизанима сам се разболела на плућима. Али, то нико није знао. Крила сам то и тако се удала после рата, јер ме иначе нико не би уз'о."

(Сећање Обрадовић Данице, из села Граница код Младеновца).

Великим приливом нових бораца, створени су услови да се изврши реорганизација Космајског одреда и у њему први пут формирају батаљони као више тактичке јединице у односу на чете које су биле основне тактичке јединице у Одреду у току његовог постојања. То је започето 30. октобра у Барајеву а настављено после борбе у Баћевцу првог новембра и завршено у Сибници 2. и 3. новембра, 1943. године. Тада је од три постојеће чете (1. 3. и 4.) формирано два батаљона. У сваком батаљону је било по три чете, а у свакој чети по педесет људи.

„Чим је формиран 1. батаљон одреда је ушао још у Барајеву 30. октобра у састав Прве шумадијске бригаде као њен 3. батаљон, а био је у Бригади најбројнији имао је 140 људи.“ (Према сећању Михајла Мише Гавриловића, тада команданта Космајског одреда, — забележио писац свих редова 18. маја 1981.)

После извршене реорганизације штабови одреда и батаљона били су у следећем саставу: Одред: Командант Иван Стефановић Срба, који је тада био у Шумадији на лечењу; политички комесар Мирко Пандуровић Лаза; 1. батаљон: командант Миша Гавриловић, политички комесар Мирослав Јовановић Трулеж, заменик политичког комесара Лазар Лаза Љубоја; Други батаљон: командант Милан Живковић Ујак, политички комесар Живадин Радојевић, заменик политичког комесара Драгутин Павличић Крцун.

Истовремено је по налогу Окружног комитета његов члан Марко Никезић извршио и реорганизацију партијске и скојевске

организације у одреду. У свим четама и при штабовима батаљона формиране су партијске организације. Том приликом, што је посебно значајно, формирана су партијска руководства — бирои у батаљонима и партијски биро одреда као његово највише партијско тело, чији је секретар био Драгутин Павличић Крцун. О раду партијске организације одреда партијски биро, односно његов секретар, подносио је извештаје Окружном комитету Младеновац и примао од комитета директнве за рад. Пре формирања партијског бироа за рад комуниста у одреду пред Окружним комитетом био је одговоран заменик политичког комесара одреда.

Батаљонске бирое сачињавали су заменици политичких комесара чета, а секретари бироа су били заменици политичких комесара батаљона.

На истом принципу као и партијска, формирана је у одреду и организација Савеза комунистичке омладине Југославије.

У току дана 1. новембра, здружена партизанска формација: прва шумадијска бригада, Батаљон сремских партизана и Космајски одред су се преко Великог Борка и Бељине пребацили на терен Космаја, а затим колубарског среза. После неколико дана, по наређењу Главног штаба Србије, из Космајског одреда издвојени су 1. батаљон, који је укључен у састав 1. шумадијске бригаде као њен 3. батаљон, и изванредан број бораца за поуну 2. батаљона бригаде.

Реорганизација одреда и формирање батаљона извршено је колико се сећам у Баћевцу после борбе. Знало се још тада да ће 1. батаљон ући у састав бригаде. Не сећам се тачно састава команди чета, али знам да су командири били: Милан Лазаревић Мечка, Благоје „Турски“ из Сремчице, Вуја „Азаџац“. Комесари чета: Олга Врбич, ја, нека учитељица, заборавио сам јој име, Милош (Радомир Николић) из Посавине. Чини ми се да је Милош био једно време заменик комесара чете, а заменици су били и секретари партијских ћелија по четама.

Било је формирано и одредско партијско руководство. Кика, заменик политичког комесара одреда, била је одсутна, па је дужност партијског руководиоца одреда вршио Лаза, комесар, или Душко Павличић Крцун, не сећам се. Ја сам у одредском партијском руководству одговарао по СКОЈ-у. Био сам секретар одредског руководства СКОЈ-а у коме је било нас тројица. Један члан је био Црни (или Мали) трговачки помоћник из Вучака, погинуо је касније, као секретар батаљонског руководства СКОЈ-а у свом батаљону, и још један друг чијег се имена не сећам. У сваком батаљону је било батаљонско руководство СКОЈ-а које су сачињавали секретари четних актива СКОЈ-а.

У одредском партијском руководству био је Лаза, комесар одреда, Крцун, Живадин и ја. Сећам се да смо у неком селу у Посавини, да ли беше у Баћевцу, држали састанак. Састанци нису били тајни али се и конспирисало. Они који нису били у одређеном руководству или организацији није требало да знају о каквом се састанку ради и о чему се разговара. Док смо били на састанку у кући у којој је био смештен штаб, уђе Ујак. Ми ћутимо. Он седе. Неудобно и њему и нама. Онда се он наљути и почне да протестује што се то крије од њега кад је он командант батаљона. После су изишли Лаза и Крцун и знам да су га критиковали да „не може тако да се понаша пред Партијом“.

Он се бунио зашто и он није у руководству. Био је мало преамбициозан. Знам, после им се извињавао.

Приликом реорганизације били су по свим четама одређени и интенданти и санитарски референти. Нада (Олга Врабич) је поред дужности комесара чете била задужена и за санитарет у одреду (била је дипломирала фармацију), а нисмо имали лекара. По одлуци ОК ову реорганизацију извршио је Марко Никезић, члан ОК Младеновац.

У таквом саставу смо деловали све док је била бригада и Сремци, па и после, све до преласка пруге и одласка у Подунавље.

Знам да смо из Баћевца 1. новембра ишли преко Борка, па на Бељину, па неким друмом. Одједном, кажу: иду камиони. Таман се спремимо за борбу, а оно сељачка кола са сеном. У Мирсалањцима или Рожанцима издвојен је 1. батаљон и укључен у бригаду, али су вршене измене још неких бораца — пребацивање из једног у други батаљон. Исто тако и руководећег кадра. Извели су нас десеторицу комесара и партијског руководства, па су неке пребацили на руководећа места у 1. батаљону који је ушао у бригаду, а неке вратили у 2. батаљон. Сећам се да сам тражио да идем у 1. батаљон, а вратили су ме за комесара чете у 2. батаљону. Рекли су ми да је то тражио Окружни комитет. Тако сам и остао руководилац СКОЈ-а у одреду, а руководилац СКОЈ-а у 2. батаљону је већ био поменути друг „Мали“ из Вучака. (Казивање Александра Виторовића Циге, писмено саопштено аутору јула 1977)

Повратак сремског батаљона. После коначног издвајања људства и оружја за 1. шумадијску бригаду Космајски одред и батаљон сремских партизана су се из Сибнице пребацили у Барајево — засеок Равни Гај где су извршене последње припреме за повратак сремских партизана у Срем. Са Сремцима је у Срем требало да се пребаце и неколико рањеника које су 1. шумадијска бригада и Космајски одред имали из последњих борби вођених у Космају и Посавини, јер су у Срему постојали бољи услови за њихово лечење.

„Почетком новембра, у изузетно расположеној атмосфери почеле су и прве дискусије и изражене тежње бораца и руководства Сремског батаљона за повратак у Срем. Они су сматрали да је повезивање руководилаца које је упутио Врховни штаб из Босне са Главним штабом Србије њихов задатак извршен. Међутим, чланови Главног штаба за Србију настојали су да батаљон укључе у састав Прве шумадијске бригаде, која је имала задатак да крене на југ, у сусрет са нашим главним снагама. Око тога су се понекад водиле и оштрије дискусије, све док Врховни штаб није послао депешу у којој је стајало да су Сремци извршили задатак и да им треба омогућити повратак у Срем. Разлог за овакву одлуку Врховног штаба вероватно је био и то што у југоисточном Срему, осим чете граничара није било других снага, па је претила опасност да се неки четници пребаце из Србије а и да се слободно крећу фашистичке посаде из постојећих гарнизона.

После ове одлуке, Сремски батаљон се у селу Сибници одвојио од 1. шумадијске бригаде. Заједно са Космајским одредом изводио је мање акције и спремао се за повратак у Срем. Одлучено је да се са батаљоном пребаци и група тежих рањеника из бригаде и Космајског одреда. Из овог одреда батаљону се придружио и НЕМАЦ ПАУЛ, који се нашао са Немцем ОТОМ у Сремском батаљону. После преласка у Срем, заједно су ратовали и погинули у војвођанским бригадама.

Ради успостављања везе са Сремом и обезбеђења чамаца за превоз упућен је борац Космајског одреда Илија Гајић. Илија је био родом из села Пећана, које се налази у близини Саве. Септембра 1943. прешао је са групом бораца у Срем и тамо се налазио извесно време када се вратио у Србију и ступио у Космајски одред. С њим су пошла и два бораца Сремског батаљона. Договор је био да, ако се веза успостави, не треба слати курире, већ да батаљон у заказано време са рањеницима дође на Саву.

Борци су нестрпљиво очекивали дан повратка. Одржавали су партијске и скојевске састанке и говорили о значају овог задатка и његовој сложености. Очекивали су готово сигурно да овог пута неће постићи изненађење, као при доласку, јер већ три недеље овде ратују и о батаљону овде сви знају, а његов покрет непријатељ будно прати...

За борце и руководиоце батаљона то су били дуги дани, а нестрпљење због повратка све је више расло. Најзад, 11. новембра изјутра, батаљон се вратио у Равни Гај, где је по доласку из Срема први пут занеоћи. На ивици шуме овог лепог засеока Барајева, свега 30 километара од Београда, на топлој новембарској сунцу лешкарили су борци батаљона са неколико србијанских рањеника. Јесење сунце враћало је топлоту у крв уморних и неиспаваних партизана. Био је то леп јесењи дан, управо створен за радовање и жал за лепотом, пред надолazeћим влажним и хладним данима, који ће донети нове невоље и тешкоће.

Сремци су се радовали повратку у родни крај, а рањени борци из Србије сигурнијем смештају и бржем лечењу, о чему су им Сремци тако убедљиво причали. Живо се дискутовало о доживљајима у овом кратком, али догађајима богатом, времену нагаћало се о ситуацији у Срему и дочеку тамо.

Састанци батаљонског бироа, ћелија и скојевских актива уносили су већу живост. Нови командант батаљона Камени, чије ће се име у овом крају још дуго спомињати правио је са групом бораца носила за рањенике. Два јача штапа са неколико попречних и причвршћених ћебетом били су, за наше прилике, довољно удобни да послуже као носила.

Док се батаљон, вршећи краће покрете у супротном правцу од Саве и изводећи мање акције, припремао за повратак, Илија Гајић је са два Сремца дошао својој кући у село Пећане. Већ следећу ноћ, пошто нису могли да нађу чамац, јер су недивљени купили све чамце од сељака по селима, узели су једно корито и њиме покушали да курире из батаљона превезу преко Саве и успоставе везу са сремским граничарима. Мало корито, кратка весла и хладни таласи Саве у новембарској тамној ноћи поколебали су курире да се отисну од обале.

Пошто је успостављање везе на овај начин са Сремом пропало Илија је исте ноћи отишао на постојећу партизанску везу код Михаила Лазаревића у Остружницу. Коде њега је срео и Милета Вуковића Селјака, секретара партијског повереништва посавског среза, који је са Сремом одржавао везе. Када га је упознао са ситуацијом, Миле му је рекао да не треба да шаље курире преко у Срем, јер ће он сигурно успоставити везу. Илија се, задовољан, вратио у Пећани очекујући да га Миле извести да је веза са сремским партизанима успостављена, и да ће за 11. новембар увече, када је заказан дан преласка, чамци бити обезбеђени.

Како се курири нису враћали, у штабу батаљона су сматрала да је веза са Сремом успостављена и да ће у заказано време чамци за превоз бити обезбеђени. Увече, 11. новембра, батаљон је кренуо према заказаном месту прелазна на Сави...

У Сремчници су батаљон и чета Космајског одреда која је пратила Сремце, застали да се мало одморе. Чета Космајаца

прекинула је све телефонске везе са Београдом, упала у општину, полупала намештај и запалила архиву. Мобилисала је неколико кола којима се одатле пребацила до Равног Гаја.

Док је батаљон маршовао и одмарао се у Сремчици, Илија и курири су очекивали да их Миле и Михаило извести да је веза успостављена и чамци обезбеђени. Почели су и да сумњају, јер су већ у току протекле ноћи требали да их о томе обавесте. А када је Михаило дошао на заказано место и рекао да веза није успостављена, Илију и курире обузе паника. ГТознавали су добро каменог и стрепели како ће изаћи пред њега. У питању су животи бораца целог батаљона, а он прек, па се може вашта десити. Пошто је поноћ већ давно прошла, мало им је лакнуло јер су мислили да батаљон те ноћи неће стићи на Саву.

После краћег одмора у Сремчици, батаљон је са водичима кренуо према Сави. И поред напорног марша, колона се брзо кретала. Сеоским путевима између Железника и Остружнице, поред Макиша, батаљон је стигао ујутро око три сата 12. новембра 1943. на обалу Саве, низводно од Остружничке аде, код једне рибарске куће. Чим су стигли, уморни борци, заједно са рањеницима, полегали су на сасушену и од росе влажну траву, борећи се са сном — не слутећи да драма тек почиње. Врбова шума била је још покривена мраком и притиснута маглом.

Пошто је поставио страже и обезбеђење око уснулог батаљона, Камени је са комесаром пошао на уговорено место на Сави. Међутим, уместо везе са Сремом, пред њима су се из врбака појавили Илија и курири батаљона. Збуњени курири покушавали су да објасне Каменом зашто нису могли да се пребаце преко Саве, а Илија је само слегао раменима и рекао да везу није успео да успостави.

Навршеном Каменом титовка је пала на очи, не гледа у Илију и курире, већ у комесара. Обојица су схватили у каквој се ситуацији налази батаљон за чију су судбину они одговорни. За повратак на Космај није било више времена. Само неколико километара низводно светлуцао је Београд, а узводно Остружница. Јужно, уз сам врбак, пролазили су обреновачки друм и железничка пруга. Без чамаца се није могло у Срем.

Тужно и смркнуто гледали су командант и комесар у правцу места где су борци мирно и безбрижно дремали. После још неколико међусобних немих погледа Камени се наједном окрете према Илији и куририма и повишеним гласом нареди:

— Идите низ реку, макар до Београда, отмите чамце, пређите преко Саве и известите граничаре (партизанске) на сремској страни да је батаљон стигао. Ако то не урадите оде вам глава.

Илија и курири се изгубише у мраку, Камени оде до батаљона, а комесар остаде на Сави да чека...

Камени је дигао цео батаљон, распоредио пушкомитраљезе и одредио им положаје, поделио муницију и одредио секторе командирима чета и рекао да само преко њих мртвих фашисти могу проћи. Пошто је распоредио јединице на положаје, Камени се мало смирио.

Илија и курири брзо су се упутили ка месту где их је чекао Михаило Лазаревић. Брзо се сви упутише до стругаре у Макишу, која није била далеко. Од вратара на капији, иначе нашег симпатизера, узеше чамац. Курири са чамцем пошоше преко, а Илија и Михаило се вратише да изведе Каменог.

За то време на левој обали Саве, код Јаковачке пумпе, сремски граничари су обављали своје редовне дужности не слутећи у каквој се ситуацији на другој страни налази батаљон у коме је и једна чета њихових другова-граничара. У соби у којој су спавали, наједном се зачуо глас стражара и кроз ноћ је као гром одјекнуо узвик: „Стој!" Граничари су поскакали и

истрчали из себе. Пред њима су се појавили курири који су им рекли да се батаљон налази на србијанској страни, а нема чамца да се превезе. Ускоро ће дан, па прети опасност да га непријатељ, са јаким снагама нападне и уништи. Схвативши опасност која прети батаљону, граничари су појурили према каналу, у коме су чамци били далеко извучени на суво. Упадали су у блато и једва чамце догурали до воде. А онда срећни, брзо су завеслали да би што пре стигли до друге обале.

У јесен споро свиће. Осветљени Београд и Остружница назирали су се кроз маглу. Запиштала је нека сирена и протутљао воз. Наједном се зачу врисак и дозивање на немачком језику. Неко уплашено повика: „Немци"! Камени мало ослушну, а онда се брзо досети и повика: „Па то је Паул!" и потрча са још неким борцима у том правцу, где се Паул врвао са двојицом Недићевих граничара. Кратак рафал преко њих и недићевци дигосе руке и пустише Паула који је јаукао, показујући готово потпуно одгризен прст...

Јесења магла се споро дизала са реке. За то време су на положајима лежали прозобли борци батаљона, очекујући сваког тренутка да се појаве непријатељски тенкови и камиони. Иако су сви били уморни, нико није спавао. Превише је било критично да би сан могао надвладати. Окретали су се повремено према Сави и свом Срему и у мислима доживљавали све оно што су у њему и као деца и као партизани, доживели.

А онда, када се Сава кроз маглу све јасније оцртавала са сремске обале указао се најпре један, а одмах затим и други, па трећи рибарски чамцац. Са једног пања висока фигура Каменог, са титовком у подигнутој десној руци, гласно је командовао веслачима, под чијим су сложним завеслајима чамци клизили по таласима Саве као да их покрећу мотори. Неколико минута било је довољно да се зауставе у врбаку, покрај пања на коме је стајао Камени. Кроз положаје батаљона прострујало је као кроз телефонску жицу:

— Стигли су чамци из Срема!

Свако је са олакшањем помислио: „Иако ће скоро дан, већина ће нас ипак прећи."

У тишини и савршеном реду само се чуо глас Каменог:

— Најпре рањеници у чамцац. Комесар нека поће са њима.

Када му је пришао комесар, мало уврећен, Камени га загрли и објасни му да Немци сваког часа могу кренути из Земуна, па рањенике треба што пре отпремити у сигурне базе, а од пребачених бораца организовати одбрану на другој страни. Још један топао загрљај команданта и комесара и први чамцац се отисну од обале.

Када су их на средини Саве „поздравили" непријатељски рафали из Остружнице, снажне руке граничара још брже су завеслали и брзо се дохватиле сремске обале. Овде су чекали рањенике и неколико сељачких кола, да прихвате и одвезу рањенике на сигурнија места. Брзо су се враћали чамци на ову обалу и односили нове групе бораца, које су се постепено повлачиле са положаја на обезбјеђењу.

Одушевљено и са олакшањем, искакали су из чамца превезени на леву обалу, распоређујући се и заузимајући положаје да би штитили прелаз и оних који су остали на другој обали. За то време Камени је будно пратио ситуацију, истурајући повремено патроле у правцу Остружнице и Београда, сужавајући истовремено одбрамбени појас ка месту прелаза. Померали су се пушкомитраљесци и бомбаши све ближе месту прелаза, спремни да убитачном ватром одбију сваки покушај непријатеља да спречи пребацивање.

За то време рањеници су колима сремских сељака већ путовали према Прогару и Купинову ...

Када су последњи чамци превозили Каменог са храбрим бомбашима и пушкомитраљесцима, јесење сунце већ је увелико пробило густу маглу и обасјало Саву и њене обале. Искочивши из чамца, Камени подиже титовку са чела, дубоко уздахну ваздух, погледа преко Саве и рече: „А са вама, четничка жгадијо, још ћемо се ми Сремци срести.“ (Светозар Николић Браца: Херој Камени, стр. 208—216).

Борба против Немаца у Бождаревцу и Великом Борку. После растанка са Сремцима, одред (2. батаљон) се вратио у Лисовић. У пролазу кроз Сремчицу, партизани су запалили општинску архиву. У Лисовићу је одред остао два дана. То време искоришћено је за војно обучавање људства, чишћење оружја, хигијену, одржавању партијских, скојевских и четних састанака и политичких часова. Свим овим питањима поклањана је иначе стална пажња, колико су то прилике дозвољавале између четних покрета и борби.

Из простора Лисовића, после неколико дана, одред је ноћу кренуо преко Барајева за Баћевац, где је стигао пре сванућа у недељу 14. новембра. Партизани су се у селу задржали цео дан. Код куће Ранисава Иконића, где је била свадба, одржан је по подне митинг на коме су, уз одобравање око стотину окупљених мештана, говориле војне и политичке старешине одреда (2. батаљона).

По кишовитој и хладној ноћи одред се из Баћевца пребацио преко друма Београд—Лазаревац и следећег дана освануо у Вранићу. У току дана, баш у време одржавања збора коме је присуствовао већи број сељака, партизане су напали четници под командом Спасоја Дрењанина Зеке.

Штаб одреда је одредио једну чету да одбије четнички напад, што је она убрзо учинила без губитака. Четници су имали неколико рањених. У овом селу партизани су ухватили, осудили на смрт и стрељали неколико организатора четника Драже Михаиловића и петоколонаша.

Из Вранића одред се у току ноћи пребацио у Бождаревац, где је стигао пре зоре 16. новембра. Све чете су се разместиле у Базића крају. Овај шумовити крај се налази на Павловцу левој обали Барајевске реке, недалеко од друма Београд—Барајево—Бељина—Аранђеловац. Партизани су се мало раскомили јер су неки сељаци славили — био је верски празник Бурђиц, па се добро јело а мало и попило. Око подне, сељаци су почели јављати да наилазе Немци.

Обавештења нису била неоснована. Око подне, 16. новембра, у Бељину је стигло камионима око 300—400 Немаца и Бугара. Делом својих снага Немци су дошли до Лисовичке бараке — засеок Лисовића, сишли с камиона и пешице у првим поподневним сатима ушли у Бождаревац. У немогућности да провере ова обавештења добијена од сељака, штаб је одлучио да одред промени положај и крене даље од друма према центру Бождаревца, а по потреби и даље. Послати су курири четама да све дођу до штаба одреда. Међутим, створена је психоза да ће непријатељ из неког правца изненада избити, па је штаб одреда одлучио да

одмах изврше иокрет са прикупљеним јединицама, а да остале како стигну пођу њиховим правцем.

Команда 1. чете, која је била близу друма, видела је у близини колону Немаца како сеоским путем скреће према Бождаревцу. Одмах је послат курир да о томе обавести штаб одреда да са осталим четама крену према 1. чети.

Међутим, порука је стигла касно, јер је штаб одреда са 3. четом и делом 2. чете кренуо ка долини Барајевске реке и центру села. Истовремено је у тај простор избила и колона Немаца. Чим су ушли у село, Немци су ухватили неколико сељака да им служе као таоци и водичи. Мада су знали где су партизани, сељаци су водили Немце далеко од одреда, према општини. И да партизани сами нису кренули у том правцу, не би их Немци ни видели. На брисаном простору Немци су их дочекали јаком ватром из пушака и митраљеза. Од првих рафала неколико партизана је погинуло и рањено. Партизани су се одмах рокирали лево низ долину реке, али су их Немци пратили. Када су стигли на тремеђу Бождаревца, Бељине и Великог Борка, од Бељине је наишла друга колона Немаца и Бугара. Да би избегли бочну ватру, партизани су скренули десно ка Великом Борку. Немци су их пратили у стопу и застали су тек када су се партизани зауставили у селу и организовали кратак отпор. Том приликом погинуо је један партизан, теже је рањена партизанка Илонка а лакше партизанка Бранка. После краћег пушкарања, партизани су се морали повући. За тешко рањену Илонку сматрало се да је погинула, а Бранка је склоњена код једне сеоске куће, али су је Немци пронашли и са рањеном Илонком одвели са собом. По наређењу Немаца њих је на сељачким колима одвезао Светислав Иванковић, земљак из Великог Борка, до лисовачке бараке где су били немачки камиони. По тврђењу Иванковића Илонка је успут умрла.

Заробљене партизанке Немци су прво држали у затвору у Крагујевцу, а затим их пребацили у Бањички логор. Илонку, Мађарицу пореклом, иначе жену Карла Лукача келнера, који је учествовао у ликвидацији једног полицијског агента у Београду, Немци су стрељали. Бранку су отерали у Немачку, одакле је из логора побегла и ступила у словеначке партизане. По ослобођењу је дошла у Банат, где је радила као бабица. (Према казивању Милана Живковића — Ујака, забележио новембра 1971. године ДАБ)

Право име Илонке је ИЛОНА ХАРНУШ, рођена је 26. 8. 1922. у Сенти, од мајке Илоне, по народности је Мађарица, завршила је три разреда занатске школе.

Док је главнина одреда скоро од подне па до увече у повлачењу водила борбу са јаким снагама, Немаца и Бугара, дотле су прва и делови 2. чете, не наилазећи на непријатељске снаге, прешли преко друма и ушли у село Лисовић, а затим продужили за Губеревац, где су били размештени делови 1. шумадијске бригаде. Исте ноћи бригада је напустила Космај у покрету према Санџаку. То је био последњи сусрет космајских партизана са 1. шумадијском бригадом.

Не могавши да одоле срцу и великој жељи да буду у бригади, неколико бораца одреда је искористило ноћ и не питајући своје командире ступило у бригаду.

У Стојнику је из бригаде дошао у одред новопостављени командант одреда Иван Стефановић — Срба.

Споразуми четника и Немаца. Успешним дејствима Космајског одреда и 1. шумадијске бригаде задат је јак ударац удруженим снагама непријатеља у Космају и Шумадији. Створена је велика полуслободна територија, пре свега у Подунављу, а и у другим деловима округа, што је дало снажан полет за даљи политички рад на терену. Партијске организације и активи, народноослободилачки одбори, организације омладине — СКОЈ и УСАОЈ и организације Антифашистичког фронта жена толико су се бројно повећали, ојачали свој утицај у већини села, да крајем 1943. године народноослободилачки покрет више никакве непријатељске офанзиве, репресалије, масовна хапшења и терор нису могли угушити, нити спречити његово даље ширење и све веће расламсавање.

Оцењујући да је у војно-политичком погледу подручје Космаја од изузетног значаја, Дража Михаиловић је у току јесен слао бројне четничке јединице из Шумадије и других крајева да батинама и камом сузбију и сломе народноослободилачки покрет у округу младеновачком (београдском), униште космајске партизане, формирају организације Равногорског покрета и нове војне формације и коначно овладају овим простором. У том смислу Дража Михаиловић је у својој депеши од 17. новембра 1943. године наређивао:

„Космај мора да се очисти по сваку цену. Радите пре, а ситуацији да се Космај, па и све до Београда што пре очисти“. (Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић пред судом, стенографске белешке. Бгд. издање Савеза новинара ФНРЈ, стр. 365.)

У то време долази и до одређене промене немачког става према четницима, нарочито у Србији, а све у циљу ангажовања домаћих антикомунистичких и других снага за борбу против партизана. Као резултат те промене немачке политике долази у јесен 1943. и до склапања више споразума о примирју, односно сарадњи четника Драже Михаиловића и Немаца ради вођења успешније борбе против партизана у Србији.⁵

Један од првих таквих споразума закључен је 26. новембра 1943. године у селу Бујачић код Ваљева, у кући Јелице Кузмановић, који гласи:

„Споразум између главног заповедника за Југопсток, кога представља ритмајстер Фрурст Фреде, а четничког одреда капетана Николе Калабића, а у споразуму са пуковником Јевремом Симићем, инспектором четника Драже Михаиловића, кога представља поручник Мијатовић.

У области која обухвата грочански, умљански, врачарски, подунавски, космајски, младеновачки, опленачки, аранђеловачки, лепенички, крагујевачки, гружански, качерски и колубарски срез, капетан Калабић и пуковник Симић се обавезују да ће се сви њихови одреди уздржати од сваког дела саботаже противу не-

мачке војске, њених савезника и месних одреда који се боре на њиховој страни.

Ово је решеност на заједнички отпор противу комунистичког непријатеља.

Горе наведена покрајина се даје Калабићу и Симићу да воде независну борбу против комуниста.

У случају већих операција, четнички ће одреди са престанком Калабића и Симића бити присаједињени немачкој команди и добијаће упугства за вођење операција од немачке команде за време односног периода.

У циљу да се обезбеди што боља сарадња, једна ће немачка мисија за везу бити успостављена при Главном штабу капетана Калабића што је могуће пре.

Четнички одреди капетана Калабића у горе наведеној области добиће војне инструкције од немачке војске према потребама војне ситуације.

Одлуке овог уговора ће остати тајна.

Узајамна помоћ даваће се на пронагандном пољу ради вођења рата против комуниста." (Јозо Томашевић: „Четници у другом свјетском рату", стр. 289).

Борба са четницима и љотићевцима у Селевцу. После борбе у Бождаревцу, Космајски одред се пребацио на терени Космаја а одатле на територију младеновачког среза, у село Сенају. У Сенаји су: Драгослав Дража Марковић, секретар, и Божидарка Дамњановић Кика и Марко Никезић, чланови Окружног комитета Партије, 18. новембра 1943. одржали састанак са штабом одреда и партијским руководиоцима у одреду. Том приликом детаљно је размотрено стање у одреду, његова активност и дате су директиве за даља дејства. Извршене су и извесне кадровске промене. Политички комесари чета Олга Врабич Нада и Александар Виторовић Цига одређени су за политичке раднике на терену — Олга за секретара а Цига за члана Среског комитета Партије за срез младеновачки. За нове комесаре постављени су Живота Ивановић Џебак и једна партизанка чије име није утврђено.

Увече, 21. новембра, одред је напао једну мању групу четника у Малом Орашју. У тренутку када је пришао близу куће да кроз прозор убаца бомбу, рањен је командант одреда. У току ноћи, после завршене акције, одред се из Малог Орашја пребацио у Сенају, где је ради лечења остављен командант одреда Срба; одатле је пренет у Мали Пожаревац, затим Болеч па у Лештане кући Жоје Маринковића; у децембру месецу за Србу, команданта одреда, направљено је склониште у кући Леке Живановића у Малом Пожаревцу, па је тамо пренет на лечење. Дужност команданта одреда, после Србиног рањавања, вршио је командир 3. чете Милан Лазаревић Мечка. Из Сенаје одред се пребацио у Дубону, где је у партизане ступила група омладинаца.

Вршећи акције по младеновачком, подунавском, грочанском и јасеничком срезу, одред је дошао у Селевац 26. новембра и разместио се у кућама засеока Бачинац. Време је било лепо, сунчано, али прохладно. Негде пред подне, од суседног села Михаиловац наишла је једна четничка јединица (један батаљон четничке Смедеревске бригаде) јачине око сто људи. Заменик команданта одреда је са 1. и 3. четом пошао у сусрет четницима и напао их у шуми Мали Гај. У току борбе, наишла је једна група

љотићеваца укупне јачине око 60 људи, који су у свом наоружању имали и два мања бацача и напали одред с лећа.

У тешкој борби са четницима и љотићевцима, која је вођена од 14 до 17 часова, погинуло је шест четника и три љотићевца, а више њих је рањено.

На жестину борбе, у којој су љотићевци употребљавали и бацаче, указују и губици одреда, из чијег су састава погинули смрћу јунака: Живојин Степановић Ива, радник из Кусадка, командир Друге чете, и Чедомир Боинчевић, земљорадник из Вранића, а рањени су били: Јошка Падрац — Марко „Врчинац“, који је смештен на лечење у Мали Пожаревац где је од рана умро после неколико дана, Живота Јовановић Тома, заменик политичког комесара чете, који је такође касније умро од задобијених рана, пушкомитраљезац Томић из Губеревца, командант Аругог батаљона Милан Живковић Ујак, док је лакше био рањен политички комесар Аруге чете Светомир Нешић, земљорадник из Сремнице.

„Сигурно сте чули за борбу код села Селевца 26. новембра“, писали су чланови Окружног комитета Младеновац два дана касније Окружном комитету, „где се преко 100 добровољаца и око 60 чупаваца борило против наших и добило батине. Добр. су имали 2 бацача. Губици наши су 2 мртва (један је командир Ива) и 4 рањена. Њихови: преко 20 мртвих и рањених — по исказима сељака и више. Добровољци су причали у Михајловцу народу да су били 13 дана стално у борби у Санџаку и да су овде били дошли на одмор. Пришло је 19 нових бораца (из Подун.).

Утекла је из Смед. Паланке са још 7 Славка Петровић. Она и још 2 стигла је у чету. Разговарало се с њом, а речено јој је да пошаљс преко комесара написано о свему што има да каже. Иначе, док се не утврди све, неће је употребити у раду.

Дошао нам је инжињер из Подунавља (Богдан Јанковић, инж. из Скобаља код Смедерева — нап. ред.), вели да га знате који је — он је и довео оних 18 нових бораца. Оставили смо га у позадини.

Од обавештења: Има добровољаца у Смедереву, Азањи, Влашком Долу, Михајловцу. Чујемо да је Марисав Петровић (један од команданата добровољаца — љотићеваца — нап. ред.) дошао у Младеновац.

Иначе, чујемо да је у борби погинуо неки Кораћ, п. поручник, и Јован Петровић — целат који је заклао 17 људи, и, веле, неки капетан из Миријева.

У Липама су хтели чупавци да пале куће наших који су у одреду — али их сачека заседа и изгубе 7 мртвих и 3 рањена — и падне им архива некакве „IX бригаде Смедеревског корпуса“ у наше руке. Погинуо је командант батаљона и целат Петар Мицин из Радинаца (тачније ћемо видети после)...

Сад допуњујемо податке о борби: 15 мртвих и око 20 рањених. Карактеристично је да су и чупавци и добровољци рањеници одвезени заједно колима за Смедерево.“ (Зборник ДПНОР Т1, К20, АИЗ)

Последњих дана месеца новембра Космајски одред је вршио мање акције, углавном на терену села: Бадљевице, Друговца, Шепшина, Сенаје, Бегаљице, Умчара, Малог Пожаревца, Држња, Пударача и околних села.

Ноћу између 29. и 30. новембра, партизани су због сарадње са четницима ухватили, осудили на смрт и стрељали два четничка сарадника у Малом Пожаревцу.

Увече 30. новембра, делови Одред су запалили општинску архиву у Бегалици, а у Манастиру Рајиновац ухватили једног калуђера који је пуцао на партизана, осудили га на смрт и стрељали. Овај калуђер је први почео да пуца на партизана и пружао им је отпор све док није упаљена зграда из које је пуцао. Исте ноћи партизани су у Пударцима стрељали једног петоколонаша.

Првог децембра једна патрола одреда у Дражњу је стрељала једног четничког сарадника.

Истовремено у одред су ступали нови борци са терена, тако да се његово бројно стање и даље повећавало. Само у току друге половине новембра са терена младеновачког, подунавског, грочанског и јасеничког среза у одред је ступило око тридесет нових бораца и неколико омладинаца који су побегли из Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци.

Одреду су у готово свим селима у извођењу акција помагале сеоске војне десетине, које су биле врло активне и скоро сваке ноћи самостално изводиле одређене акције. То је стварало забуну код непријатеља који због тога није могао да разлучи куда се одред креће, које акције врши, какво је његово бројно стање и у којој мери у тој активности учествују месни — сеоски партизани, како је називао оружане војне јединице по селима.

Борбе против четника у Дучини и Великој Иванчи. Увече 1. децембра одред се из грочанског села Дражња пребацио у космајски срез, где се неколико дана кретао у простору села: Бабе, Стојника, Губеревца, Парцана, Барајева (засеок Равни Гај), Лисовића. Из простора Лисовића, одред је увече 5. децембра кренуо за Дучину, где је стигао у току ноћи.

Поподне 6. децембра жандарми из среског одреда у Сопоту и четници јачине око 500 људи напали су одред са три стране.

Четничке снаге сачињавали су делови четничке Космајске бригаде и делови четничких снага из Шумадије, које су дошле у Космај ради борбе са партизанима и стварања четничких организација и војних формација на овом терену. Борба је вођена на прилазима села са источне и јужне стране, а трајала је неколико часова. Четници, иако надмоћнији, бојећи се партизана, нису смели јаче да наваљују. Одред је слабо стајао са муницијом, па су је партизани штедели пуцајући само када је било изгледа да четнике погоде. У сумрак је борба престала, али је непријатељ остао на својим положајима.

После прекинуте борбе, одред се пребацио у Стојник, где је штаб одреда са секретаром Среског комитета КПЈ за срез космајски Љубомиром Ивковићем Шуцом размотрио тренутну војно-политичку ситуацију на терену. Било је више обавештења да непријатељ довлачи са стране јединице и гомила их у простору Космаја па је одлучено да се одред пребаци у простор села Велике Иванче а одатле у Шумадију. Покрет је извршен у току ноћи и, 7. децембра ујутру, одред је стигао у Велику Иванчу и разместио се у засеок Леска. Због евентуалног сукоба са

непријатељем и губљења везе између појединих чета или водова, штаб је као зборно место одредио аранђеловачки Стојник или село Гараше, у орашачком срезу.

У тврвим јутарњим часовима 7. децембра штаб одреда је добио обавештење од сељака да ће их напасти четници. Убрзо је дошло до напада. Четници — 2. батаљон 4. бригаде Космајског корпуса и делови Опленачког четничког корпуса, вероватно Опленачка бригада, јачине око 600 људи — дошли су од суседног села Раниловића. Прва на удару је била 3. чета, док су остале две чете биле смештене нешто дубље у селу.

Иако се знало за долазак четника, њихов јак напад изненадио је партизана, а најжешћи притисак трпела је 3. чета. Жестока борба по хладиом времену и лапавици трајала је све до предвече када су четници успели да се уклине у положаје и раздвоје 1. и 2. од 3. чете. Због тога је дошло до повлачења партизана у различитим правцима. У овој борби погинула су четири партизана, неколико их је рањено и два су заробљена. Губици четника нису утврђени. По неким проценама и казивањима сељака нмали су око 20 мртвих и рањених, али је тај број вероватно био мањи.

Измене у штабу одреда. Из Велике Иванче Прва и Друга чета су се пребациле преко Марковца (засеок Црквине) у Стојник (аранђеловачки). Како су у Стојнику били четници, чете су код Марковца прешле преко интернационалног пута, а затим на сектору Ковачевац — Кусадак и железничку пругу Београд — Ниш, и у току ноћи стигле у Бадљевицу.

Већ 8. децембра 1. и 2. чета су између Друговца и Суводола водиле борбу са љотићевцима под командом поручника Бурића, који су упадали у поједина села и терорисали народ. (Зборник Т1, К21, д82.) Бурић је 5. децембра са својим војницима блокирао партизански Друговац и у порти, пред присилно дотераних 300 сељака, одржао претећи говор наговештавајући оштре мере сељацима ако Друговац настави да помаже партизана. У циљу застрашивања љотићевци су тада стрелили Мићу Пантића, члана првог народноослободилачког одбора у селу.

Преко Дубоне, чете су се пребациле ноћу између 8. и 9. децембра у Шепшин, где су провеле цео дан 9. новембра, а увече су се преко Сенаје пребациле у Мали Пожаревац и ту се задржале следећег дана.

„Ноћу 9/10. XII 43, 30 комуниста упало је у село Азању, среза јасеничког, где су спалили општинску архиву и намештај и претили сељацима да иомажу акцију ДМ. После краћег задржавања отишли су у правцу Селевца.“ (Извод из извештаја МУП Недићеве владе од 16. XII 43; Зборник Т1, К21, д82).

У Малом Пожаревцу, на дан 10. децембра 1943, за новог политичког комесара Космајског одреда постављен је Лубомир Ивковић Шуца, дотадашњи секретар Среског повереништва Партије за срез космајски, за вршиоца дужности команданта

Душан Поповић Вуја, а за заменика политичког комесара Душан Павличич Крцун.

Ради сређивања партијске организације у одреду, Окружни комитет Партије је одлучио да његов члан Душан Михаиловић Јерко буде са одредом неколико дана.

Измене у штабу одреда по одлуци Окружног комитета извршили су његови чланови: Божидарка Дамњановић Кика и Марко Никезић. Са штабом одреда они су размотрили тренутну општу ситуацију на терену која се погоршавала. Прва Шумадијска бригада, после великих успеха које је постигла у борбама против удружених снага непријатеља у Шумадији, Колубари, Космају и Посавници, по наређењу ВШ НОВ и ПОЈ, средином месеца новембра отишла је за Санџак у састав јединица НОВЈ које су дејствовале у том простору. Сремски батаљон, који је октобра месеца прешао у Космај и Шумадију по специјалном задатку, средином новембра се вратио у Срем. Космајски одред је био ослабљен издвајањем великог броја одабраних бораца и старешина, а такође и одређене количине оружја, муниције и опреме за Прву шумадијску бригаду. Лоше времевне прилике отежале су кретање и смањиле маневарску способност одреда. Поред недостатка муниције, лоше су стајали и са одећом и обућом, а било је и босих партизана и партизанки. Све то умањило је борбену способност одреда.

Одлазак Космајског одреда за Шумадију. Око поноћи одред је по раскалањим путевима, праћен кишом и лапавицом, кренуо из Малог Пожаревца и пред зору 11. децембра стигао у Велику Крсну, где је ухватио, осудио на смрт и стрељао три четника.

У току дана наишли су четници од Ковачевца. Због оскудице у муницији штаб одреда је одлучио да се борба не прихвати, већ да се настави покрет.

Пошто сам постављен за политичког комесара одреда — каже у својим сећањима Лубомир Ивковић Шуца — Марко ме је питао куда мислим да кренем са одредом. Одговорио сам му да бих одмах кренуо за Шумадију, где бисмо се повезали са Шумадинцима и, зависно од ситуације тамо, остали неко време вршећи заједничке акције, а затим бисмо се вратили на свој терен. Марко се с тим сложио.

— Води рачуна да не погинеш — каже мн Марко кад сам полазио...

Тако сам се вратио у одред када је ситуација била веома озбиљна. Стање климаво. Време ужасно лоше. Киша и снег. Крећемо по задатку у Крсну да похватамо неке четнике. Газимо блато. Ухватили смо једну групу четника и пошли у Кусадак, а одатле ћемо преко пруге у Велику Иванчу. Наш водич, сељак који је ишао са претходником, залута и ми стигнемо у близину Младеновца. Са нама је и Душко Михајловић Јерко. Револтиран, хоће да убије сељака...

После грдних мука, преко њива и газећи блато до колена, стигнемо до Милатовачке ћуприје. Беше скоро поноћ кад смо изашли у ливаде. Нема блата. Свима је лакнуло. Идемо преморени и дремамо у колони, кад наједном дотрча Јерко.

— Аруже Шуца, дужи морал војсци. Видиш, вуку се.

После пола сата, он опет исто. И ја се наљутим:

— Шта хоћеш, да се заустavimo па да држим говор? Мислиш ли да бисмо онда могли даље. Сви борци би поспали ...

Пред зору смо стигли у ивањачку Леску и сместили се у куће да се одморимо. Мислим: ако нас сад неко нападне, биће зло. Срећом, нико нас није напао и ми ту останемо до подне. Очи- стимо се некако од оног блата и наставимо пут за Шумадију. (К. А-М., н. д. стр. 130)

Истог дана када се Космајски одред спремао да крене за Шумадију, Окружни комитет Крагујевац писао је ПК КПЈ за Србију да треба да дође до што тешње сарадње између окружних комитета Крагујевац и Младеновац и чвршће повезаности и заједничких дејстава Првог шумадијског и Космајског одреда.

Окружни комитет Крагујевац је нешто касније о томе обавестио и Окружни комитет Младеновац и од њега затражио да пошаље Космајски одред у Шумадију ради формирања Привремене бригаде. (Напомена ДДБ)

У свануће 12. децембра одред је стигао у Велику Иванчу и разместио се у неколико кућа у засеоку Леска ради одмора људства исцрпљеног дугим ноћним маршем по каљавим ора- ницима и њивама и подбарним ливадама око река Луга и Мила- товице. Истог дана по подне, одред је наставио покрет према оперативном подручју 1. шумадијског одреда и у току ноћи стигао у село Гараше, где је преданио. Следећег дана одред је био у Крушевици, а 16. у Брајковцу, одакле је прешао у Трбушницу.

„Петнаестог децембра група од 40 комуниста одржала је збор у селу Трбушници (10 кт ј. и. од Лазареваца), а потом се удаљила у правцу Букуље.“ (Ово пише у извештају Одељења државне за- штите МУП Недићеве владе од 23. XII 43. — Зборник Т1. К21, Д83) (Ово се вероватно односи на Прву и Другу чету Одред — нап. ДДБ.)

Ноћу између 17. и 18. децембра одред се из Трбушнице преко пруге и друма Лазаревац — Аранђеловац пребацио у село Даросаву. У овом месту, 18. децембра, одреду се прикључило његових 6 бораца који су неколико месеци раније били пре- командовани у 1. шумадијску бригаду. Они су се у пријепол- ској бици одвојили од бригаде и, изгубивши везу са десет- кованом јединицом, вратили на терен Шумадије.

Из Даросаве одред се ноћу пребацио у суседно село Прко- саву са намером да ту предани. Око подне 19. децембра, кор- истећи густу маглу, одред су изненада напали четници Драже Михаиловића. Партизани су одмах извршили противнапад и растерали четнике од којих је један убијен, неколико рањено и неколико заробљено. Од партизана рањени су: политички комесар одреда Љубомир Ивковић Шуца и руководилац ор- ганизације СКОЈ-а у одреду Стева Стојић Божа.

Преко железничке пруге и друма Аранђеловац — Лазаревац Космајски одред се из Пркосаве пребацио у простор села Крушевице, где се 21. децембра састао са 1. шумадијским од- редом. На првом заједничком састанку штабова одреда извршено је међусобно упознавање са војно-политичком ситуацијом на терену Космаја и Шумадије, општим стањем у одредима и њиховим акцијама.

Двадесет другог децембра одреди су у заједничкој формацији иреко Трбушнице и села Бистрице кренули за Барошевац. На железничкој станици, коју су демолирали и пругу онеспособили за саобраћај, партизани су зауставили један теретни воз са реквизираним намирницама за Немце. Намирнице су раздељене сељацима, а вагони запаљени. Приликом уласка у Барошевац, 1. чета Космајског одреда и 2. чета Шумадијског одреда нападе су један батаљон четника Драже Михаиловића под командом неког Жике, званог Гица. Четници су брзо разбијени, два су убијена а остали су се бекством спашавали. Заплењен је 1 митраљез, неколико пушака и мања количина муниције. Четницима су дошли у помоћ жандарми (недићевци) из Лазаревца заједно са Немцима, али нису ни ступали у борбу када су чули како су прошли четници које је одред разбио.

Кретање и акције треће чете. После борбе са четницима у Великој Иванчи 7. децембра, 3. чета Космајског одреда, којој се у току борбе и приликом одвајања од главнине прикључило и неколико бораца 1. и 2. чете, пребацила се преко Космаја у Рогачу. Са овом четом су били и политички комесар одреда Мирко Пандуровић Лаза и вршилац дужности команданта одреда Милан Лазаревић Мечка.

„Девог децембра у 20 час, око 100 комуниста упало је у Рогачу, срез космајски, извели из куће Ратка Богдановића и убили га покрај села оставивши цедуљу да су га убили као курира ДМ.“ (Извештај Министарства унутрашњих послова Недићеве владе од 16. XII 1943 — Зборник Т1, К21, д82).

После краћег задржавања и одмора, чета је продужила за Шумадију и у току ноћи стигла у Стојник (аранђеловачки). Како тамо није било 1. и 2. чете, 3. чета је продужила за село Гараше и пред свануће стигла тамо. Међутим, и у овом селу није успостављена веза са преостале две чете одреда.

Из Гараша 3. чета се пребацила на територију космајског среза, покушавајући преко политичких радника да успостави везу са 1. и 2. четом, али без успеха.

После неколико дана чета се пребацила у рејон села Малог Пожаревца и Дражња, где је остала неколико дана вршећи мање акције, углавном у грочанском срезу.

О овим акцијама у извештају Одељења за државну заштиту Министарства унутрашњих послова Недићеве владе од 23. децембра 1943. између осталог пише:

„Дана 14. децембра у 12 часова око 60 комуниста упали су у село Мала Иванча, где су убили једног железничара и два сељака.

Истог дана око 20 часова група од 20 комуниста упала је у рудник угља „Давидовић“ у селу Бегаљици (2 кт јужно од Гроцке), покварила телефон и однела животне намирнице из магацина, а затим се удаљила у непознатом правцу.“ (Зборник ДПНОР Т1, К21, д83).

Ноћу између 15/16. и 16/17. децембра делови чега су поново долазили у Малу Иванчу. У току ових неколико дана ухваћено је на овом герену неколико сарадника окупатора и четника ДМ, који су осуђени на смрт и стрељани.

У Малом Пожаревцу успостављена је веза са секретаром Среског поверенства КПЈ за срез грочански Добривојем Милићевић Вучком, па је наведене акције чета извршила по налогу и уз помоћ и овог партијског руководства.

После неколико дана Трећа чета се пребацила у врачарски срез и провела неколико дана у селима Рушњу и Пиносави близу Београда, а затим се поред Авале пребацила у Врчин. У овом месту је остао на лечењу бивши комесар одреда.

Из Врчина Трећа чета се пребацила у Мали Пожаревац, где је успостављена веза са Окружним комитетом КПЈ за округ младеновачки (београдски). Ту се са стањем у чети упознао члан окружног комитета Марко Никезић који је тада у име Окружног комитета поставио за командира чете Обрада Михаиловића Јастреба, командира Првог вода и пушкомитраљесца Треће чете, а за заменика командира Мирка, који је био пушкомитраљезац. Марко је издао наређење да чета одмах крене за Шумадију како би се прикључила одреду, који се налазио у саставу Привремене бригаде.

Ноћу између 22. и 23. децембра Трећа чета је из Малог Пожареваца извршила покрет према Дучини. У свануће је стигла до села Бабе и сместила се у једну колибу.

„24. XII 43. око 17 часова сукобио се четнички одред Космајске бригаде са групом од 40 комуниста код села Ропчева, среза космајског. Борба је вођена до 18,30 часова. У борби су погинула 2 партизана код којих је нађен врло важан материјал. На страни четника није било губитака.“ (Зборник Т1, К21, д84) (У другим непријатељским документима пише да је ова борба била 23. XII 1943. — нап. ДДБ)

У току дана политички комесар чете Радомир Николић Милош и вршилац дужности команданта одреда Милан Лазаревић Мечка расправљали су се у ком правцу наставити покрет. Мечка је био да се иде за Лисовић, а Милош за Шумадију најкраћим путем, како је била директива Окружног комитета.

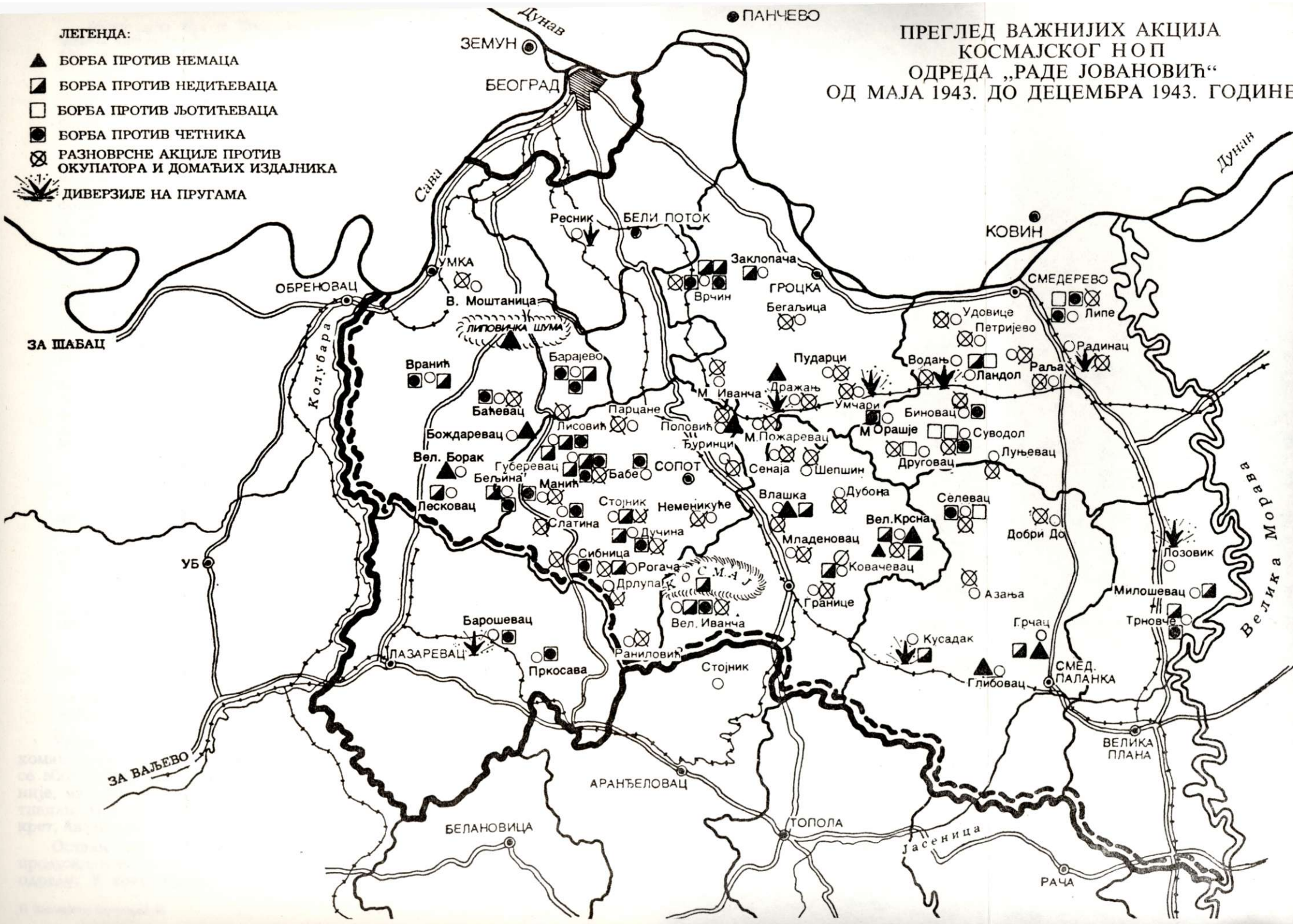
Предвече су наишли четници Четврте космајске бригаде путем поред колибе и случајно открили где се чета налази. Изненађени партизани су се под јаком четничком ватром повукли пружајући неорганизован отпор. Том приликом погинула су два партизана: Влаја, земљорадник из Луњевца, и Мирко из Београда.

„Кад сам отишла у партизанима имала сам само четрнаест година. Била сам најмлађа партизанка... Почела сам да радим за покрет са Јелицом и Даницом. И раније смо чувале стоку заједно. Од малих ногу радиле смо све послове. У деветој години мајка ме одвела у град да чувам децу код једног ипжењера. Тада сам први пут чула радио. Кад сам се вратила у село, стално сам мислила о томе ...“

ЛЕГЕНДА:

- ▲ БОРБА ПРОТИВ НЕМАЦА
- БОРБА ПРОТИВ НЕДИЋЕВАЦА
- БОРБА ПРОТИВ ЉОТИЋЕВАЦА
- БОРБА ПРОТИВ ЧЕТНИКА
- ⊗ РАЗНОВРСНЕ АКЦИЈЕ ПРОТИВ ОКУПАТОРА И ДОМАЋИХ ИЗДАЈНИКА
- 🌿 ДИВЕРЗИЈЕ НА ПРУГАМА

ПРЕГЛЕД ВАЖНИЈИХ АКЦИЈА
КОСМАЈСКОГ НОП
ОДРЕДА „РАДЕ ЈОВАНОВИЋ“
ОД МАЈА 1943. ДО ДЕЦЕМБРА 1943. ГОДИНЕ

ЗА ШАБАЦ

ЗА ВАЉЕВО

Велика
Морава

Дунав

Сава

Јасеница

Једног дана кад је Кика као нартзанка дошла код нас, пожелела сам и ја да идем у партизане. Знала сам да то није лако, али, мислим, кад она може да поднесе све тешкоће, а дошла је из вароши, могу и ја.

Дотле, за нас девојчице била је велика част кад добијемо неки задатак. Плеле смо чарапе и рукавице, спремале храну за партизане. Ја сам се нешто осећала храбра и волела сам да то радим. Била сам вредна и јака. Уз то и радознала. Сваког дана сам ишла код Јелице да чујем шта има ново.

У партизане сам кренула у пролеће 1943. Било је све олистало. Знала сам где је отац сакрио пушку али нисам смела да је узмем. Код нас су дошли Мома Стефановић, Бане из Дубоне и још неки скојевци, и ја кренем са њима за Маковицу, где је био формиран одред. Кика ми је тада дала мараму. Сећам се кад ми је рекла: „Где ти је марама, јадна моја мала партизанко, гране ће да ти однесу косу“...

У Одреду сам ишла уз митраљесце. Другови су ме волели. Нисам се плашила ничега...

Много пута се сетим тог времена. Било је за мене и лепих и тешких дана. У одреду ми се допадао Божа Стојић, радник из Београда, митраљезац, а пред погибију комесар одреда. Волео је књиге. Много је знао и био храбар момак. Понекад ми је читао стихове, а после тога, ја само желим да га опет видим... Једном ме је пољубио у образ, а ја мислим сад сви то знају. Било ми је тешко кад је погинуо.

Кад смо били разбијени код Иванче била је ужасна зима. Ја боса. Завила ноге у крпе. Срба, командант одреда, иде и храбри борце, јер су се неки деморалисали. Како сам много волела да певам, ја и тада цупкам од зиме и певушим: „Листај, горо, цветај цвеће, омладина у бој креће“. А он каже: „Погледајте Бојану“...

У једној колиби у Бабама останемо да се одморимо и предамемо. Напољу магла. Наложили смо ватру да се угрејемо. Наједном видимо четника.

— К'оружју другови! — викнемо у један глас ја и један друг кога смо звали „Јастреб“.

Четник побеже, али они који су ишли за њим припуцаше. „Јастреб“ заборави торбицу и ја се вратим да је узмем. Они ме угледаше:

— Држ'те је, мајку јој партизанску...

Почнем да бежим. Они пуцају и ја паднем. Погодише у торбицу коју сам носила, а у њој муниција, па поче да прашги. Ја не знам да ли сам рањена или нисам, само чујем неко викну:

— Погибе Бојана.

Ја онда скочим. Један друг ми поможе и тако умакнем. Нисам била ни рањена."

Ссећање Вукосаве Обрадовић Бојане, удате Блазнавац, родом из села Граница код Младеновца, тада најмлађе партизанке Космајског одреда).

Увече је чета стигда у Дучиину. Бивши вршилац дужности команданта одреда Милан Лазаревић Мечка је предложио да се због тешке и неизвесне ситуације партизани разиђу и касније, на пролеће, окупе, али су се томе сви партизани успротивили. И док су се после вечере партизани спремали за покрет, Лазаревић је напустио чету.

Остали борци, под руководством политичког комесара чете, продужили су за Шумадију, где су се 29. децембра прикључили одреду. У току кретања 3. чете по Шумадији, Космају, гро-

чанском терену н врачарском срезу, неколико партизана је напустило одред, односно дезертирало. Али најчвршћи, а њих је било највише, остали су и савлаћивали препреке.

Милан Лазаревић Мечка, нешто болестан, а и деморалисан, напустио је одред са једним борцем, иначе својим синовцем, а позвао је и Милину Богосављевић, партизанку, родом из Баћевца у Посавини, да напусти чету, што је, она одбила. Мечка је извесно време био у вези са политичким радницима и са њима се кретао по терену. Фебруара 1944. године био је у једној штали у селу Рушњу са Дујом Дамјановићем, секретаром Среског комитета СКОЈ-а за Посавину и Врачар. У једном моменту поред штале је пролазила група жандарма која није знала где се они налазе. Међутим, они су помислили да жандарми њих траже, па су истрчали напоље, припуцали на жандарме и потрчали ка шуми и оближњем потоку. Жандарми су одмах отворили на њих ватру и обојицу убили.

Међу њима је био и Велисав Поповић, сељак из Вранића у Посавини, члан КПЈ, заменик политичког комесара 3. чете, који је напустио чету средином децембра у Лисовићу, пре него што је чета кренула за Подунавље. Са њим је напустио чету и Живко Петровић Суља, сељак, омладинац, скојевац из Баћевца.

Велисав су четници Драже Михаиловића заклали јануара 1944. године.

Живка су четници ухватили и, пошто је изјавио да жели да ступи у четнике, нису га убили. Убрзо је Живко постао кољач и члан црне тројке. Октобра 1944. године повукао се са четницима за Босну, где је и погинуо.

Према казивању Радомира Николића Милоша, тада политичког комесара 3. чете, аутору ових редова — у чети је тада било око 50 партизана.

Према казивању Дике Новаковића — аутору ових редова — тада борца 1. чете који се са групом бораца 1. и 2. чете у Великој Иванчи одвојио од своје чете и прикључио 3. чети, на дан 24. децембра било је 24 партизана и партизанки. После погибје 24 партизана у Бабама и дезертирања бившег вршиоца дужности команданта одреда и једног борца с њим то вече у Дучини, остало је 20 партизана који су ушли у састав одреда крајем децембра. Вероватно је комесар чете боље знао колико у чети има људи, а ова казивања сведоче колико су сећања, после дугог времена, постала несигурна.

Војно-политичка ситуација у округу младеновачком (београдском) у другој половини 1943. године

Народноослободилачка борба у Југославији обележена је новим војним успесима. У Босни, јединице НОВ су у току јесени ослободиле пространу територију и стајале пред Сарајевом и на Дрини, спремне за дејства ка Србији. Разоружањем италијанских трупа после капитулације Италије, на обалском подручју Јадрана борба је добила карактер свеопштег народног устанка. У Словенији је ослобођена „Љубљанска покрајина“, сем Љубљане и упоришта око Трста, а такође и већи део Словеначког приморја. У Хрватској су ослобођени готово цела Истра, Горски котар, Хрватско приморје и Далмација са острвима, Лика, Кордун и Банија, осим већих градова, затим велики део Словеније и хрватског Загорја. Ослобођен је готово цео Санџак, већи део Црне Горе и знатан део Херцего-

вине, а 2. и 5. дивизија вршиле су продор у западну Србију. Четници Драже Михаиловића били су потпуно разбијени у Црној Гори, Санцаку и Херцеговини. У Македонији су створене веће слободне територије и формирана прва бригада. У Срему су партизани водили успешне борбе и држали знатну ослобођену територију, а оживљавао је и покрет у Банату и Бачкој.

Ослободилачки покрет у Србији добијао је јачи замах. Ојачали су постојећи и формиран новии партизански одреди, створене су прве бригаде. Међутим, четници Драже Михаиловића су још представљали јаку војно-политичку снагу у Србији.

Савезници су на свим фронтovima дефинитивно преузели иницијативу и били у стратегијској офанзиви.

На Источном фронту Црвена армија је у стратегијској офанзиви од Аона ка западу формирала Дњепар и изводила велике операције у западној Украјини.

На италијанском ратишту су 5. америчка и 8. енглеска армија, надирући према северу, избиле на немачку „зимску линију“ (р. Гариљано—Касино-р. Рапидо-р. Сангро).

На Далеком истоку, постигавши премоћ на мору и у ваздуху, англо-америчке снаге су овладале Гвадал-каналом (на Соломонским острвима) и јужним делом Нове Гвинеје и припремале се за десант на Жилбертова и Алеутска острва.

Учврстила се и ојачала антихитлеровска коалиција: Совјетски савез је почео добијати од западних савезника знатну помоћ у ратном материјалу; на Техеранској конференцији су шефови СССР-а, САД и Велике Британије донели закључак о даљем вођењу коалиционог рата, а прелаз преко Ламанша (операција „Оверлорд“) био је коначно утврђен за идуће пролеће.

С обзиром на ситуацију на Источном фронту и фронту у Италији, улога Народноослободилачке војске Југославије на балканском ратишту добијала је све већи значај и у стратешком смислу постала спона између ова два фронта. Народноослободилачка војска и партизански одреди Југославије отежали су Немцима одбрану Јадрана и угрожавали њихов бок у Италији. Због тога су Немци били принуђени да у току септембра и новембра пребаце у Југославију још девет нових дивизија, поред десет које су већ биле у земљи, чиме су ослабили своје снаге на другим фронтovima.

Крајем новембра, НОВ Југославије је имала осам корпуса, 26 дивизија и 10 самосталних бригада, 108 партизанских одреда и низ других мањих јединица. Више од половине земље обухватала је слободна територија, на којој су функционисали народноослободилачки одбори, организационе револуционарне власти. Створени су и виши органи власти: срески, окружни, обласни и покрајински одбори.

Процес изградње нове власти на принципу федерације, стварањем антифашистичких већа, већ се завршавао. У јуну је образовано Земаљско веће Хрватске, а у новембру земаљска већа у Црној Гори, Санцаку и Босни и Херцеговини. У ок-

тобру, на Кочевском збору, народни изасланици Словеније одобрили су дотадашњу делатност Пленума Ослободилне фронте и овластили новоизабрани Словеначки народноослободилачки одбор да и даље врши законодавну и извршну власт. Главни народноослободилачки одбор Србије био је основан још у новембру 1941, а у Македонији је 1943. постојао Иницијативни одбор за сазивање Антифашистичког собраља народног ослобођења Македоније.

Народна власт је успешно организовала живот на слободној територији. Већ у другој половини 1943. огромна већина свих народа Југославије била је на страни народноослободилачког покрета. Истина о народноослободилачкој борби прокрчила је пут и ван граница Југославије. Британска Врховна команда је у мају 1943. успоставила, преко својих мисија, контакт са ВШ НОВ и ПОЈ. Према закључцима четворне (тзв. „ОиапЈгап!:)“ конференције у Квебеку (Канада), англо-амерички савезнички штаб је 24. августа 1943, у плану операција који су одобрили шефови двеју влада, изразио решеност да партизанима на Балкану дотура оружје и опрему ваздухопловним путем и поморским транспортима, да их потпомаже акцијама командоса и бомбардовањем стратегијских објеката. Септембра месеца у Врховни штаб НОВ и ПОЈ стигао је генерал Фицрој Маклин, као политички представник председника британске владе Черчила и опуномоћеник генерала Вилсона, команданта савезничких снага на Средњем истоку. У јесен је повећана савезничка помоћ.

Међународна ситуација и стање на савезничким фронтима отварају перспективу сигурне победе над фашистичком Немачком.

У таквој унутрашњој и општој светској ситуацији били су већ сасвим сазрели услови да се тековине трогодишње борбе народа Југославије за национално ослобођење и за ново државно и друштвено уређење најзад озаконе од стране изабраних народних представника. Требало је створити такве органе који ће бити у стању да савладају све тешкоће, да очувају тековине за које је проливено толико крви и да достојно репрезентују народе Југославије у земљи и иностранству.

Тај историјски чин извршен је 29. новембра 1943. у Јајцу на Другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије. Тада су, после исцрпног реферата врховног команданта друга Тита, 142 делегата, који су представљали све народе Југославије, изразили чврсту решеност да живе заједно у својој новој држави, заједници братских и равноправних народа. Они су јасно и недвосмислено ставили до знања читавом свету да народи Југославије одбацују избегличку владу и краља.

Већ 1. децембра, на конференцији у Техерану, ослободилачки рат народа Југославије добио је велико признање тројице државника, који су одлучили да партизане у Југославији „треба помоћи у највећој могућој мери у снабдевању и мате-

ријалу, као и операцијама комаидоеа". У документима Техеранске конференције четници Драже Михаиловића иису ни поменути.

Сви ти догађаји имали су снажан одјек и у овом крају. И оружана борба у Космају и округу младеновачком (београдском), као део ослободилачке борбе у Југославији, другом половином 1943. распламсавала се пуном жестином. Подржавани од већине народа округа младеновачког, космајски партизани, како одред тако и многобројне војне десетине и чете по селима, нарочито у Шепшину, Малом Пожаревцу, Сенаји, Ковачевцу, Дубони, Влашкој, Границама, Поповићу, Парцанима, Стојнику, Губеревцу, Раниловићу, Селевцу, Друговцу, Липама, Водњу, Луњевцу, Петријеву, Бадљевици, Вучаку, Дражњу и другим селима, свакодневно су изводилн бројне успешне акције и стално задавали ударце окупатору и његовим слугама.

Уплашени распламсавањем народноослободилачке борбе у округу младеновачком, окупатор, квислинзи и четници су појачали напоре да спрече и униште партизане. У том циљу они су јачали постојеће, формирали нове и доводили са стране друге војне јединице.

После потписивања споразума о сарадњи са Немцима, 27. новембра у селу Бујарићи код Ваљева, Калабић и Симић су наредили четницима Горске гарде:

„Да се Немци и ирипадници немачке оружане силе не смеју нападати, па ни разоружавати, како по насељеним местима тако на прузи и по друмовима". (Никола Миловановић: „Зверства оца и сина — крвави ножеви Милана и Николе Калабића", Политика експрес, 21. август 1972. године.)

У циљу усаглашавања дејстава и прецизирања сарадње, Никола Калабић, командант Горске гарде његовог величанства краља Петра Другог, закључио је у децембру 1943. године споразум са комацдантом немачких трупа V Крагујевцу, капетаном Шустером. Тим поводом, Окружни комитет Комунистичке партије Југославије за округ крагујевачки издао је проглас народу Шумадије у коме је обелоданио споразум закључен између Калабића и Немаца, којим се четници стављају под немачку команду, и позвао народ да презре издајнице и слуге окупатора и не одазива се њиховом позиву.

Убрзо су све четничке јединице у Шумадији, па и у Космају, добиле „наређење да се не нападају Немци ни по селима, на пругама и друмовима, јер ће се због тога вршити репресалије", а „ако неки четник убије Немца, ићи ће на преки суд", па се с тим у вези „четницима забрањује силазак у насељена места и пијанчење по кафанама", (А VII ЈНА Рег. бр. 1/1 — 1 кл.)

Видевши да партизани имају све ширу подршку народа, четници Драже Михаиловића су вршили све већи притисак на народ, чинећи страшна недела и нечувене злочине над ухваћеним партизанима, партизанским сарадницима и симпатизерима.

Крајем 1943. осећао се све јачи четнички терор у округу младеновачком (београдском) који се наставио и почетком 1944. године.

То је била последица једне наредбе Драже Михаиловића извесном броју четничких команданата од јесени 1943, која између осталог гласи:

„... Наш Авалски корпус, са срезovima Гроцка, Врачар, Умка, спава дубоким сном. На свим областима у непосредној близини Београда накотили су се комунисти и њихови симпатизери.

Наређује се командантима и то: мајору Михајлу Јовановићу, капетану Лазовићу, капетану Николи Калабићу, команданту Колубарског корпуса Комарчевићу и Рудничком корпусу да најенергичније са југа на север, чистећи уз пут и све срезове, очисте нарочито срез космајски, а нарочито је важно што пре очистити срезове Гроцка и Умка.

Не сме више тако да буде. Све ћу да вас посмеђујем. А цео Авалски корпус ћу да растурићу..." (А. В. Цига, Централна Србија, страна 515).

Цитирана наредба указује да је Дражи Михаиловићу било много стало да у округу београдском, односно на прилазима Београду, његове снаге контролишу терен. А извештаји које је добијао са овог подручја нису били повољни за његове планове. Један од таквих извештаја добио је и од свог изасланика Јеврема Симића Дршке, који, делом, гласи:

„... Комунисти овде царују и шире се као да нико други не постоји сем њих... мада РАС (псеудоним за капетана Николу Калабића — напо. ДДБ) тешким срцем приступа да ради на овом терену, иако као дисциплинован официр и огупа енергично... Народ, пак, до сада је осећао снагу комуниста и њима се прилагођавао. Рас, ипак, тукући комунисте у свакој борби, утерао им је страх у кости и то се у народу прочуло. Како народ поштује силу, то је Расово име и у ова два среза (космајски и младеновачки — напомена АДБ) добро познато. Зато ти предлажем да их спојиш у гардијски корпус, те ће тада народ прићи нама. Иначе, чим Рас повуче из ова два среза своје снаге, опет ће бити по старом..." (Цен. Србија, стр. 514).

„Због понашања и вјеројатно због често разузданог начина живота, четничке команданте у Србији народ је прозвао РАСОВИ; ријеч је изведена од арапске ријечи РАС и посебно означаје локалне главаре у Етиопији. Термин је постао популаран у Југославији за вријеме талијанске инвазије на Етиопију, али је током рата и у Србији и у НДХ, гдје су тако звали усташке заповједнике, попримио подругливи и презирни смисао." (Јозо Т., исто стр. 169, 170)

Дража Михаиловић 17. новембра 1942. својим командантима шаље нову депешу:

„Космај мора да се очисти по сваку цену. Радите према ситуацији да се Космај све до Београда што пре очисти." (Космај у НОБ-у, стр. 252).

Четничким снагама на овом подручју: Космајском корпусу Горске гарде и Авалском корпусу, који нису могли брзо да се среде после пораза претрпљених у борбама са партизанима, дошли су у помоћ: Опленачки корпус Горске гарде под командом капетана Николе Калабића и Смедеревски корпус Горске гарде под командом капетана Живана Лазовића. Они су

тада отпочели с масовним злочинима у многим местима округа младеновачког (београдском). На стотине партизанских сарадника, симпатизера и чланова њихових породица било је ухваћено, тучено, мучено, заклано или стрељано, а многе куће су опљачкане или запаљене.

О поступцима четника ДМ према народу и о реаговању народа на њих, има много података и у четничким документима. Тако штаб 4. космајске бригаде обавештава команданте батаљона да је штаб корпуса Горске гарде поставио капетана Светозара Богићевића за команданта космајске групе бригада, 3. фебруара 1944, командант Горске гарде Никола Калабић, упозорава све четничке штабове и команданте бригада и батаљона на следеће:

„Врховна команда свакодневно добија тужбе на наше људе. Са народом се лоше поступа. Забрањујем батинање свима сем командантима бригада и вишим старешинама. Све наше старешине треба да уђу у сваку сеоску кућу, ма и најсиромашнију, а не само где је добар кревет и газдалук...

Свакодневно стижу тужбе на поједине наше старешине за силовање женских и неморалне поступке." (А VII ЈНА бр. р. 17/6 К27).

Али и сам Калабић је једно писао а друго радио, па је четничко насиље над народом из дана у дан било све веће.

„Четнички масовни терор био је усмјерен прије свега против три групе људи. Прво, то су били Хрвати на подручјима гдје су Срби и Хрвати живјели помијешани и гдје су усташе примјењивали масовни терор према Србима а четници према Хрватима. Једни и други искориштавали су јаке религиозне, као и националне разлике, па су терор и контратерор налазили своје идеолошке аспекте у тисућгодишњем антагонизму православља и католицизма.

Друга група, муслиманско пучанство Босне и Херцеговине и Санџака, било је једна од главних жртава четничког терора. Напокон, априла 1941, становит број Муслимана пришао је усташама и судјеловао у звјерствима против Срба. Муслимани су тако за четнике били традиционални непријатељ и тек након средине 1943, кад им је постала важна потенцијална политичка вриједност муслиманског становништва Босне и Херцеговине и Санџака, четници су обуставили терор против Муслимана.

Трећа група против које су четници примјењивали масовни терор били су, наравно, партизани, њихов главни непријатељ. Против њих су четници од касне јесени 1941. употребљавали терористичке методе у свакој прилици и без обзира на националност или вјерску припадност.

Топаловићеви — ради се о Живку Топаловићу, шефу предратне Социјалистичке странке, иначе председавајућем на четничком конгресу у селу Ба, јануара 1944. године — погледи, у ПОКРЕТУ НАРОДНОГ ОТПОРА, на психолошку позадину српског становништва изван Србије, помажу објашњењу четничке терористичке праксе. Након што каже да је на подручјима изван Србије четнички покрет настао у обрани против усташа, те да је у идеолошком смислу знао само за српство, Топаловић наставља (стр. 52): „Српско четништво... је изједначавало национално и државно припадништво са вером. Србин, то је припадник православне цркве коме је сваки католик Хрват, а сваки Муслиман Турчин. Њих у

српској држави ваља као неирижатеља искоренити или протерати ... По овој примитивној политичкој идеологији ни партизани нису Срби, већ су исто што и Турди и усташе, још горе од тога — безверници. У партизанским одредима били су заједно и православни, и католици и муслимани. То је за вође српских четника значило издају српства, повезивање са непријатељима своје вере и свога народа." (Јозо Томашевић, ЧЕТНИЦИ у другом свјетском рату, стр. 232)

„Кад се некуд крене, повратка нема.” Четничком удару највише су биле изложене партизанске породице. То се види и из казивања Остоје Чикића из Велике Крсне:

„Моја активност у икрету почиње кад је мој отац постао главни организатор рада у селу 1942. Било ми је тада 18 година... Касније смо обојица отишли у партизанае, само он на једну, а ја на другу страну, тако да се никад више нисмо видели, јер је ускоро после тога погинуо.

Памтим свог оца Л>убомира као човека ведре наравн, али чврстог карактера. Волео је друштво, а и људи њега. Није трпео неправду и против ње се увек бунио. У први светски рат отишао је малолетан. Кад се вратио, донео је један карабин који је сачувао до другог рата. Волео је да чита књиге и новине, и људи су се окупљали око њега. Увек је имао шта да им прича ...

Све док није ступио у Партију, 1942, припадао је богомољцима и строго се придржавао њихових обичаја. У почетку зато и није био сумњив, али кад су му жандарми и љотићевци почели да улазе у траг, трудио се да све замке вешто избегне...

Марта 1943. нашли смо се у једној колиби мој отац, ја и група сарадника из нашег села и ту преноћили... Сутрадан дознамо да су нам љотићевци опљачкали кућу, а да су дошли и нас да ухвате. Тада је мој отац рекао да нам повратка нема. Онда је хтео мене да пошаље у Младеновац код неких пријатеља, да би ме склонио, а он ће у шуму. Ја му тада ништа нисам реко, али сам исто вече, са још четирн друга, отишо у партизанае, и то у Шумадију...

Кад сам стигао у Шумадију са друговима, прихватио нас је Бора Белашевац. У то време, кад смо ми кренули, наши Космајци су се борили у саставу Шумадијског одреда, и зато смо упућени тамо.

Првог маја окупимо се сви на Букуљи. Била је велнка нрослава. Доста партизана. Веселе. Пекли су брава на ражњу... Увече ме позову у штаб и саопште да ћу да идем са Дачом, куриром из Даросаве на линији Букуља — Крагујевац. Од њега је требало да научим овај пос'о...

Једног дана предајивали ми у кукурузима, кад наишоше неки старији другови. Један од њих, са наочарма, гледа ме, па ће рећи:

- Да ниси ти Космајчев син?
- Нама је речено да ништа не говоримо.
- Слободно му кажи — вели други.

То је био Мома Марковић, Дражин брат. Познао ме по оцу. Ја му све онда кажем ко сам, а он ме пита опет:

- Да л'би волео да идеш у Космај?
- Волео би много — кажем ја.

Желео сам да свратим до куће и да видим моје. Било ми је много тешко због оца. Чуо сам да је погинуо. Саопштише ми да кренем. Пошо сам са једним високим, плавим човеком. То је био Љубивоје Гајић.

Дошли смо у Мали Пожаревац. Ту један месец нисам скоро ништа радио. Кренуо сам да се распитујем за фамнлију и да

чујем како ми је отац погинуо. Дођем у Дубону. Јесен и хладно, а ја бос. Пита ме Жарко Симић: „Што си бос, па бар обућу имамо.“

— Нема за мене опанака, велике ми ноге — кажем ја. Он ми нађе одма' једне велике нове опанке. Не могу ни те да обујем.

У том стиже мој деда из Крсне. Састали смо се у кући Влаје Прокића. Донео ми опанке, и то таман за мене. Није знао да немам, али ко вели, нека се наћу. И тада ми деда исприча све о фамилији.

Отац је потинуо 1. августа 1943. Био је дошо у Крсну са четом. Требало је да пале вршалице и забране рад општини. Наишао је на заседу. Покошен је из пушкомитраљеза. Сутрадан, четници су тело мога оца однели у Младеновац, изложнли га јавно, а онда закопали у једну њиву код гробља.

Али се нису на томе зауставили. Продужили су да ирогоне и остале чланове наше породице. Мајка се са сестром крила у Кусадку код родбине, а баба по селу. Кућа је била разваљена н опљачкана. Керови побијени.

Четници су стално претили мом деди да ће га заклати ако не успе да мене врати из партизана. Говорили су му да ме неће дирати, јер знају они као да сам ја млад, па сам залуто.

Док ми је деда ово причо, био сам много потрешен. Иако сам био партизан, плакао сам. Чекао сам и стрепео шта ће деда да ми предложи. Он ме је помиловао по глави и рекао: „КАД СЕ НЕКУД КРЕНЕ, ПОВРАТКА НЕМА.“ Почео сам још више да плачем, али сад и од оног поноса и од туге — заједно.

Убрзо после тога, 16. децембра 1943, четници су ухватили деду. Мучили су га и на крају заклали, негде између Дубоне и Умчара. Са њим су заклани и остали наши сарадници из Крсне: Чедомир Дабић, Радоје Илић, Раде Станимировић, Лп/бомир и Милосав Срејић...

Не знам зашто, али морам да кажем да ми је било много теже кад сам изгубио деду него оца. Можда што сам га тек био видео, што је мучен од зверова, што је све то било можда због мене... И да је бар погинуо од метка, на ма\ Био сам отрован. Зубима би' клао четнике и све непријатеље. Све је то оставило тешке трагове у мојој души..."

Крајем 1943. и почетком 1944. године четнички терор у округу постајао је све већи.

„Ситуација код нас је у знаку четничке офанзиве и реакције у читавом округу“, писао је Окружни комитет Младеновац јануара 1944. Покрајинском комитету Партије за Србију. „У свим срезовима постављају своју власт (четовође, страже итд.), заводе обавезне вежбе за омладину по селима, мобилишу насилно за своје одреде и моментално имају у томе успеха; и поред свега завели су страховит терор, нарочито у Посавини — грочанском, подунавском и јасеничком срезу. Тако су само у Вранићу (Посавина) заклали преко седамдесет људи, жена и деце, у Баћевцу (Посавина) једанаест, Барајеву (Посавина) шест, Болечу (грочански) једанаест, Дражњу (грочански) и Бачићу (јасенички) десет итд.

Но, и поред тога страха који је завладао услед њиховог терора, народ их страховито мрзи и његове су симпатије за нас.

Сем Посавине и Великоорашког среза и неколико села у младеновачком, грочанском, јасеничком и подунавском срезу, где су се прилично учврстили, у осталим селима сав њихов терор није довео до учвршћивања њиховог положаја.

Истина је да је народ заплашен, и помало деморалисан, што отежава умногоне рад.

Томе доприноси и то што на терену нема наших снага (наш батаљон се налази на терену ОК Крагујевац у формацији бригаде која је формирана од њега и Шумадијског одреда, по одлуци друга Павла"). (Душан Петровић Шане — Павле, секретар ОК Крагујевац — нап. ДДБ) (ИРП СРС д. бр. 6094).

★

Када је 1944. дошао у срез опленачки Драгиша Васић, један од првака четничког Равногорског покрета, писао је, између осталог, Дражи Михаиловићу следеће:

„... Народ све идеалише, замишља наше људе као апостоле, а мане се брзо откривају и онда настаје разочарање.

А ми имамо мало апостола и фанатика.

Наши људи су са доста мана, са погрешкама и гресима из прошлости, кварених, као што сте увек говорили, више од две деценије.

Народ је опазио да наши нису испосници који не изволевају и осећа да му већ постају тешки, најпре у погледу исхране а може да прави и поређење између оних и других (партизана — нап. ДДБ), који се задовољавају качамаком, и наших, који немају ништа против тога да се нешто закоље, као ни против гибанице. Па ни тога да доведе своје пријатељице из градова...

Све до сад нисам веровао у оно што видим у овом историјском крају, у коме је чика Пера (Никола Калабић — нап. ДДБ) постигао огромне резултате, док је тамо око Космаја, може се рећи, страшно. Коса ми се дизала када сам читао извештаје нашег храброг Млађе Бојовића (четнички командант у Космају — нап. ДДБ) који најпрве описује ситуацију на свом терену, а коју ситуацију енергично поправља чика Пера..." (А. Виторовић: „Централна Србија у НОБ-у", стр. 557).

НАПОМЕНЕ

¹ Др Колин Александар, лекар, рођен је у Бакову, Хрватска, 1909 г., по националности Јеврејин. Године 1941. из Београда је дошао у село Кораћицу код Младеновца, где је живео илегално, под туђим именом. Одмах је успоставио везу са Космајским одредом и стално помагао партизанима. Средином марта 1943. ступио је у Први шумадијски одред.

Петог септембра 1943, када је из одреда пошао да превије два рањена партизана у селу Луњевцу, опкољен је и убијен од љотићеваца у селу Врбовцу.

Ради застрашивања грађана леш му је био изложен у Смедереву неколико дана, а затим бачен у Дунав.

² По завршетку ратног похода на Балкан, који је окончан капитулацијом и окупацијом Југославије и Грчке, Хитлер је одржао велики говор у коме је дао неку врсту политичког и војног извештаја о обављеним операцијама. Као сви његови велики говори из тог времена, и овај говор преношен је системом сталних и покретних разгласник станица преко целокупне радиофонске мреже Трећег Рајха и окупираних области. Десетине милиона Европљана могле су тада осетити бес у Хитлеровом гласу када је говорио о Југославији. По његовој формулацији, Југославија је вероломник — она је хтела да зада Немачком Рајху ударац ножем у леђа. Уз то, Југославија је била вештачка творевина у којој је једна група балканских завереника, Срба, путем насиља владала другим народима. Хитлер је у том говору јасно подвукао разлику између Србије и Срба, с једне стране, и осталих делова и народа Југославије, с друге стране.

Срби су били, према његовим речима, ти који су извршили шовинистичко и подмукло „вероломство“ од 27. марта. Они представљају стални елемент немира и несигурности на Балкану. Они су 1914. изазвали први светски рат. Тај заверенички центар, продужавајући своју разорну делатност, поново је покушао да удари Немачки Рајх с леђа. Срби су, дакле, одговорни и зато треба да искусе последице.

Тим говором је, са највишег места Трећег Рајха, прокламовао принцип кажњавања Срба. Хитлер лично је прогласио то начело за темељ свог става према српском делу подјармљене и раскомадане Југославије и према српском народу. При разматрању окупационе политике у Србији и оцењивању политичких услова и оквира у којима су деловале војне и цивилне установе окупационог режима, треба увек имати у виду тај основни, начелни став. Принцип кажњавања Срба је увелико одређивао политику окупационих власти у Србији.

Основна теза концентричне антијугословенске пропаганде, која је лансирана од највиших руководилаца Трећег Рајха, била је да се према Србији и Србима мора поступати на најенергичнији начин, да се према њима морају примењивати најдрастичније мере, јер они представљају стални елемент немира а њихове урођене склоности ка тероризму, заверама и рушењу мира и реда могу се сузбијати само „гвозденом песницом“.

Хитлеров противјугословенски бес, у чијој су се жижи налазили Србија и Срби, био је меродаван за руководство Трећег Рајха. Почев од 27. марта вршена је не само војна већ и политичка мобилизација која је имала за циљ разбијање и уништење Југославије, а била уперена специјално према Србији. Тај политички смер иотхрањивали су разни утицаји који су долазили из ревизионистичких земаља и покрета. Сви такви утицаји, које је до 27. марта спутавала линија политике Берлина према југославији, добили су преко ноћи могућности за пун замах.

Као што је то увек било у Хитлеровој околини, његови најближи доглавници уткривали су се у томе ко ће се показати ревноснијим у подржавању његовог расположења и схватања по питањима у вези са Југославијом, њеном даљом судбином и Србијом коју треба казнити. Појављивале су се чак идеје и предлози о „полонизирању“ Србије, расељавању српског живља, о насељавању немачких колониста у Поставини, Подунављу и Поморављу, о најрадикалнијим мерама за истребљење Срба, виновника Хитлеровог беса.

У разговору који је фон Рибентроп 21. априла 1941. у Бечу водио са италијанским министром спољних послова Баном, то расположење јасно долази до израза у својој дипломатској форми. Рибентроп је том приликом обавестио свог италијанског колегу о намери немачке владе да се „Србија сведе на минималне границе, како би се спречило да се она поново прегвори у активни центар завера и интрига. У том циљу ће бити, више или мање, прихваћени, на штету Србије, територијални захтјеви Бугара, Румуна, Мађара и Хрвата“.

А када је, свега неколико месеци после увођења окупационог режима у Србији, букнуо народни устанак против окупације обележене мржњом и непријатељством према окупираној територији и њеном народу, дао је генерал Беме, коме је било поверено сузбијање устанка, најјаснији израз том расположењу и политичкој линији Трећег Рајха у својој наредби од 25. септембра 1941. где се каже:

„Србија је у марту ове године срамно погазила уговор о пријатељству са Немачком, да би с леђа напала немачке трупе које су се прикупљале против Грчке. Као олуја прохујала је земљом немачка одмазда. Ми смо се свим својим снагама морали окренути новим, крупнијим циљевима.

То је био за Србију знак за нов устанак. Као жртва тог устанка пало је већ на стотине немачких војника. Ако овде не поступимо свим средствима и највећом безобзирношћу, наши ће губици расти у недоглед. Ваш је задатак да прокрстарите земљом у којој се 1914. потоцима лила немачка крв због подмуклости Срба, људи и жена.

Ви сте осветници тих мртвих.

За целу Србију има се створити застрашујући пример који мора најтеже потодити целокупно становништво. Свако ко благо поступа огрешује се о живото својих другова. Он ће, без обзира на личност, бити позват на одговорност и стављен под ратни суд."

Истина, ова је наредба издата на почетку „казнене експедиције" против народног устанка, те је требало да послужи као директива за немилосрдно разрачунавање у току саме акције. У њој, међутим, не треба гледати само брутални излив разулареног генерала Хитлеровог Вермахта, који је у нечувеним размерама прекардашио све ирописе и обичаје ратног права. Формулација у наредби генерала Бемеа садржала је све елементе основне ноте начелног става немачког руководства према Србији и Србима. Ту се појављује нетачно тврђење о тобожњем југословенском нападу на Немачку у марту 1941. године. Ту је и она стална формула о „подмуклости", која се понавља у свим могућим варијантама, почев од прве немачке реакције на догађаје од 27. марта. Ту се помиње и 1914. година, дакле година у којој су, тобоже Срби, захваљујући тој својој „подмуклости", изазвали светски рат. Ту се, најзад, устаници, против којих је генерал Беме кренуо своје јединице, не одвајају од народа. Читав српски народ треба да осети „освету", читаво становништво Србије треба да буде „казненом експедицијом" најтеже погођено.

Србија, сведена на најуже границе и истргнута из састава југословенских земаља, сврстана је у ону категорију поробљених земаља у којој су се налазили окупирани делови СССР-а и Пољска. Истина, пошто је Србија била знатно мања и пошто је играла мању улогу у немачком планирању, Хитлер је на њу обраћао мање пажње него на Пољску, руске територије и Чехословачку. Но, са извесним модификацијама, може се узети да је његов став према Србији — а он је био једино меродаван — био идентичан са ставом ирема Пољској.

Фактори окупационе управе дошли су у Србију испуњени поверењем према становништву и расположењем које је резултирало из напред објашњеног начелног става. Међутим, ту, на терену, у свакодневном додиру са потребама и збивањима окупираних територија којом су имали да управљају, ти фактори су се нашли пред дилемом да ли да спроводе политику „безобзирног кажњавања" или да на прво место ставе обезбеђење интереса, стратегијских и привредних, Трећег Рајха. Ове две концепције нису се могле спроводити у живот једновремено. Ради одржавања мира и реда било је потребно сарађивати са оним елементима који су, из било којих разлога, били спремни да сарађују са окупационим властима. Требало је омогућити функционисање управног апарата, од министарства до општинских управа. Требало је формирати и одржавати јавне службе. Требало је стимулирати привреду, а нарочито производњу оних добара која су била потребна Трећем Рајху и одржавању становништва на окупираној територији, које је, опет, било потребно Трећем Рајху због привредне делатности. Неко је морао да ради у рудницама и фабрикама, неко је морао да обрађује њиве и поља, сече игуме, одржава транспортни систем итд.

И мада је идеја о „кажњавању Срба" дуго времена остала на снази у основи окупационе политике, она се у својој практичној примени донекле модификовала, изменила, изгубила своју првобитну оштрину. Потребне одржавања окупационог режима изискивале су извесне компромисе. Међутим, у поступању према лицима која је безбедносно-полицијски и војни апарат окупатора хапсио и затварао, па и у самом масовном или индивидуалном хапшењу и тобожњим разлозима за њега, начело о „кажњавању" долазило је до израза све до краја окупације. Лакоћа са којом су, парафом најжврљаним оловком, слате пред пушчане цеви егзекуционих одреда хиљаде и хиљаде људи, без обзира на пол и узраст, па чак и без оног привидног минималног разлога које су окупационе власти биле одредиле као критеријум за убијање, до последњих дана немачке владавине у Србији, израз

је исте мржње и ирезира којим су 1941. године биле надахнуте наредбе Хитлера и његових органа.

Чак ни онда када су већ сви српски крајеви били ослобођени и када су прикупљани остаци разних квислиншких формација да под немачком командом изврше последњу, очајничку акцију, врховно руководство Трећег Рајха на умору није се могло одрећи своје концепције „кажњавања“ и третирања Срба као елемента ниже вредности и без права. Политички представник Немачке који је водио и спроводио њену политику према избеглим квислиншким елементима, инг. Херман Нојбахер, жалио се како им не може ставити у изглед никакво — ма и фиктивно — политичко обећање, повољно за Србе и Србију, мада би такво обећање било неопходно ради днзања морала и оживљавања борбености тих немачких помоћних трупа.

Иако је у окупационој политици, нарочито после 1943, долазило до таквих фаза и обрта када је изгледало као да се став Трећег Рајха према Србији и Србима ублажава, ипак су го били само извесни практични компромиси, практична скретања са основне линије, диктирана непосредним потребама окупационе ситуације. Основни смер се није мењао. Он је могао бити у конкретном тактизирању окупатора мање наглашаван или чак потпуно закамouflан. Али је константно остајао у основи целокупне политике окупационих власти у Србији. Па ни чињеница да је у низу случајева овај или онај фактор немачких окупационих власти узимао Србе у заштиту од усташких прогона није доказ за другачије начелно схватање. Код појединаца су могла бити у питању људска осећања, код установа је то установа је то било спровођење опортунистичке политике која је сматрала да се из поступка са српским живљем у Независној Држави Хрватској рађају последице које, због изивања и одржавања немира, иду на уштрб интереса Трећег Рајха. (Немачка обавештајна служба V окупираној Југославији, стр. 7—17, Бгд, 1959. г.).

³ Контрибуција (латински — котПгЉиИо) — заједнички принос; порез; ратни намет који се узима у новцу у окупираном делу непријатељске државе.

⁴ „Дана 7. септембра 1943. Деспот Брић, председник општине у Баћевцу, срез посавски, дао је у среском начелству у којој између осталог пише: Дана 5. IX 1943. партизани су дошли у Баћевац и тражили њега. Са партизанима је био и његов слуга ЈОВИК Радивоје, који је имао рођеног брата који је служио у Шиљаковцу код Мије Јевтића, има сестру и зета Милана Ранисављевића, избеглицу у Барајеву који је, колико му је познато, хапшен од жандарма односно специјалне полиције и био на Умци у среском затвору.“ (Забелешка у предмету специјалне полиције 1У-0-224/18 која се налази у историјском архиву Београда).

⁵ „Од јесени 1941. па до капитулације Италије, септембра 1943, Нијемци су подозривим оком гледали на четнике и Михаиловића, успркос мјестимичној колаборацији (сарадњи), четничким понудама за модус вивенди и сталној борби четника против партизана. Нијемци су се особито бојали да ће четници пуном снагом окренути своје оружје против њих у случају савезничког искрцавања на јадранској обали или у Грчкој. Да спрјече ту могућност, Нијемци су поступно разоружавали легализиране четнике у Србији, а против илегалних су се борили према потреби; подржавали су споразуме о колаборацији између хрватских и квислиншких власти и четника у Босни; инсистирали су да Талијани разоружају четнике у својој служби, а коначно су у мају 1943. и сами разоружали дио четничких снага у Црној Гори и у југоисточној Босни. Кад су савезничке снаге искрцале се на Сицилију, а нешто после тога и на талијанско копно а не на Балкан, опасност од четника као потенцијалних противника веома се смањила и Нијемци су убрзо после капитулације Италије били сиремни прихватити

четнике као колаборационисте. Они им никад неће иотпуно повјеровати, али у сурадњи против заједничког непријатеља, партизана, Нијемци нису много рескиралн, особито док је колаборација била под њемачким увјетима и док се четницима давала само минимална помоћ. Нијемци су схватили да би четници могли бити посебно корисни и помоћи да се партизани задрже изван Србије, што је било од велике важности за жељезничке пруге и за њемачко снабдијевање неметалима и храном — а уједно и од темељне важности за сатичке четнике, јер је Србија била главне подручје њихове војне и политичке организације.

Неколико осамљених и неподржаних примјера њемачко-четничке колаборације, који су се догодили прије талијанског слома, били су резултат иницијативе појединих њемачких или четничких команданата.

У мају 1943. је главни командант Србије одлучио да се не може ући у преговоре за склапање неке нагодбе између Нијемаца и четника, што је затражио четнички командант Никола Калабић. Калабић је био један од најважнијих Михаиловићевих команданата у Србији и његов покушај да преговара с Нијемцима индикативан је за промјену четничке ситуације. Четнички порази у Херцеговини, југоисточној Босни и Црној Гори, до којих је дошло у прољеће 1943, те Михаиловићево повлачење према Србни, несумњиво су утјецали на Калабићеву одлуку да тражи неку нагодбу.

Крајем љета 1943, кад су четници имали пред собом врло тешке борбе против партизана за обрану својега главног упоришта, потребе у оружју и муницији за њихове трупе у Србији постале су крајње озбиљне. Нијемци су били једини могући извор снабдијевања, ако не изравно, а оно посредно, преко Недићеве администрације. С друге стране, чињеница да су морали полицијски надзирати веома просторно подручје у југоисточној Европи, а истовремено и даље водити борбу против партизана, присилила је Нијемце да стварају друге војне снаге или да удруже и прошире постојеће. Ова промјена политике започела је Хитлеровом директивом бр. 48 од 26. јула, која је издана у очекивању талијанске капитулације и даље употпуњавана додатним наређењима која су дали Хитлер, Врховна команда, командант југоисточне Европе и војни заповједник југоисточне Европе. Највеће расположиве снаге у ту сврху имала је на југословенском територију хрватска марионетска држава и оне су у то вријеме бројале преко четврт милијуна људи. Ипак, биле су то слабо увјежбане и лоше вођене јединице, без одговарајуће опреме, а њихово побољшање тражило је њемачку помоћ. К томе је у тој војсци, међу свим чиновима, било много партизанских симпатизера. Хитлерова наредба од 7. септембра о „Побољшању обрмбене моћи хрватске војске” требала је уклонити те недостатке, али се тај потхват није показао као особито успио.

Већ готово годину дана прије талијанске капитулације многи су њемачки генерали и дипломати на сектору Балкана били увјерени да чисто војни приступ борби против партизана не може успјети. Генерали Шћг, Васлер и Сlалзе, као и њемачки посланик у НДХ Казше, захтијевали су комбинирани војно-политички приступ. Али Хитлеров Главни стан све до талијанског слома није схватио да Нијемци морају наћи још савезника који би им помогли да испуне своје знатно повећане обавезе на Балкану, а особито за борбу против партизана, који су се након сваког ударца опорављали и постајали све јачи. Ако се борба против партизана мора водити и на војном и на политичком плану, то ће захтијевати велики ступањ еластичности. Дакле, Нијемци ће се ипак некако морати споразумјети с четницима и појачати њихову ефикасност за борбу против партизана, а требат ће склонити и српски народ да подржи ту нову политику, прије свега ублажавањем дуго провођене политике масовних репресалија. Негтап ^еићасћег, човек изабран да координира ту нову политику, одаслан је у октобру у Београд са специјалним овлашћењима, која је требало проширити на сву југоисточну Европу.

Хитлерове заповиједи Љеићасћег и садржане су у његовој директиви од 29. октобра 1943. под насловом „Јединствено вођење борбе против

комунизма на Југоистоку". Главне одредбе ове директиве гласе како слиједи (парафразирано):

1. Комунистичка опасност на Југоистоку захтијева јединствену про-
туакцију.

2. Политичко вођење протуакције задатак је посланика Меиџасега, специјалног опонумоћеника министарства вањских послова, који своје смјернице добива од министра вањских послова Кејсџа. Специјални опонумоћеник спроводи ову акцију у најужој сарадњи с главним ко-
мандантом југоисточне Европе и војним заповједником југоисточне Европе.

3. Задатак је специјалног опонумоћеника да политички организира националне антикомунистичке снаге у разним земљама Југоистока и да усмјери њихове напоре у борби против комунистичких банди. Је-
дино је он овлаштен да води, одобри или одбије преговоре с вођама банди.

4. Економску политику на Југоистоку, особито с обзиром на снаб-
дијевање становништва, треба организирати тако да допринеси уједи-
њеној антикомунистичкој акцији. Специјални опонумоћеник има пуну
овласт да установи и спроводи принципе економске политике на
Југоистоку.

6. Њемачке цивилне власти треба ефикасније реорганизовати, а
њихово особље смањити. Националним администрацијама на разним
подручјима Југоистока треба дати већу улогу у вођењу управних по-
слова и економије, под увјетом да је то политички беспријекорно.

8. За провођење казних мјера (репресалија) треба добити при-
станак специјалног опонумоћеника.

Директива је садржавала и неколико других точка, укључујући и
оне које се односе на положај и јурисдикцију њемачких војних и
дипломатских представника у Независној Држави Хрватској. Као што
се често догађало под њемачким окупационим режимима, Меиџасега
активност се није проширила до граница његових овлаштења на-
ведених у директиви. Кад је политика колаборације с четницима једном
била зацртана, Меиџасега је успркос рјечна директиве имао мало
што урадити око закључења и провођења појединачних споразума о
примирју. Он практично није имао никаквог утјецаја на формирање
њемачке економске политике ни у Србији ни на другим подручјима
Југоистока, осим у Грчкој. Економски опонумоћеник за Србију, Меиџазеп,
био је превише моћан и превише успјешан у вођењу српске привредо
на велику њемачку корист да би дозволио мијешање извана. Надаље,
Меиџазепове су овласти управо биле проширене приликом реоргани-
зације окупационе администрације, кад је он постао шеф и војне
администрације. Меиџасега је ипак имао знатан утјецај на политику
масовних репресалија у Србији и заслужио је за драстично убла-
жење суровости. Окрутна формула стријељања талаца за сваког уби-
јеног Нијемца, која је у фебруару 1943. смјенила иријашњу формулу
100 : 1, била је сада посве уклоњена. Војни команданти нису више имали
назначен обавезујући број за одмазду и због тога су стријељања талаца
постала рјеђа, а број стријељаних релативно мален. Мало је вјеројатно
да је ова промјена политике (иако заиста добродошла) значајније
промијенила став широких слојева становништва. Ранија дивљаштва
била су још превише жива и промјена је без сумње схваћена као још
један знак да њемачка ратна срећа нестаје.

Точка 6 директиве од 29. октобра овластила је Меиџасега да
прошири овласти националних влада на Југоистоку, укључујући и Не-
дићев режим у Србији. Али како се Хитлер упорно противио конкретним
предлозима што их је Меиџасега чинио у том смислу, Недић је остао
без моћи као и прије. Меиџасега је ипак помогао да дође до неког
ступња колаборације између четника и Нијемаца, и убрзо након ње-
говог доласка у Београд закључен је низ такозваних уговора о при-
мирју између неколико истакнутих четничких команданата и њемач-
ких снага.

Упркос слову Моићасевог^ас директиве (точка 3), и право закључивања уговора о примирју с четницима и одлучивања о питању помоћи имао је главни командант југоисточне Европе (УОП Шеачшз), који је, у случају Србије, то право пренио на војног заповједника југоисточне Европе (који је такођер био и војни заповједник Србије), а на команданта Друге оклопне армије за југославенска подручја под његовом командом. Стварне преговоре, засноване на принципима које је обзна- нио главни командант, и потписивање споразума обављали су нижи официри, углавном мајори и капетани. С четничке стране, такођер, после преговора у Дивцима 1941. године, никада није Михаиловић био тај који је преговарао с Нијемцима, већ су то били његови разни виши команданти или замјеници тих команданата. Нема сумње да је то било смишљено настојање четничке Врховне команде: ако Михаиловић није особно увучен у преговоре, увијек су могли рећи (што се касније стварно и говорило) да он никада није одобрио такве споразуме, те да су их поједини команданти закључили на своју руку, па за то не треба кривити Михаиловића. Свеједно се чини да је он сигурно знао за те споразуме и одобравао их. Као што ће се ускоро видјети, те су уговоре на крају крајева склапали неки главни Михаиловићеви команданти и главни инспектор свих четничких трупа. Уговори с Нијемцима били су дио шире четничке политике, а ти- цали су се великих и стратешки важних територија, као и тери- торија у непосредној близини Михаиловићевог штаба. А што је нај- значајније, изгледа да V директиви главног команданта југоисточне Европе од 21. новембра 1943. и у тексту самих споразума постоји смишљени напор да се у колаборацију не умијеша генерал Михаи- ловић, чак и да га се разријеша сваког гријеха колаборације.

Формална основа свих ових тзв. споразума о примирју (ШаКепгиће- -Вергаше) између представника војног команданта југоисточне Европе и вођа разних четничких група била је директива од 21. новембра 1943. фелдмаршала МахтнНапа УОП ШеЈсшз, главног команданта ју- гоисточне Европе, којом се одређују принципи на којима такви уго- вори требају почитати:

1. Као резултат преговора с вођама четничких снага, који су отпочели прије неког времена у тијесној сурадњи са специјалним опуномоћеником Министарства вањских послова (Моићасевог) и глав- ним командантом југоисточне Европе, склопљен је споразум којим се препоручују локална примирја и предвиђају заједничке операције про- тив комуниста, а закључиват ће се од случаја до случаја.

2. Увјети тог споразума јесу — а исто вриједи за сваки евентуални даљњи споразум — да ће четничке снаге:

а) обуставити све борбене и саботажне акције против њемачких снага, њихових савезника и домаћих снага које суратују с њима, као и против Муслимана (јединица муслиманске милиције),

б) у случају здружених операција против комуниста ставити се под њемачку команду,

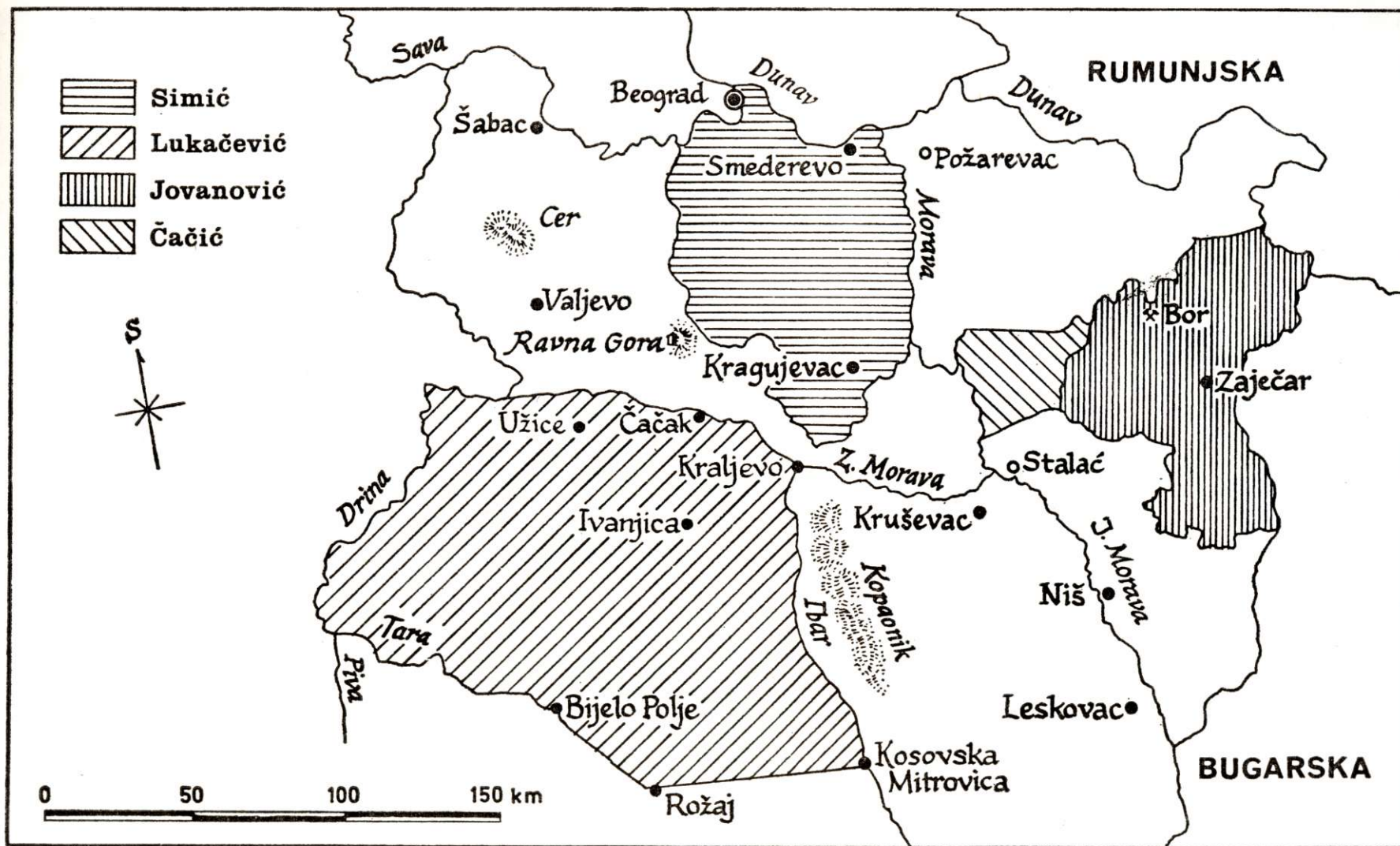
в) прекинути сваку везу са силама које су у рату с Њемачком, те изручити све официре за везу који су сада код њих,

г) судјеловати у заједничкој пропаганди иротив комуниста.

3. Све (њемачке) официре треба обавијестити о слиједећем:

а) Постојећа забрана сурадње с четничким снагама или с појединим групама донесена је због јасне одлуке врховног четничког вође Драже Михаиловића да настави борбу против Њемачке и њених савезника, одлуке од које он досад није одустао.

б) Изјашњавање *појединих* четничких вођа да ће водити борбу против комуниста заједно с њемачким оружаним снагама произашло је из оцјене опће ситуације на Југоистоку, према којој су комунистички герилци и доказана идеолошка и материјална помоћ коју им даје СССР основна опасност и довело је до преоцјењивања четничких поиуда (за сурадњу?).

Подручја у Србији обухваћена четничко-њемачким споразумима о примирју

в) Лојално понашање *појединих* четничких јединица у последње вријеме *не може* се генерализирати, јер и данас још четничке банде врше неке нападе и акте саботаже.

г) Одсада па надаље забрањује се трупама да с четничким јединицама воде било какве преговоре. Неовлаштене акције у том смислу могу довести до поремећаја у преговорима које су започеле иајвише политичке и војне власти и оштетити нашу политику на читавом Југоистоку.

д) Локалне четничке вође који нуде судјеловање у заједничкој борби треба повезати с првом вишом инстанцом Ахи/ећга или ЗБ (51сћегћелиИен51а).

ћ) Нропаганда кампања против четника треба да престане, њено поновно активирање зависит ће о развоју новостворене ситуације.

Овај документ је вишеструко занимљив. Он показује да су највише њемачке политичке и војне власти у Србији озбиљно жељеле успешну колаборацију с четницима и да су из тог разлога забрањивале локалним командантима склапање иагодби на властиту руку и чак ангажирање у преговорима. Нагласак на *појединим* четничким јединицама које сурађују у борби против комунизма и позивање на Михаиловићеву непрекинуту борбу против Њемачке формално лишава самог Михаиловића сваког непосредног судјеловања у споразуму и сваке одговорности за четничко-њемачку колаборацију. Изгледа да је то било намјерно, јер ако би четничко-њемачка колаборација поткопала четнички углед код становништва опћенито, одговорност бар не би пала на главног четничког вођу. Будући да су обје стране нужно гребале једна другу, требало је чинити међусобне уступке у интересу постизања основног циља — ојачања фронта против продора снага НОВЈ у Србију који је одскора пријетио са запада и с југозапада. Али промишљено настојање да се Михаиловића ослободи кривље за дјеловање његових команданата могло би, надали су се, сачувати његов углед у народу и код западних савезника ако би они сазнали за споразуме. Четничко вођство хтјело је вука ситог и козу цијелу, а чинило се да \-оп Мејсћзоуа директива показује да су у томе успјели. И док су у Србији четници настављали водити дволичну политику, њихов однос с Нијемцима био је више израван него посредан (преко Недићевог режима) и прилично интензиван, а барем неколико мјесеци заснивао се и на формалним споразумима.

Од средине новембра па до краја децембра 1943. закључена су четири краткорочна уговора између четника и Нијемаца. Први, закључен 13. новембра а потписан шест дана касније (на њега се алудира у УОП Мејсћзоуој директиви), био је склопљен између војног заповједника југоисточне Европе и мајора Војислава Лукачевића, начелника четничког штаба бр. 148. Аруги споразум, од 26. новембра, склопљен је између војног заповједника југоисточне Европе с једне, те мајора Николе Калабића и пуковника Јеврема Симића с друге, четничке стране. Трећи, од 14. децембра, био је између Нијемаца и капетана Михаила Гачића, команданта четничке Раваничке бригаде. У сва три случаја потписник за Нијемце био је коњички капетан Рппг \оп \\\гесле, обавештајни официр војног заповједника југоисточне Европе; с изнимком Гачића, четничке команданте заступао је један члан њиховог штаба (нпр. мајора Лукачевића капетан Милорад Митић, Калабића и Симића — потпуковник Јанко Мијатовић). Четврти споразум закључен је од 23—25. децембра између потпуковника Л>уће Јовановића Патка, команданта четничких снага за источну Србију, и њемачког мајора Миллера у име окружне команде (Кге1бкоттап(ап1ига) Зајечар. Сваки је од тих споразума или уговора имао десет до дванаест точака, које су требале бити на снази у периоду од пет до десет тједана. Сваким споразумом утаначен је или се подразумијевала његова обнова, ако сам споразум буде лојално извршаван: тако је 17. јануара 1944. закључен нови споразум између Нијемаца и пуковника Симића, којим је обухваћено неколико опћина више него ранијим споразумом с Калабићем и Си-

мићем (26. новембар), а одређена је и његова ваљапост до 31. марта 1944...

С изнимком капетапа Гачића, четнички команданти који су склапали наведене споразуме били су међу петорицом или шесторицом највиших Михаиловићевих оперативних команданата у Србији. Иако су Лукачевић и Калабић имали ниже чинове, обојица су били главни команданти на својим подручјима. Симић је био инспектор свих четничких снага, а Јовановић је био Михаиловићев највиши командант у источној Србији. Војну важност Лукачевића и Калабића (и Симића), као и споразума које су потписали, најбоље показују велика подручја под њиховом командом на која су се односиле и одредбе споразума. (Ј. Т. , исто, стр. 284—291)